

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXIX (71) 2012/2

ZALOŽEN 1906

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

Bulletin d'ethnologie

Založen 1906

Ročník XXIX (71), 2012, číslo 2

Vydává Česká národopisná společnost za podpory Rady vědeckých společností při AV ČR v Praze

Adresa vydavatele: Národní třída 3, 117 20 Praha 1

Národopisný věstník je recenzovaný odborný etnologický časopis, vycházející dvakrát ročně.

Pravidla pro publikování a veškeré informace pro autory jsou zveřejněny na internetových stránkách České národopisné společnosti:

<http://www.narodopisnaspolcnost.cz/vestnik.php>.

Předseda redakční rady: PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Redaktor: PhDr. Daniel Drápala, Ph.D.

Redakční rada: PhDr. Karel Altman, CSc., PhDr. Helena Beránková, Dr. Zorica Divac (Bělehrad), PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., Anna Droždž, dr. (Cieszyn), doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc. (Bratislava), PhDr. Markéta Holubová, Ph.D., Mgr. Marta Kondrová, PhDr. Ludmila Kopalová, PhDr. Helena Mevaldová, dr. Małgorzata Michalska (Wrocław), Mgr. Markéta Palowská, Dr. Marketa Spiritova (Mnichov), doc. PhDr. Irena Štěpánová, CSc., PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Jazykové korektury: doc. PhDr. Josef, Štěpán, CSc.

Překlad do angličtiny: Mgr. Eva Románková a ASPENA spol. s r. o., Brno

Grafické zpracování, tisk: Metoda spol. s r. o., Brno

Číslo vychází k 17. prosinci 2012

ISSN 1211-8117

Národopisný věstník je zapsán do evidence periodického tisku pod evidenčním číslem: MK ČR E 18932.

NÁRODOPISNÝ VĚSTNÍK

BULLETIN D'ETHNOLOGIE

XXIX (71) 2012/2

الله

بسم الله الرحمن الرحيم
هذا ما وجدته الرمن
وصدق الله المصدقون

الرحمة
الرحمة
١٢٢١
١٢٠٠

فرزوه بنت محمد
البحار رحمة الله

١٩٧٨

أميرة بنت محمد
توفيت ١٤٠١

١٩٩٨

١٧٦٢

العامية

قبر الأميرة الشابة
أميرة ندا العزيز
انتقلت إلى ربه يوم الأحد
٢٧ ذو القعدة ١٤١٩
الموافق ١٤ آذار ١٩٩٩

٩٦

١٧٦٢
أميرة بنت محمد
توفيت ١٤٠١
١٩٩٨

Obsah

Studie

<i>Věra Frolcová</i> , Výzkum lidové duchovní písně v 21. století a metodické inspirace Václava Frolce.....	5
<i>Margita Jágerová</i> , Zmeny v prístupe k dojeniu a starostlivosti o novorodenca na príklade dvoch generácií matiek.....	17
<i>Jana Virágová</i> , Smrt a muslimské pohřební obřady v Sýrii a České republice....	33

Materiály

<i>Jiřina Veselská</i> , Lidová kultura na stránkách Studií o Těšínsku 1972–2012	52
<i>Jiřina Veselská</i> , Výběrová bibliografie etnografických a folkloristických příspěvků ve sborníku Studie o Těšínsku sv. 1–14	57

Etnologie v zahraničí

<i>Barbora Machová</i> , Etnologie v Bulharsku na počátku 21. století	67
---	----

Příspěvky dopisovatelů České národopisné společnosti

<i>Františka Jandová</i> , Vánoční stromeček	72
<i>Josef Krám</i> , Čekání na „zlaté prasátko“	74

Personalia

Dagmar Klímová (2. 2. 1926–2. 3. 2012) (<i>Petr Janeček</i>)	75
Jubileum Heleny Mevaldové (<i>Petr Janeček</i>)	78
Výběrová bibliografie Heleny Mevaldové (<i>Petr Janeček</i>).....	81
Pár slov k životnímu jubileu Jany Pospíšilové (<i>Miroslav Válka</i>).....	83
Výběrová bibliografie prací Jany Pospíšilové (<i>Miroslav Válka</i>)	85
Ilja Melkus slaví životní jubileum (<i>Miroslav Válka</i>).....	93
Výběrová bibliografie prací Ilji Melkuse (<i>Miroslav Válka</i>).....	94

Knihy

Markéta Holubová: Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. VI. Okruhy kultů poutních madon jezuitského řádu (<i>Jana Tichá</i>).....	97
Irena Pišútová: Maľby na skle (<i>Luboš Kafka</i>)	98
Pavel Popelka: Od věnečku k obálence aneb Co všechno kdysi znamenala svatba na Uherskobrodsku a Moravských Kopanicích (<i>Ludmila Tarcalová</i>).....	100

Výstavy

Obrázky z pouti. Svaté obrázky ze sbírek Muzea Jindřichohradecka (<i>Markéta Holubová</i>)	101
Ta jeho milá modré oči má... Sváteční kroje svobodných na Moravě a ve Slezsku před 80 lety (<i>Ludmila Tarcalová</i>)	102

Konference

Česká národopisná společnost na 4. valném shromáždění a konferenci ICCN (<i>Eva Románková</i>).....	104
--	-----

Výzkum lidové duchovní písně v 21. století a metodické inspirace Václava Frolce

PhDr. Věra Frolcová, CSc.

Etnologický ústav AV ČR, v. v. i, pracoviště Brno, Veveří 97, 602 00 BRNO
vera.frolcova@iach.cz

Lidová duchovní píseň a etnologie současnosti

V koncepci české etnologie současnosti 20. století se výzkum lidové duchovní písně nerealizoval. Jako nosné etnologické a etnomuzikologické téma zastupuje problematiku kulturní změny a trvání, kulturního vzoru a komunikace. Možnost i potřeba výzkumu vyplývá z reality konce 20. a počátku 21. století, kdy zaznamenáváme kontinuitu některých písní v ústní tradici a v pamětech, a také novou vlnu oživení lidového duchovního zpěvu v české kultuře. Projevuje se to zejména ve vztazích s liturgickým a lidovým kalendářem, a to ve více polohách: v laické sféře při autentických a spontánních příležitostech (na poutích, při velikonočních procesích, koledních obchůzkách, domácích adventních pobožnostech, pohřbech) a také v oblasti pěstování folkloru. K příležitostem, kdy se v komponovaných programech muzik a pěveckých sborů objevuje lidová duchovní píseň, patří Vánoce. Na současné vesnici jsme asi od poloviny 90. let 20. století svědky nového jevu – pořádání tzv. živých betlémů a vánočních koncertů v kostele iniciativou místních zpěvaček, folklorních skupin a souborů. Pozoruhodným fondem vánočních písní tak dnes vynikají obce a soubory na jihovýchodní Moravě (Hornácko, Uherskohradištsko). Repertoár čerpají převážně z domácích zdrojů, od pamětníků, varhaníků a kostelních zpěvaček, z rukopisných a tištěných zpěvníků, z kancionálů. Do vánoční hudby se touto cestou navracejí české lidové duchovní písně, z nichž některé mají až 400letou historii. Mnohé z nich podržela ve 20. století na venkově funkce – zvláště jejich vazba se svátkem a s obyčejem, ústní tradice i hymnografická paměť.

S oživením veřejných forem křesťanského kultu a kultury po roce 1989 koresponduje silná sociální funkce lidového duchovního zpěvu. Na počátku 21. století jsme tak v českém prostředí svědky kulturního a sociálního jevu, který je třeba zaznamenat a vysvětlit jak v českém, tak středoevropském kontextu. Je to fenomén západního křesťanství, který v určité míře přestupuje etnické a jazykové hranice.

Předmět studia. Přínos etnologie současnosti a etnomuzikologie mezioborové hymnologie

Lidovou duchovní písní se zabývají obory hymnologie a bohemistika a definují ji v západním křesťanství jako píseň náboženského obsahu v národním jazyce, určenou

pro společný zpěv obce věřících.¹ V českém bádání má tento předmět studia bohatou tradici v muzikologii. Méně využity zůstávají doklady lidového duchovního zpěvu z ústní a obyčejové tradice, které v různé míře obsahují písňové edice z 19. století (tzv. guberniální sbírka z roku 1819, F. Sušil, K. J. Erben, F. Bartoš), Kamarýtova sbírka² a zejména rukopisné fondy. Prameny jsou hojné a bádání na počátku. Ve folkloristické literatuře první poloviny 20. století se užívalo třídění lidových písní na světské a duchovní, které byly zastoupené v lyrice, v epice a v obřadním zpěvu.³ Téma „*duchovní písně a lidová tradice*“ uvedl v kategorii zlidovělé písně Vladimír Karbusický⁴ a neodráželo se to v dobových empirických studiích. Dobří odborníci zapisovali veškeré doklady z ústní tradice i v době, kdy se duchovní písně nepublikovaly, jak dokládají rukopisné sbírky brněnského pracoviště Etnologického ústavu AV. V 80. letech 20. století vznikl cenný textový katalog českých lidových balad, do něhož byly zařazeny také legendické písně.⁵ Ve druhé polovině 20. století začleňují lidovou duchovní píseň do systematiky bádání o lidové písni Wolfgang Suppan (1975) a Walter Deutsch (1993).⁶ Badatelé různých specializací se shodují v názoru, že povaha předmětu otevírá prostor více oborům – hudební a literární historii a také etnomuzikologii a etnologii. Jednotlivé přístupy a výsledky bádání integruje mezioborová hymnologie, která se u nás začíná rozvíjet. Napomohly k tomu konference věnované Františku Sušilovi (Rousínov 2004) a Bedřichu Bridelovi (Kutná Hora 2008).⁷

Lidová duchovní píseň se stává předmětem etnologického a etnomuzikologického studia ve fázi, kdy vstupuje do ústní tradice a žije v ní svým životem: ocitá se převážně v kategorii písně zlidovělé, a to na škále od recepce přes proměny hudební a textové až k nové tvorbě a někdy také na cestě od duchovní ke světské funkci. Bez kontextu není píseň v ústní tradici. To znamená, že etnologický výzkum lidové duchovní písně je zároveň výzkumem lidové zbožnosti a sváteční kultury, v nichž

1 KOUBA, J.: *Lidová duchovní píseň*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura*. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 1. Praha 2007, s. 481. Pojem „lidová“ je v tomto spojení specifický: znamená píseň „Božího lidu“ jako společenství laiků, účastníků bohoslužeb.

2 KAMARÝT, J. V.: *České národní duchovní písně*. Praha – Hradec Králové 1831–1832.

3 HORÁK, J.: *Naše lidová píseň*. Praha 1946, s. 54.

4 KARBUSICKÝ, V.: *Umělé písně v lidové tradici*. In: *Československá vlastivěda*. Díl III. Lidová kultura. Praha 1968, s. 323.

5 ŠRÁMKOVÁ, M. – SIROVÁTKA, O.: *Katalog českých lidových balad*. Brno 1990, s. 43–183.

6 SUPPAN, W.: *Hymnologie und Volksliedforschung*. In: Brednich, R. W. – Röhrich, L. – Suppan, W. (Hrsgs.): *Handbuch des Volksliedes*. Band II. München 1975, s. 517–525; DEUTSCH, W.: *Geistliches Lied*. In: *Das Volkslied in Österreich*. Wien 1993, s. 297–328.

7 Iniciativou muzikologa Tomáše Slavického a kolegů bohemistů se v roce 2008 v tomto pojetí uskutečnila konference u příležitosti 350. výročí vydání Brideliova kancionálu *Jesličky* s účastí hudebních a literárních historiků, etnomuzikologů, jazykovědců a znalců editorství. Viz *Omnibus fiebat omnia. Kontexty života a díla Fridricha Bridelia SJ (1619–1680)*. K vydání připravili M. Škarpová, P. Kosek, T. Slavický, P. Bělohávková. Antiqua Cuthna 4, Praha 2010, s. 7–8.

hraje roli bezprostřední komunikace, mechanismus předávání, obyčej. Předmětem výzkumu z hledisek etnologie současnosti a etnomuzikologie je tedy lidová duchovní píseň v ústní tradici a v rukopisných dokladech:

1. Píseň a kontexty (funkce) v čase a prostoru;
2. Píseň jako útvar ve variačním procesu:
 - živá píseň a její vztahy k historickým pramenům;
 - hudba a slovo (forma, tonalita, rytmika, variabilita);
3. Nápěv jako nositel tradice (genealogie nápěvu, obecná nota).

Přínos etnologie a etnomuzikologie mezioborovému výzkumu spočívá v pohledu „zdola“, v reálně živé praxi duchovního zpěvu a v jeho kulturním a náboženském kontextu, který napomáhá vysvětlení příznačné „dlouhověčnosti“ duchovní písně. Starším pohledem umělecko-historických disciplín se jedná o sféru recepce, která se může jevit druhořadá. První pokusy o rozborů záznamů z ústní tradice a jejich srovnávání s tištěnými vzory ukazují dvě tendence, které staví etnomuzikologický výzkum lidové duchovní písně do rovnocenné mezioborové spolupráce: 1. Prostřednictvím studia živého zpěvu a ústní tradice lze pokročit v základním historickém výzkumu duchovních písní, tj. podílet se na výkladu jejich kontinuity a diskontinuity v období 19.–21. století; 2. Literární tvar (vzor) a živá píseň jsou součástí společné genealogie: Recepce lidových duchovních písní není prostá, nositelem tradice je především nápěv. Variační procesy písní nemusí znamenat jen úpadek až degeneraci, ale jejich studium může vést k poznání některých stylizačních zákonitostí v naší lidové písni.⁸

Na opomíjení živého duchovního zpěvu v ústní tradici jako na vážný nedostatek historického hymnologického výzkumu upozornil Bolesław Bartkowski, autor monografie o duchovním zpěvu v živé tradici⁹ a zakladatel katedry etnomuzikologie a hymnologie na univerzitě v Lublinu.

V rámci následujícího textu se pokusím ukázat, jak souvisí mezioborové bádání o lidové duchovní písni s výzkumem současné vesnice v pojetí Václava Frolce.

Východiska: etnografický výzkum současné vesnice 70.–80. let 20. století

V monografickém výzkumu současné vesnice druhé poloviny 20. století bylo téma píseň a zpěvnost zastoupeno, nikoli však píseň duchovní. Stejně tak tomu bylo v té době také např. v rakouské *Gegenwartsvolkskunde*¹⁰ se srovnatelným postavením lidového duchovního zpěvu v kultuře křesťanského Západu. Lidová duchovní

8 Srov. SLAVICKÝ, T.: *Ke zlidovělým barokním motivům v Sušilově sbírce „Písní posvátných“*. In: Frolcová, V. (red.): František Sušil (1804–1868). Odkaz a inspirace. Brno – Rousínov 2004, s. 91–99; URBANCOVÁ, H.: *Vianočné piesne medzi písomnou a ústnou tradíciou. Vzťah folklórneho repertoáru k historickým prameňom 17.–19. storočia*. In: Urbančová, H. (ed.): *Vianoce a hudba*. Bratislava 2002, s. 143–147.

9 BARTKOWSKI, B.: *Polskie śpiewy religijne w żywej tradycji*. Kraków 1987, s. 8.

10 SCHMIDT, L.: *Gegenwartsvolkskunde. Eine bibliographische Einführung*. Wien 1976, s. 104–109.

píseň zůstávala převážně předmětem studia muzikologů i v jiných zemích a pozornost etnografů a folkloristů se tehdy všeobecně obracela ke světské hudbě, zejm. k otázkám zpěvnosti a hudebního vkusu a k hudebně-sociologickým metodám.

Přestože teoretický a metodický model výzkumu lidové duchovní písně v programech etnografie současnosti 20. století chybí, můžeme z jedné koncepce čerpat metodické podněty, a to pro první fázi studia, pracovní nazvanou *Píseň a kontexty v čase a prostoru*. Jedná se o studie Václava Frolce z oblasti teorie lidové kultury a empirických výzkumů obyčejové tradice, které byly součástí programu současné vesnice, koncipovaného a realizovaného na Filozofické fakultě tehdejší Univerzity Jana Evangelisty Purkyně (dnes Masarykovy univerzity) v Brně.

S tímto programem jsem se setkávala po celou dobu studia na brněnské univerzitě (1977–1981). V té době byl na katedře v plném rozkvětu výzkum současné vesnice, pojatý jako integrovaný, tj. mezioborový, vedený Václavem Frolcem. Jednalo se o pokročilou fázi výzkumu současnosti v československé etnografii, který měl za sebou zejm. výsledky studia dělnické kultury a monografie vesnice. Byl to tehdy jeden ze směrů bádání všech našich učitelů na katedře, současně jsme se seznamovali s dalšími metodami.

V mezioborové spolupráci byl vymezen předmět, kompetence oboru a formulovány hypotézy,¹¹ z nichž některé mohou mít platnost i pro dnešní výzkum:

– Kategorie změny odráží nejméně dvě vývojové tendence, které je třeba rozlišit:

1. změny spojené s obecným civilizačním procesem;
2. změny spojené s historickým mezníkem (se socialistickou kolektivizací zemědělství; v naší době s tzv. sametovou revolucí roku 1989).

– Kontinuita ve vývoji lidové kultury se jeví v obecně lidských hodnotách (přímá komunikace, zajištění mezigeneračních vztahů a obřady času života); hmotná kultura podléhá rychleji změnám.

– Vzdělání a pokrok v hmotné kultuře neznamená jednoznačnou negaci či zánik tradic lidové kultury.

– Formalizace vztahů a převaha zprostředkované neosobní komunikace mezi lidmi jsou obecné tendence; malá lokální společnost zůstává přirozenouází pro síť sociální interakce založené na bezprostřední komunikaci, pro intimní komunikační pole.

Kategorie současnost byla tehdy vymezena léty 1948 po bezprostřední přítomnost a znamenala článek historického vývoje. Byli jsme vedeni k poznání, že etnografie je věda historická, koncepce etnografického výzkumu současnosti v 70. a 80. letech 20. století vycházela z pojetí národopisu jako historické vědy a také z potřeby mezioborové spolupráce. Náš obor byl v postavení oboru vedoucího, ze sociologů spolupracovali Ivo Možný, Lubomír Nový, později Tomáš Sirovátka. To

¹¹ FROLEC, V.: *Jihomoravská družstevní vesnice. Etnografická charakteristika*. Uherské Hradiště 1989, s. 20, 22–28.

znamená, že tehdejší výzkum současnosti byl pod náročným pohledem sociologů, kteří respektovali týmovou práci pod vedením etnografie.

Věcná stránka tohoto směru bádání v podstatě není příliš známa, kritika se většinou zabývala faktem, že výzkum byl začleněn do tehdejšího socialistického státního plánu základního výzkumu, citovala fráze z předmluv publikací. Věcná kritika koncepce, metod, získaných pramenů a výkladů chybí. S odstupem několika let se k této věci vyjádřil filosof a sociolog Lubomír Nový, účastník Frolcova integrovaného projektu a vědec, který měl v té době zakázáno publikovat.¹²

V příspěvku se pokusím představit jednu z možností kritického využití tohoto staršího modelu výzkumu současnosti v dnešním bádání. Jedná se o tematickou koncepci a program kvalitativní povahy; kvantitativní výzkumy, které se tehdy realizovaly jak v monografické, tak v tematické koncepci, by se daly uskutečnit jen ve větším kolektivu.

Základním pramenem a východiskem byl terénní výzkum. Ideální metoda stationárního výzkumu se realizovala při monografickém výzkumu vybrané vesnice, tematické koncepce počítaly s dokumentací autentických příležitostí a s návratnými výzkumy. Patřily k nim spontánní i organizované formy (rozhovory v rodinách, besedy s osobnostmi a výraznými nositeli kulturního života, s pamětníky, sběry písní vynikajících zpěváků). Souběžně probíhala péče o prameny písemné povahy.

Píseň a kontexty v čase a prostoru: Návaznost na výzkum současnosti 70.–80. let 20. století

V rámci etnografie současnosti publikoval Václav Frolec kolem čtyřiceti studií, věnovaných teorii i empirickým výsledkům. Do první skupiny, z níž čerpáme podněty pro formulování předmětu, patří studie *Dvojí proud v kultuře lidu*.¹³ V souvislosti s výzkumem současnosti vyzdvihl koncepci, která se v našich podmínkách vyvíjí od Otakara Hostinského zejména v díle Bedřicha Václavka a která má více směrů.¹⁴ Václav Frolec se zaměřil na dvě základní vrstvy „kultury lidu“ (spontánní a oficiální, do lidového prostředí přejímaná kultura) v historickém vývoji, aby otevřel otázky neznámé, ale i známé a málo zodpovězené. Doposud není z etnografických a etnomuzikologických hledisek zkoumaná např. vrstva současných tradic lidové kultury, které mají kořeny v pozdním středověku a v baroku. „*Z hlediska vzájemného vztahu lidové a oficiální kultury jde o období značně komplikované a názory vědců se mnohdy diametrálně rozcházejí (zejména v otázce hodnocení*

12 NOVÝ, L.: *K sociologickým aspektům výzkumu přeměn jihomoravské vesnice*. In: Dorovský, I. – Frolcová, V. – Nekuda, V. (red.): *Vědecký odkaz Václava Frolce (1934–1992)*. Brno 1995, s. 45–46.

13 FROLEC, V.: *Dvojí proud v kultuře lidu*. *Národopisné aktuality* 20, 1983, s. 229–242.

14 VÁCLAVEK, B.: *Písemnictví a lidová tradice*. Praha 1947; TYLLNER, L.: *K otázkám vztahu tradiční a umělecké hudební kultury*. In: *Tradice lidové kultury v kulturním vývoji České republiky*. Strážnice 2001, s. 33–39.

vztahu lidového a tzv. vysokého umění, nejvyhroceněji zformulovaného v pracích zastánců Naumannovy teorie o pokleslých kulturních hodnotách).¹⁵ Současný etnomuzikologický výzkum lidového duchovního zpěvu může k těmto námětům přinášet podklady, např. k poznání české barokní kultury v její další existenci. Lidový duchovní zpěv patří do kategorie dlouhodobě tradovaných jevů – není zvláštností najít kořeny současných záznamů z terénu v pramenech 17. nebo 16. století. Tato skutečnost má více historických příčin. Jednou z nich jsou reformy Josefa II., které zakazovaly Boží hroby v kostelích, jesličkové hry a betlémy, také některé mariánské pobožnosti a pouti. Tyto zákazy způsobily ztráty, ale místy také přesun některých náboženských aktivit, spojených se zpěvem, do domácího soukromí a s ním i jejich delší přežívání v lidové kultuře. Ukazuje to Sušilova sbírka a také prameny o další století mladší; předmět navíc dostává středoevropskou geografickou dimenzi – otevírá pole komparaci mezi národy bývalé monarchie.¹⁶

K metodě vycházíme ze studie *Časové a významové proměny výročního obyčeje. Na příkladě jízdy králů*.¹⁷ Václav Frolec postupoval podle tří kritérií; jsou to prostor, čas a komunikace. Z hlediska prostoru zpracoval dvě mapy zaznamenávající životnost a typologii letnicových obyčejů, a to v časových obdobích do počátku 20. století a v průběhu 20. století; z hlediska času sestavil chronologickou tabulku Rekonstrukce časových mezníků životnosti jízdy králů ve Skoronicích; z hlediska komunikace zpracoval analytickou tabulku Prvky letnicových královských obyčejů jako komunikačního aktu (české země).

Z uvedeného modelu můžeme čerpat v první fázi sestavení chronologické tabulky.

Václav Frolec soustředil všechny dostupné historické doklady (pozitivní: tj. o výskytu jevu; negativní: jev se nekonal) a odtud směřoval k poznání kontinuity, diskontinuity a časových mezníků ve vývoji studovaného jevu. Tento přístup můžeme aplikovat pro výzkum písně. Prvním krokem heuristiky je co nejúplnější chronologie zápisů a dokladů jedné písně na celém území Čech, Moravy a Slezska (a přesahy na Slovensko, do Polska, Maďarska ad.). Každý doklad o písní v tabulce obsahuje letopočet, lokalitu, pramen, incipit písně, funkci a informaci o zápisu textu a nápěvu písně.¹⁸ V první fázi postupují veškeré přímé historické doklady (tisky v kancionálu, malé kramářské tisky, zápisy z živé tradice, rukopisné záznamy) a pokud možno i zprávy o výskytu sekundární povahy (pozitivní i negativní), a to v retrospektivním pořádku. Východiskem chronologické řady jsou současné doklady, následuje výskyt

15 FROLEC, V.: *Dvojitý proud v kultuře lidu*, c. d., s. 231–232.

16 SLAVICKÝ, T.: *Ke zlidovělým barokním motivům v Sušilově sbírce „Písní posvátných“*, c. d., s. 99; FROLCOVÁ, V. – VEČERKOVÁ, E.: *Das Sacrum in der Kultur der traditionellen Feste zu Anfang des 21. Jahrhunderts*. Ethnologia Slovaca et Slavica XXXIII, Bratislava 2010, s. 28, 31.

17 FROLEC, V.: *Časové a významové proměny výročního obyčeje. Na příkladě jízdy králů*. Slovenský národopis 27, 1979, s. 419–448.

18 FROLCOVÁ, Věra: *Proč, Maria, tak vzdycháte. O životě jedné vánoční legendy v 21. století*. Český lid 94, 2007, s. 355–356.

písně směrem do historie. Podrobná chronologická tabulka směřuje k rekonstrukci vývoje a časových mezníků životnosti vybraného jevu a přináší také podklady pro poznání funkce a kontextu písně v konkrétním prostoru a čase.

Pokus o analýzu, případ 1:

Současné formy obřadní komunikace a změna od duchovní ke světské funkci písně

Případová studie bude v první fázi zkoumat změnu kulturního kontextu písně a její trvání ve sféře obyčejce a sváteční formalizované komunikace. Takovým případem je zpěv *Cos to, Jidášu, cos to učinil (Ó Jidášu nevěrný; Ó Jidášu zrádče; Cos to zločný Jidáš; Cos to Idášu* ad.). Píseň o Jidášovi zaznívá každoročně na Velký pátek (místy na Zelený čtvrtek nebo Bílou sobotu) z úst chlapců jako součást obyčejce zvaného *honění Jidáše* nebo hrkání s maskovanou postavou Jidáše. Tento jev má formu písně, krátkého popěvku nebo volání (pokřiku) a byl zdokumentován v Čechách a na Moravě v mnoha variantách.¹⁹ Sestavením chronologické řady datovaných a lokalizovaných dokladů vzniká přehled životnosti písně a obyčejce ohraničený roky 2011–1601, z něhož můžeme poznávat:

1. Čas a kontexty (funkce): První pokus o retrospekci dokladů ukazuje, že od současných záznamů v terénu dojdeme k nejstaršímu tištěnému českému dokladu duchovní písně *Chvála Tobě Kriste, jenž jsi trpěl pro nás* v Rozenplutově kancionálu (1601).²⁰ Hymnolog pokročí dále k německé paralele *O du armer Judas, was hast du getan* a k latinskému vzoru *Laus tibi Christe*; dějiny písně tak sahají k pozdnímu středověku.²¹ V českém prostředí byla po celé 17. a 18. století otiskována v katolických i nekatolických kancionálech. – V časovém rozpětí 400 let se prozatím rýsují dvě periody: První perioda obsáhne léta 1601–1800, tj. rodokmen duchovní písně v mateřském jazyce pro pašijový týden liturgického roku, doložený kancionálovými tisky. Druhá perioda je zatím ohraničena roky 1810–2011 a zaznamenává píseň nebo její torzo v úloze obyčejce a v ústní tradici. Je zachováno spojení s triduem Svatého týdne a patrný je posun duchovní písně do světské sféry dětského obyčejce a s ním proměny tvaru. V historickém studiu bude třeba ještě objasnit vztah písně a velikonočních her, na který upozorňuje Zíbrt.²²

19 THOŘOVÁ, V.: *Velikonoční a předvelikonoční koledy v Čechách*. Praha 2005, s. 675, 681 (+ odkazy); FROLCOVÁ, V. – MIKYSKOVÁ, M.: *Jidáš v povědomí a velikonoční tradici dětí. Prameny z Moravy 1997–1999*. Český lid 87, 2000, s. 135–154.

20 *Kancyonál, to gest: Sebránj Spěwůw pobožných, kterých k Duchownjmu potěssenj každý weřegný Křesťan na Weyročnj Swátky a giných Swatých Památky y časy, užjwatj může. Teprwa s nemalou prácy a Nákladem Welebného Preláta, kněze Jana Rozenpluta, Probossta Klásstera Sternberského ...* W Holomaucy M.D.C.I., s. 184.

21 KOUBA, J.: *Německé vlivy v české písni 16. století*. In: *Miscellanea Musicologica XXVII–XXVIII*. Praha 1975, s. 129.

22 ZÍBRT, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu českého*. Praha 1950, s. 241.

2. Prostor: Z neúplné tabulky vyčteme v omezené míře také geografii jevu. Ve stejné úloze písně či popěvku v obyčejí pašijového třídenní byly prozatím publikovány české, slovenské, maďarské a německé doklady. Přehled naznačuje v Čechách a na Moravě současný ostrovní výskyt písně a obyčeje, který má vztahy k historickým dokladům (Vysokomýtsko, Bučovicko) a rezidua česko-německých kontaktů.

Využití Frolcovy metody pro studium lidového duchovního zpěvu prozatím napovídá, že současný zpěv písně o Jidášovi je reliktem pozdně středověké duchovní písně z česko-německého kulturního okruhu a v tradicích lidové kultury zastupuje kategorii konzervativních jevů spojených s obřadní komunikací. Změna je patrná na přelomu 18. a 19. století, kdy se duchovní píseň ocitá v nové světšské úloze dětského obyčeje. Vývoj písně z funkčních, obsahových a tvarových hledisek můžeme dále studovat v průběhu dvou století. Chronologická tabulka je však k dnešnímu dni neúplná. V pramenech bude třeba sledovat jev ve městě a na venkově a negativní zprávy o zániku či přerušení lokálních tradic. Z hlediska 20. století vykazují prameny písně o Jidášovi nevýrazný nárůst po roce 1989. Kritický přístup namítá, zda tento stav nemůže být jen obrazem terénních aktivit (pořizování dokumentace). Píseň neměla ve své podobě a funkci ve druhé polovině 20. století překážky (jen znalec by v ní hledal původní chvalozpěv). Na oživení tradice po roce 1989 mohla mít vliv spíše praktická stránka: školní volno na Zelený čtvrtek a Velký pátek a motivace chlapců (koleda).

Další fáze výzkumu směřuje k poznání, jak změna funkce ovlivnila tvar písně. Jedná se o rozbor a komparace dokladů z ústní tradice a z kancionálů. Etnomuzikologické přístupy se setkávají s hudebně historickým hymnologickým výzkumem.

Případ 2: Dva kontexty barokní písně a současná kultura

Druhý případ představuje námět kontinuity barokní písně a její reflexe v současné hudební kultuře. Ve specifickém prostředí jihovýchodní Moravy se dodnes uchovávala barokní koleda *Krásná Panna překrásného Syna nám porodila*. Chronologická tabulka ukazuje rozpětí její životnosti v letech 2011–1655 (text a nápěv) a 2011–1585 (nápěv), tzn. že sledujeme více než 400letou tradici lidové duchovní písně v české, slezské a slovenské, katolické i nekatolické tradici. Kořeny současného fenoménu jsou v barokních kancionálech, kde se odehrál pestrý vývoj textových a hudebních variant písně. Odráží konfesní a česko-moravsko-slovenské kulturní vztahy, jejichž rezonance se projevila v lidové kultuře moravsko-slovenského pomezí vánočního cyklu, a to v čase tří století.

Z funkčních hledisek se jedná o dvě větve vývoje písně: 1. duchovní (lidová duchovní píseň *Krásná Panna, Ej, Panenka, Ej, ctná Panna* ve více variantách textových a hudebních); 2. světská (obecná nota lidových koled *Pán Bůh zaplat', pane hospodáři, za tu koledu, Pochválen buď Ježíš Kristus milý s Pannou Marií* a četné varianty). Prostřednictvím koledování se příbuzný typ nápěvu šířil i v mezinárodních

Kojátky
Velký pátek 20.4.1998
v 15 hod.

Tři hodiny zvoníme, I-dáša ho-níme, coš ho J- ao'-ji;
coš ho x- ci- ml;
jás má ko- Mířba;
Li-ám jo- pa- di?
O- mi ho- ja- li;
x- bi- zo- fra- li;

a na kletíj p'lek ao- hru- ho- ao- li;
a na Páten joto- tu jo- nadu cer- vě- li.

ETNOLOGICKÝ ÚSTAV
AV ČR
BRNO

A 1493

Tři hodiny zvoníme, I-dáša honíme. Záznam zpěvu chlapců při obchůzce s maskovaným Jidášem na Velký pátek v 15 hodin (Kojátky, 10. 4. 1998). Obsahuje relikt pozdně středověké duchovní písně Chvála Tobě Kriste, jenž jsi trpěl pro nás. Dokumentační sbírky Etnologického ústavu AV ČR, v.v.i., pracoviště Brno, sign. A 1493/1, zapsala Věra Frolcová.

kontaktové oblasti. Obě funkce písně nacházejí ohlasy v současnosti, a to v druhé existenci. Ojedinele zaznává píseň jako světská koleda, završující obřad koledování, jak ji podle vzoru ze Sušilovy sbírky²³ nacvičily dětské folklorní soubory pro vánoční programy. Větším dílem je v současnosti živá lidová duchovní píseň: zpívá se na vánočních koncertech v katolickém kostele v regionu s pozoruhodnými kořeny výskytu, sahajícími k počátku 18. století.

Heuristika je rozpracovaná²⁴ a později bude následovat studie na úrovni mezioborové hymnologie.

Případ 3: Sociální funkce obnoveného obyčeje a vznik nové mariánské písně v roce 1990

Třetí případ zkoumá inovace a vliv historických mezníků na změny v kultuře.²⁵ Etnologie současnosti klade otázku, co znamenal rok 1989 ve vývoji lidové kultury,

23 SUŠIL, F.: *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými*. Praha 1951 (4. vydání), č. 2216.

24 Viz studie T. Slavického, L. Tyllnera, H. Urbancové a V. Frolcové v citované publikaci *Omnium fiebat omnia. Kontexty života a díla Fridericha Bridelia SJ (1619–1680)*. Praha 2010, s. 187–191; 212–217; 224–228; 236–237; 248–250; 258–261.

25 Srov. FROLEC, V.: *Jihomoravská družstevní vesnice*, c. d., s. 25–26.

tnz. také ve vývoji lidové duchovní písně. Sledovali jsme to na příkladu domácích pobožností, spojených v katolickém prostředí s adventním kultem Panny Marie, bohatě vyjádřeným lidovou duchovní písní. V současnosti jsme zaznamenali několik lokálních forem domácího adventního modlení růžence a současně obyčeje: je založen na principu předávání pobožnosti před sochou Panny Marie, která „putuje“ z domu do domu.²⁶ Na Moravě nesou prvky mariánské úcty 19. století (Maria Immaculata) a provází je zpěv písní ze starších kancionálů a z ústní tradice. Akt současně zastupuje obřadní formou přijetí Matky Boží do domu, tj. poskytnutí „betlémského“ přístřeší, proto konzervuje vedle mariánských chvalozpěvů také některé legendické písně s motivem hledání noclehu Svaté rodiny v Betlémě. Pokus o sestavení chronologické tabulky ukazuje rozptýlený výskyt obyčeje v prostoru i čase. Rok 1989 je pravděpodobně jistým mezníkem ve vývoji; starší vlny revitalizace jsou patrné koncem 19. století a po II. světové válce. Tomu odpovídá i repertoár mariánských písní.

V některých lokalitách se koncem 20. století rozvinula sociální funkce domácích adventních pobožností za hranici obce věřících, zvláště tam, kde se k modlení přidala dobročinná sbírka. S obnovením této tradice v jihomoravské obci vznikl i nový text mariánské písně *Kěž tomuto domu Pán Bůh požehná* na nápěv *Láskou hoří k Tobě, Mátí, srdce mé*. Píseň přijala druhá generace a podrobný rozbor byl publikován.²⁷

Závěrem

Uvedené příklady podporují Frolcovo pojetí současnosti jako článku historického vývoje a prezentují jednu z možností kritického využití metody. V době, kdy se více obracíme k příbuzným oborům, nacházíme platné podněty v dějinách vlastního oboru a všechny zúčastněné se vzájemně nevyklučují. Více pozornosti je přítomná potřeba věnovat metodám a kladení otázek z etnologických hledisek.

Tři různé vývojové modely písní a jejich kontextů v současné kultuře napovídají, že výzkum lidové duchovní písně v 21. století může odkrývat malý výsek kultury člověka v určitém prostoru a čase, který žije vedle globálních forem komunikace a kultury. Má však také středoevropskou historickou dimenzi. Bádání je na samém počátku a patří do etnologie současnosti a do mezioborové hymnologie. V etnologii současnosti je v postavení dílčího tematického výzkumu, který vstupuje do dvou projektů (sociální a duchovní kultury); patrně větší uplatnění najde dnes v mezioborové hymnologii.

26 VEČERKOVÁ, E. – FROLCOVÁ, V.: *Adventní kult Panny Marie v současné lidové tradici: prameny z Moravy*. Slovenský národopis 56, 2008, s. 418–431.

27 FROLCOVÁ, V.: *Zpěv a slovo posvátné – ke studiu obřadní komunikace na počátku 21. století*. Slovenský národopis 57, 2009, s. 195–206. Nápěv mariánské písně *Láskou hoří k tobě* pochází z paměti, text otiskuje *Malý kancionál čili Sbirka posvátných zpěvů a modliteb pro mládež katolickou arcidiecéze olomoucké*. Olomouc 1915, s. 24.

S odstupem času lze říct, že koncepce, srovnatelná s týmovou a mezioborovou koncepcí výzkumu etnografie současnosti, která se uskutečnila na brněnské univerzitě ve druhé polovině 20. století, dnes není realizována. Současnosti se věnují jednotliví badatelé. Možná proto chybí např. projekty kartografické povahy. Domnívám se, že určitý posun sledujeme v tématech, v rozšíření předmětu, nikoli v metodách a v koncepci jako celku. Perspektivy má etnologie současnosti v oblasti výzkumu sociální a duchovní kultury, pokud budeme alespoň živelně pořizovat dobrou dobovou dokumentaci. Časové vlny úpadků a návratů různých jevů lidové kultury už naši předchůdci zaznamenali. Proto je třeba pokračovat v péči o prameny pro historickou etnologii jako jeden ze směrů vývoje oboru. To je cesta, jak připravit podklady budoucím zastáncům tohoto pojetí a jak se pokusit pochopit a uchopit nevelkou část kulturního dědictví i novot v současnosti, které jsou založené na bezprostřední komunikaci a obecně lidských hodnotách.²⁸

Literatura:

- BARTKOWSKI, B.: *Polskie śpiewy religijne w żywej tradycji. Style i formy*. Kraków 1987.
- DEUTSCH, W.: *Geistliches Lied*. In: *Das Volkslied in Österreich. Ein Gattungsgeschichtliches Handbuch*. Wien 1993, s. 297–328.
- HORÁK, J.: *Naše lidová píseň*. Praha 1946.
- FROLEC, V.: *Časové a významové proměny výročního obyčeje. Na příkladě jízdy králů*. *Slovenský národopis* 27, 1979, s. 419–448.
- FROLEC, V.: *Dvojitý proud v kultuře lidu*. *Národopisné aktuality* 20, 1983, s. 229–242.
- FROLEC, V.: *Jihomoravská družstevní vesnice. Etnografická charakteristika*. Uherské Hradiště 1989.
- FROLCOVÁ, V.: *Proč, Maria, tak vzdycháte. O životě jedné vánoční legendy v 21. století*. *Český lid* 94, 2007, s. 349–361.
- FROLCOVÁ, V.: *Zpěv a slovo posvátné – ke studiu obřadní komunikace na počátku 21. století*. *Slovenský národopis* 57, 2009, s. 195–206.
- KOUBA, J.: *Německé vlivy v české písni 16. století*. In: *Miscellanea Musicologica XXVII–XXVIII*. Praha 1975, s. 117–175.
- KOUBA, J.: *Lidová duchovní píseň*. In: Brouček, S. – Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. 1*. Praha 2007, s. 481.
- NOVÝ, L.: *K sociologickým aspektům výzkumu přeměn jihomoravské vesnice*. In: Dorovský, I. – Frolcová, V. – Nekuda, V. (red.): *Vědecký odkaz Václava Frolce (1934–1992)*. Brno 1995, s. 45–46.

28 FROLEC, V.: *Národopisná utopie nebo kulturní perspektiva? Lidová kultura jako faktor etnické identity*. *Národopisné aktuality* 26, 1989, s. 145–156.

- SCHMIDT, L.: *Gegenwartsvolkskunde. Eine bibliographische Einführung*. Wien 1976.
- SLAVICKÝ, T.: *Ke zlidovělým barokním motivům v Sušilově sbírce „Písni posvátných“*. Frolcová, V. (red.): František Sušil (1804–1868). Odkaz a inspirace. Brno – Rousínov 2004, s. 91–99.
- SUPPAN, W.: *Hymnologie und Volksliedforschung*. In: Brednich, R. W. – Röhrich, L. – Suppan, W. (Hrsgs.): *Handbuch des Volksliedes*. Band II. München 1975, s. 517–525.
- ŠKARPOVÁ, M. – KOSEK, P. – SLAVICKÝ, T. – BĚLOHLÁVKOVÁ, P. (eds.): *Omnibus fiebat omnia. Kontexty života a díla Fridricha Bridelia SJ (1619–1680)*. Antiqua Cuthna 4, Praha 2010.
- ŠRÁMKOVÁ, M. – SIROVÁTKA, O.: *Katalog českých lidových balad*. Brno 1990.
- URBANCOVÁ, H.: *Vianočné piesne medzi písomnou a ústnou tradíciou (Vzťah folklórneho repertoáru k historickým prameňom 17.–19. storočia)*. In: Urbancová, H. (ed.): *Vianoce a hudba*. Bratislava 2002, s. 120–156.

Summary

Research on spiritual folk songs in the 21st century and methodological inspiration of Václav Frolec

The author defines spiritual folk song as a subject of ethnology of the present and ethnomusicology, and focuses on the contribution of this research to interdisciplinary hymnology. It represents one of the options of critical use of the model of ethnographic research of the present village performed by Václav Frolec with a team at the Masaryk University in Brno in the 1970s and 1980s. It is a thematic concept of research and a qualitative method which goes from the chronology of sources to the study of cultural continuity and cultural changes. The author modifies this methodology for research on songs and presents three case analyses: 1. Current forms of ritual communication and the change from the spiritual to the secular function of songs; 2. Two contexts of Baroque songs and contemporary culture; 3. Social function of the renewed customs and the origin of new Marian songs. Within this concept, ethnomusicology and ethnology of the present are part of historical ethnology.

Keywords:

Spiritual folk songs – historical ethnology – ethnomusicology – scientific legacy of Václav Frolec – cultural change

Zmeny v prístupe k dojčeniu a starostlivosti o novorodenca na príklade dvoch generácií matiek

PhDr. Margita Jágerová, Ph.D.

Katedra etnológie a etnomuzikológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Hodžova 1, 94974 NITRA
mjagerova@ukf.sk

Dojčenie ako najvhodnejší variant výživy pre novorodencov a dojčatá lekári deklarujú už niekoľko storočí. Nie vždy sa však daná skutočnosť stretala so všeobecnou akceptáciou v reálnom živote. Predkladaný príspevok sa zameriava na tematiku dojčenia – sleduje podmienky existencie, vnímania a pozície tohto fenoménu v živote matiek, jeho prezentácie, propagácie v spoločnosti. Prináša komparatívny pohľad na situáciu z obdobia od konca 60. rokov a v 70. rokoch 20. storočia na jednej strane, a súčasného stavu na strane druhej, pod ktorým rozumiem obdobie po roku 2000, do roku 2008. Konfrontujem postoje starších žien a súčasných matiek k problematike dojčenia a javov s tým súvisiacich.

Tieto dva časové úseky neboli vybrané náhodne. V prvom prípade ide o éru poznačenú značným zastúpením mliečnych náhrad vo výžive detí na úkor materského mlieka. Presnejšie tento trend sa ujímal v našej spoločnosti už od 50. rokov a súvisel s vývojom sušených mliečnych prípravkov pre dojčatá z kravského mlieka (umelej mliečnej výživy, v medicínskej terminológii tzv. formúl) a s prechodom pôrodov z domáceho prostredia do nemocničných zariadení (na Slovensku od roku 1952). O výrobu umelej dojčenskej výživy sa výrobcovia pokúšali už od konca 19. storočia, až v 60. rokoch 20. storočia však jej vývin dospel do „vzretejšieho“ štádia.¹ Vtedy bol na Slovensku zaznamenaný výrazný pokles dojčenia,² ktorý sa intenzívnejšie prejavil koncom 60. a v 70. rokoch. Pre stav po roku 2000 je naopak príznačná renesancia dojčenia a snaha mnohých žien živiť svoje deti materským mliekom.

Pred začiatkom detailnejšieho terénneho výskumu som predpokladala, že staršia generácia matiek v oveľa väčšej miere využívala v strave svojich detí mliečne náhrady (formuly) na úkor dojčenia. Druhým predpokladom bola skutočnosť, že mladšie ženy v podstatne väčšej miere dojčili a používali náhrady oveľa menej. Cieľom príspevku je objasniť otázku, prečo počas obdobia presahujúceho dve

1 Pozri bližšie prácu autorov FONTANEL – d'HARCOURT: *Baby, Säugling, Wickelkind. Eine kulturgeschichte*. Gerstenberg 1998, s. 121–122. Uvádzajú, že práškové mlieko pre dojčatá sa začalo presadzovať krátko pred druhou svetovou vojnou, pričom nadšenie z tejto novej formy výživy sa rozšírilo po oslobodení najmä prostredníctvom členov amerického vojska a odvtedy začala jeho popularita prudko rásť.

2 HALAMOVIČ, V.: *Tradicie ožívajú*. Týždeň, č. 46/2007, 12. novembra.

desaťročia, teda v priebehu výmeny jednej generácie rodičiek, došlo k výraznému posunu vo vnímaní dojčenia,³ aké sú faktory, ktoré podmieňovali a podmieňujú tento stav, a ako tento fakt a javy s nim spojené interpretujú samotné ženy – matky.

Práca vychádza z výsledkov terénneho výskumu realizovaného od konca roku 2007 a v priebehu roku 2008. Do výskumu bolo zapojených 25 žien, ktoré rodili po roku 2000, označujem ich v texte ako mladé, resp. súčasné matky, ďalej o generáciu staršia skupina žien v počte 21. Tie rodili v priebehu od konca 60. rokov a v 70. rokoch 20. storočia, v texte ich označujem ako staršie ženy, matky.⁴ Pri sledovanej téme regionálnu príslušnosť nepokladám za relevantný faktor podieľajúci sa na nízkej alebo vysokej miere dojčenia. Za základný činiteľ vplývajúci na dĺžku dojčenia, resp. fakt, či matka dojčí, súčasné výskumy⁵ jednoznačne pokladajú vzdelanostnú úroveň matky (rodičov), sociálno-ekonomické prostredie, v ktorom žije.⁶

Staršie matky a situácia v 70. rokoch

Produkty spájajúce materské mlieko fungujú na trhu u nás už niekoľko desaťročí. Napriek tomu dojčenie v sledovanom období bolo lekármi (autormi publikácií pre matky) a podnes je neustále pokladané za najzdravší a najvhodnejší spôsob výživy malých detí, z ich strany však, podľa názorov respondentiek, v tom čase

3 Podobnú situáciu uvádza z roku 1793 aj BADINTER, E.: *Materská láska. Od 17. storočia po súčasnosť*. Bratislava 1998, s. 149. V tom období v priebehu výmeny jednej generácie matiek došlo k výraznej zmene v názoroch na dojčenie. Autorka uvádza, že v tomto období boli matky, ktoré nedojčia, také zriedkavé, ako boli pred dvadsiatimi rokmi matky, ktoré sa na to podujali.

4 Veľká časť výskumnej vzorky pochádza z obce Lužianky (okr. Nitra), konkrétne zo 46 žien (21 starších + 25 mladších) bolo z Lužianok 30 (15 + 17). Ostatné sú z rôznych oblastí Slovenska (Zvolen, Detva, Filakovo, Čadca, Ružomberok, Prešov, Stropkov a i.). Čo sa týka vzdelanostnej úrovne, medzi vybranými ženami staršej generácie nebola ani jedna vysokoškolsky kvalifikovaná, najčastejšie dosahovali neúplné stredné vzdelanie, menej úplné. Z generácie mladých matiek bolo 10 vysokoškolsky vzdelaných, ostatné dosiahli poväčšine stredné vzdelanie. Skupinu matiek z výskumnej lokality Lužianky som nevyberala podľa žiadnych osobitých kritérií, či už vzdelanostnej úrovne, alebo sociálno-ekonomických podmienok. Výskum bol zrealizovaný v časti Holotka v Lužiankach vo všetkých domácnostiach zaradom, kde bývali mladé matky, pričom do výskumu boli zaradené aj ich staršie ženské príbuzné, sčasti doplnené ženami z ďalších rôznych oblastí Slovenska (okruh vlastných známych a ich rodinných príslušníkov).

5 Pozri štúdie lekárov a odborníkov na výživu z mnohých krajín sveta na /www.provita.sk/site/node/20.

6 MARTINÁSKOVÁ, F.: *Štátna matka alebo Čo ešte o dojčení nevieme?* Prešov 2003. Aj MUDr. V. Haľamová na viacerých miestach zdôrazňuje, že najskôr sa do kampane na popularizáciu dojčenia u nás zapájali vzdelané matky, resp. že vzdelané matky dojčia s najväčším úspechom a najdlhšie. Pozri v závere uvádzaný zoznam jej prác. Ide o významnú osobnosť, lekárku, propagátorku dojčenia, autorku mnohých príspevkov a aktivít podporujúcich dojčenie. Realizuje a vedie školenia lekárskeho personálu v oblasti dojčenia, poradne dojčenia pre matky v časopisoch, na internetových portáloch a i. Od začiatku svojho pôsobenia u nás je hlavnou koordinátorkou projektu UNICEF-u Baby Friendly Hospital Initiative (BFHI) *Nemocnice priateľské k deťom* na Slovensku, o ktorom sa zmieňujem v druhej časti príspevku. V práci využívam aj informácie, ktoré mi poskytla v rámci rozhovorov na danú tému.

nedostatočne podporovaný a propagovaný. Väčšina z 21 starších matiek dojčila svoje deti len krátke obdobie (niekoľko dní či týždňov), pričom v niektorých prípadoch ani nezačali svoje deti dojčiť (9 detí). Na jedno dieťa v tejto skupine pripadá dĺžka dojčenia približne mesiac a pol.⁷

Na základe údajov informátoriek, vtedajšie matky, ani zdravotnícky personál na oddeleniach šestonedelia nemali potrebné vedomosti a prostriedky na zvládnutie a prekonanie problémov so spustením a rozbehnutím laktácie.⁸ Výskum dokonca potvrdil, že dané ťažkosti sa spravidla ani neriešili v prospech dojčenia. Ak sa vyskytol akýkoľvek problém, poväčšine znamenal ukončenie dojčenia. Separácia matiek a detí na dvoch rôznych nemocničných oddeleniach, prinášanie novorodencov matkám v pravidelných trojhodinových intervaloch na kŕmenie v žiadnom prípade neprospievali rozbehnutiu laktácie. Novorodenci boli v nemocnici bežne dokrmovaní umelým mliekom z fľaše s cumľom, v dôsledku čoho sa spravidla úplne alebo postupne odstavili od materského mlieka už v prvých dňoch života. Matky uvádzali, že ani samotný personál im nebol nápomocný pri zahájení dojčenia. „*Keď som ja rodila, to už v nemocnici ženy vraveli, aj také, čo začali kojiti, že mali dost mlieka, že keď prídu domov, že čo, vyžmýkajú si citrón a bude po kolení. Lebo ten citrón, že to sťahuje mlieko.*“ (žena, nar. 1946).

Prečo teda staršia generácia matiek svoje deti nedojčila, aj keď mali bezpochyby podporu svojich matiek, iných žien v rodine, ktoré svoje deti spravidla dojčili? Ako hlavný dôvod prechodu na náhradnú mliečnu výživu informátorky uvádzali nedostatok či stratu mlieka, zápaly prsníka (tzv. mastitída), ale i frekventovane sa vyskytujúce mylné predstavy u tejto skupiny žien o „*riedkom mlieku*“, ktoré sa podľa nich na dieťaťati prejavovalo tak, že bolo stále nespokojné, hladné.⁹

Za jeden z dôvodov nedojčenia v tom období J. Švejcar¹⁰ označuje mylnú predstavu, „*vo verejnosti značne rozšírenú*“, že umelá výživa je úplne rovnocenná a porovnateľná s materským mliekom, pričom výskum dokonca potvrdil názory niektorých

7 Najdlhšie uvádzané obdobie – pol roka, sa vyskytlo len v prípade dvoch detí. Všetky ženy v tejto skupine mali dve alebo tri deti, len jedna mala štyri. Približnú dĺžku dojčenia jedného dieťaťa som vypočítala sčítaním časových údajov všetkých detí, výsledné číslo som vydělila počtom detí. Čas dva týždne som evidovala ako pol mesiaca, čas tri týždne som počítala ako celý mesiac. Výsledné číslo bolo 1,45 mesiaca dojčenia na jedno dieťa.

8 Podobne konštatovala v rozhovore aj MUDr. V. Haľamová.

9 Ani jedna zo skúmaných starších žien nemala vedomosti o tzv. laktačnej kríze – prechodný nedostatok mlieka, ktorý môže nastať počas už rozbehutej laktácie a časom sa môže upraviť následkom čo najčastejšieho prikladania dieťaťa k prsníku. Je to len jeden z mála problémov, ktoré sa v tejto súvislosti môžu vyskytnúť a zapríčiniť ukončenie dojčenia. Zo skúmaných mladých matiek ju ako problém, s ktorým sa osobne stretli, uvádzala asi pätina. Staršie ženy taktiež nevedeli o tzv. prednom mlieku, ktoré dieťa nasáva v prvých momentoch priloženia. Je redšie, obsahuje viac vody, slúži najmä na uhasenie smádu. Tzv. zadné mlieko sa nachádza v prsníku po odtečení predného mlieka – je hustejšej konzistencie, obsahuje viac tuku a výživových látok, je sytejšie.

10 ŠVEJCAR, J.: *Péče o dítě*. Praha 1975, s. 90.

starších žien o tom, že náhradné mlieka sú „lepšie“. Treba však dodať, že s týmto názorom sa nestotožnilo 18 z 21 starších skúmaných žien. Hlavne v 70. rokoch sa prejavil silný populačný boom, a aj v tom videli niektoré informátorky dôvod, prečo nedojčili. Staršia generácia žien pri porovnávaní správania sa dojčeneho dieťaťa a dieťaťa kŕmeného náhradným mliekom vyzdvihovala účinky umelej stravy, s ktorou „dlhšie vydržalo“, nepýtalo tak často jesť, lepšie spávalo. Ženy uvádzali, že celkovo bolo pokojnejšie a hlavne matka bola nezávislejšia od svojho dieťaťa, čo pri značnej pracovnej vyťažnosti bolo pre ne nepochybne výhodou. V mnohých prípadoch takto kŕmené dieťa aj viac priberalo, čo matky pokladali za dôležitý faktor podieľajúci sa na pozitívnom hodnotení náhradných výživ. To súvisí s už avizovanými predstavami o umelej výžive ako o „lepšom“ variante pre dieťa aj pre matku: „Vtedy boli ženy rady, že nemusia koiť, že dieťa nebolo na nich tak naviazané, že si mohli ísť po svojom, po robote. Keď sa koiť, je na mamu viac naviazané...“ (žena, nar. 1950).

Ak by som na záver tejto časti mala zosumarizovať hlavné dôvody, prečo vtedajšie matky nedojčili, argumenty niektorých starších žien o tom, že dojčenie ich priveľmi zamestnávalo na úkor práce v domácnosti, by neobstáli ako hlavný dôvod. O jednu generáciu staršie ženy boli na tom v tomto smere ešte horšie, a predsa svoje deti dojčili podstatne viac. Nielen literatúra, ale aj terénny výskum potvrdil veľmi slabú podporu dojčenia a jeho pozitív v sledovanom období v spoločnosti, nedostatočnú psychickú podporu matiek v tomto smere a slabé budovanie ich sebedomia v tom, že dokážu svoje dieťa užiť prirodzeným spôsobom, resp. že materské mlieko je to najlepšie, čo môže dieťa dostať. Tieto aspekty boli o to dôležitejšie, nakoľko na trhu fungovala ľahko dostupná forma náhradnej výživy, ktorá materskému mlieku značne konkurovala.

S vyššie uvedeným súvisia aj ďalšie javy – nižšia úroveň vedomostí vtedajšieho personálu o dojčení,¹¹ ktorý jednak nemal potrebné vedomosti, ani účinnejšie prostriedky na zvládanie problémov pri dojčení, ale hlavne nebol motivovaný riešiť ich, podobne ako samotné matky. Nepriaznivý stav v oblasti dojčenia podporoval aj nevhodný nemocničný režim obmedzujúci vzájomné kontakty medzi matkou a dieťaťom, brániaci prirodzenému spusteniu laktácie, taktiež fakt, že deti boli bežne už v nemocnici dokrmované mliekom z fľaše s cumľom, čo u mnohých spôsobuje odmietanie pitia z prsníka.¹² Ďalším problémom bola absencia akejkoľvek prípravy

11 V týchto konštatovaniach sa odvolávam, okrem údajov z výskumu, aj na informácie z rozhovoru s MUDr. V. Haľamovou.

12 Súčasné postupy zdravotníckeho personálu v oblasti výživy dieťaťa rešpektujú nepodávanie umelých mliečnych náhrad v prvých dňoch života. Kým matke nenabehne mlieko, deti sú prikladané k prsníku a pijú tzv. kolostrum – tekutina, ktorá sa objavuje spravidla do 72 hodín po pôrode. Pre novorodenca je to látka, ktorá mu pomáha prežiť prvé dni života. Ak je to potrebné, deti sú kŕmené len cukrovou vodou, v nevyhnutných prípadoch im podávajú mlieko, napr. aj od inej matky, ak vlastná nemá dostatok, a to lyžičkou alebo striekačkou, aby si nezvykli na sanie cez cumel'. Táto prax však nie je všeobecne

a pevné odhodlanie dojsť už v čase prípravy na materstvo a tehotenstvo. Tieto skutočnosti pokladám za najdôležitejšie faktory, ktoré sa podieľali na slabej úrovni dojčenia vtedajších detí. Prakticky od čias inštitucionalizácie pôrodov na začiatkom 50. rokov 20. storočia sledujeme negatívne trendy v dojčení. Umiestnenie matiek do nemocničného režimu, ktorý nebol vhodný pre rozbehnutie laktácie, s existujúcou možnosťou ľahko dostupnej mliečnej náhrady, ich len podporovali.

Dôsledky načrtnutej situácie boli také, že celá generácia detí bola veľmi málo dojčená, resp. nedojčená vôbec. Ako uvádzajú mnohí autori – „*celá jedna generácia na Sunare*“¹³ *naozaj vyrástla*“.¹⁴ Umelé mlieko bolo ľahko dostupné, podľa vyjadrení žien aj lacné (pomer priemerného zárobku a ceny mlieka, resp. finančného zabezpečenia matky v období po pôrode). Informátorky uvádzali, že ani samotní pediatri pri pravidelných návštevách v detskej poradni nijak matku neprehovárali a nepresviedčali o výhodách dojčenia, nevplývali na ich rozhodnutie prejsť na náhradnú výživu. Zhodne potvrdili, že vtedajší lekári plne rešpektovali rozhodnutie matky, na jej požiadanie ihneď predpísali lekársky recept na umelé mlieko, nakoľko v tom čase nepatrilo, ako je tomu dnes, do kategórie voľno predajných farmaceutických komodít.¹⁵ Ako dôvod stačilo uviesť, že dieťa je nespokojné, uplakané a riešilo sa to prechodom na umelé mlieko („*keď dieťa mrnčí, je nespokojné, to sa má hneď ísť na Sunar...*“ – žena, nar. 1948).

Na základe vyššie uvedených argumentov možno dedukovať postoj vtedajšej spoločnosti k tomuto fenoménu a možno skonštatovať, že dojčenie nebolo v tom čase „moderné“. Na margo tohto výrazu uvádzam, že ho použili niektoré informátorky samé od seba bez navádzania otázkou výskumníka. Ak sledujeme danú problematiku v širšom kontexte vtedajšej doby, zistíme, že v tom čase sa v širokom meradle etabloval na trhu sortiment z nových syntetických materiálov (najmä plasty), ktoré boli pokladané za moderné, či už v odievaní, vybavení domácnosti,

rozšírenou a všade platnou, akceptujú ju hlavne nemocnice z certifikátom Baby Friendly Hospital, o ktorých sa zmieňujem v ďalšej časti.

- 13 Sunar – značka dojčenského mlieka, ktorý funguje na trhu už niekoľko desaťročí. Popri ňom v minulosti fungovali Feminar, Relakton a i. Dnes je výber značiek a typov náhradných výživ v tomto smere oveľa širší.
- 14 Túto skutočnosť patrične využívajú výrobcovia a distributéri umelej výživy aj v súčasnosti pri propagácii svojich výrobkov – stačí si pozrieť posledné ročníky časopisov a literatúry určenej pre matky (rodičov).
- 15 V porovnaní so súčasnou situáciou ale pediatri mali presný prehľad o tom, či matka dojčí alebo nie. Dnes sú umelé mlieka bežne dostupné nielen v lekárnach, ale aj vo väčších predajniach potravín, supermarketoch, matky si ich môžu kedykoľvek kúpiť, dokonca predzásobiť sa nimi „v prípade potreby“, čo odborníci na výživu detí neodporúčajú, nakoľko prítomnosť umelého mlieka v domácnosti môže zväzdať k jeho predčasnému zavedeniu do stravy dieťaťa bez toho, aby sa matka pokúsila prekonať prípadný problém v dojčení. V súčasnosti sa teda detský lekár dozvie o nedojčení dieťaťa len vtedy, ak mu to matka oznámi pri návšteve v poradni. GALISOVÁ, M.: *Materstvo versus matky*. Týždeň, č. 46/2007, 12. novembra.

v nábytkárskom priemysle a i. Vtedajšia generácia bola v určitom smere ohúrená novými možnosťami, materiálmi, a ako sa vyjadřila jedna z informátoriek – „*vtedy bolo všetko umelé moderné*“. Aj v tomto kontexte musíme hodnotiť danú situáciu a konštatovať vtedy fungujúci silný trend preferovať priemyselne vyrobené náhradné výživy pre novorodencov a dojčatá na úkor kŕmenia materským mliekom.

Súčasná situácia a Baby Friendly Hospital Initiative

Nepriaznivý stav v oblasti dojčenia a masívne používanie náhrad materského mlieka, vrcholiace najmä od konca 60. a v 70. rokoch 20. storočia, vyvolali určité inštitucionálne zásahy svetových organizácií na podporu zdravia detí a populácie. Tie si vytýčili cieľ informačnou kampaňou a následne konkrétnymi opatreniami zvýšiť množstvo dojčených detí vo svete. UNICEF – Detský fond OSN a Svetová zdravotnícka organizácia (WHO)¹⁶ v roku 1991 zahájili celosvetovú iniciatívu Baby Friendly Hospital Initiative (BFHI), ktorá sa prostredníctvom vládnych inštitúcií jednotlivých krajín zameriava na najdôležitejšie obdobie života matky a dieťaťa: obdobie tehotnosti, pôrodu a popôrodnej adaptácie. Na Slovensku sa program realizuje pod názvom Nemocnica priateľská k deťom.¹⁷ Od polovice 90. rokov sa aj u nás budujú oddelenia šestonedelia, ktoré spĺňajú kritériá stanovené WHO a UNICEF.¹⁸ Ich hlavnou filozofiou je uviesť do praxe čo najlepšie postupy pri výžive dojčiat – priateľské nemocničné prostredie, pomoc a empatia voči rodičke, prevádzkové postupy podporujúce dojčenie, najmä zabezpečenie neustáleho kontaktu matky s dieťaťom. Na druhej strane vylučujú prax, ktorá nezohľadňuje podmienky pre nerušený rozvoj tvorby mlieka.¹⁹

16 Vo svete pôsobí aj Svetová aliancia na podporu dojčenia (WABA) – sieť jednotlivcov a organizácií zameraných na ochranu, rozširovanie a podporu dojčenia na základe Deklarácie *Innocenti*, Desať ciest pre výživu budúcnosti a Globálnej stratégie WHO/UNICEF na výživu dojčiat a malých detí. Jeho kľúčovými partnermi sú International Baby Food Action (IBFAN), La Leche League International (LLL), International Lactation Consultant Association (ILCA), Wellstart International, Academy of Breastfeeding Medicine (ABM) a LINKAGES. WABA má status konzultanta pri UNICEF a je mimovládnu organizáciu so špeciálnym konzultačným statusom pri Ekonomickej a sociálnej rade OSN (ECOSOC). Pozri bližšie na www.presporkovo.sk/pdf/europsky_tyzden_dojcenia_2010.p.

17 Napríklad k decembru 2006 bolo držiteľom certifikátu Nemocnica priateľská k deťom 22 nemocníc u nás. Ich stav sa mení, ďalšie nemocnice sa zapájajú do tohto projektu a každé tri roky je plnenie kritérií v prípade už zapojených nemocníc prehodnocované. Pri neplnení stanovených kritérií im titul môže byť odobraný. LAPŠANSKÁ, L.: *Prieskum slovenských pôrodníc (6. časť)*. Mama a ja VI, 2007, č. 5, s. 28. Na Slovensku podľa údajov od MUDr. V. Haľamovej spĺňalo stanovené kritériá ku koncu roka 2010 na Slovensku 29 pôrodníc.

18 V roku 1993 vzniká samostatný Slovenský výbor pre UNICEF, v roku 1994 začiatok BFHI na Slovensku. Bližšie pozri na www.unicef.sk, www.provita.sk.

19 Medzi nevhodné postupy patria napr. separácia matky a novorodenca, neskoré prvé priloženie k prsníku, hospitalizácia na dvoch oddelených úsekoch, pevný časový rozvrh dojčenia a dokrmovanie dieťaťa z fľaše s cumľom a i.

Dopady vyššie načrtnutých inštitucionálnych zásahov pokladám za kľúčový faktor podieľajúci sa na vzostupe dojčenia evidentnom na začiatku 21. storočia. Dokazujú to nielen výsledky odborníkov v tejto oblasti, ale aj zrealizovaný výskum. Ak som v prvej časti príspevku venovala značnú pozornosť otázke, prečo staršia generácia matiek nedojčila, pri mladšej generácii je potrebné venovať sa naopak hlavne dôvodom, prečo dojčia. Výsledky zrealizovaného výskumu ukázali, že súčasné matky dojčia neporovnateľne dlhšie – je to až 11,4 mesiaca priemerne na jedno dieťa, pričom v čase sumarizácie výsledkov sedem matiek naďalej dojčilo svoje deti, čiže neskôr by bol výsledok ešte priaznivejší v prospech dojčenia. Nič to však nemení na fakte, že súčasné matky živia materským mliekom svoje deti nepomerne dlhšie obdobie – podľa získaných výsledkov je to takmer osemnásobne dlhšie, ako predchádzajúca generácia.²⁰

A prečo mladé matky dojčia? Ako prvý dôvod všetky zhodne uviedli presvedčenie, že materské mlieko je to najlepšie, čo môže dieťa dostať – či už z hľadiska zdravotného efektu na dieťa po fyzickej, ale aj psychickej stránke. Dojčenie pokladali za najvhodnejší spôsob výživy, náhradné mliečne výživy vnímali ako neprirodzený zásah do životosprávy dieťaťa. Matky ďalej vyzdvihovali emocionálny aspekt dojčenia, intenzívny vzájomný kontakt, kladné pôsobenie dojčenia na matku, na jej zdravie a organizmus, rýchlejšie zotavovanie sa po pôrode (tento faktor uvádzala viac ako tretina informátoriek), ale aj prirodzené odbúravanie nadváhy nadobudnutej počas tehotenstva. Vo výpovediach respondentiek nie je zanedbateľným ani pragmatický aspekt dojčenia – mlieko je vždy pripravené, „po ruke“, sterilné, potrebnej teploty. Odpadá tak starosť o fľaše, cumle, ich udržiavanie v sterilnom stave, príprava stravy. Nezanedbateľný je aj ekologický aspekt, ktorý je v posledných rokoch v našej spoločnosti intenzívne akcentovaný v každodennej realite – dojčenie na rozdiel od náhradnej mliečnej stravy nevyžaduje žiadne vybavenie a neprodukuje odpad. Taktiež nie je nutné chystanie potrebného vybavenia, keď chce ísť matka s dieťaťom mimo domov.²¹

Aj keď mnohé mladé matky mali s dojčením hlavne v prvých dňoch a týždňoch laktáčného obdobia problémy a určité nepríjemnosti,²² na druhej strane všetky

20 Pri vypočítaní tohto údaju som postupovala tak isto, ako v prípade staršej generácie žien. Pozri pozn. č. 7.

21 Plne dojčenému dieťaťu podľa súčasných lekárskeho odporúčani netreba podávať žiadne iné tekutiny, okrem obdobia extrémnych horúčav, dojčené dieťa teda v prvých mesiacoch života nepotrebuje ani fľašu, cumel' a pod. Na margo tohto javu treba uviesť, že dnešné mladé matky sú v porovnaní s predchádzajúcou generáciou oveľa mobilnejšie v zmysle nedodržiavania kedysi striktného obdobia izolácie v období šestonedelia (napr. v prijímaní návštev, nevychádzania z domu s dieťaťom a pod.). Všetky staršie matky uviedli, že nikdy svoje dieťa nedojčili v inom prostredí, než doma, že počas obdobia dojčenia nikam nechodili – zdržiavali sa len v domácom prostredí.

22 Mám na mysli nielen problémy so spustením laktácie, ale najmä pridružené problémy ako bolesti prs, bradaviek, popraskané krvácajúce bradavky, laktáčne krízy, zápaly či samotná „starostlivosť“ o prsia počas dojčenia. Mnohé mali problémy s tým, pokiaľ sa doslova „naučili“ dojčiť, kým spoznali

jednoznačne oceňovali výhody dojčenia. Nezanedbateľným je aj ekonomický aspekt, nakoľko náhradná výživa je pomerne finančne náročná. Ekonomický aspekt dojčenia však uvádzali len niektoré matky, a to až na konci za všetkými vyššie uvádzanými dôvodmi, pričom viac ako polovica informátoriek tento fakt ako dôvod, prečo dojčia, ani nespomenula.²³

Hoci celoslovenské prieskumy,²⁴ taktiež v práci prezentované výsledky vlastného výskumu jednoznačne potvrdili vzostup dojčenia najmä od začiatku 21. storočia, v žiadnom prípade nemožno tvrdiť, že všetky dnešné matky dojčia svoje deti a dojčia ich v postačujúcej miere – odborníci odporúčajú šesť mesiacov výlučné dojčenie bez akejkoľvek inej stravy, a potom pokračovať popri podávaní inej stravy do ukončenia druhého roku dieťaťa.²⁵ Aj výskum potvrdil vyššie povedané – z 25 skúmaných súčasných matiek nedojčilo podľa týchto odporúčaní 7 detí.²⁶ O troch možno povedať, že neboli dojčené takmer vôbec, len niekoľko dní či týždňov, nepresahujúc 1 mesiac. Napriek rapídному nárastu počtu dojčených detí, súčasná situácia

fungovanie vlastného tela, porozumeli nárokom a požiadavkám dieťaťa. Pozri už vyššie uvádzaný údaj o tom, že 40% matiek má problémy pri zahájení laktácie v nemocnici, a 30% po prepustení z nemocnice. SCHNEIDROVÁ, D. a kol.: *Kojení. Nejčastější problémy a jejich řešení*. Praha 2006 (2. doplněné a přepracované vydání), s. 9.

- 23 Pre niekoľkomesačné dieťa to bolo v r. 2008 približne 1600–1800 Sk mesačne (cca 53–60 €), niekedy aj viac, čo v čase výskumu predstavovalo viac ako tretinu štátneho príspevku pre rodiča počas materskej dovolenky.
- 24 Podľa údajov do roku 2007 za posledné roky bolo na Slovensku pri prepustení z pôrodnice dojčených asi 92–93% detí, v treťom mesiaci okolo 63% a v 6. mesiaci života 40% detí. Vo vyspelých častiach Európy je dojčených v 6. mesiaci až 60% detí. Pozri HALAMOVÁ, V.: *Tradičie oživujú*, c. d. alebo VICIANOVÁ, K.: *Dojčenie = prirodzená výživa*, c. d., výsledky novších výskumov z Banskobystrického kraja uvádzajú DLUHOLUCKÝ, S. – HALAMOVÁ, V. – HRUBÁ, F. – FRČOVÁ, B.: *Stav dojčenia na Slovensku na začiatku tretieho milénia (1999–2003)*. Lekársky obzor 57, 2009, č. 3, s. 94–103 – z pôrodníc odchádzalo 87% detí plne dojčených, prikrmovaných bolo 7% a až 6% bolo na umelej výžive. Do 3. mesiaca bolo dojčených 60%, do 6. mesiaca vyše 30% detí. V 7. mesiaci bolo dojčených ešte 20% detí, avšak už v 100% dostávali aj inú mliečnu dávku. V rámci Európy v úspešnosti dojčenia Slovensko zastáva stredovú priečku, pričom z priemyselne vyspelých štátov Európy zaznamenáva najlepšie výsledky Švédsko a Maďarsko. V celosvetovom meradle sú najúspešnejšie v dojčení africké štáty. Pozri bližšie VELKOVÁ, S.: *Aktuálny spôsob výživy dojčiat a batoliat na Slovensku a vo svete*. In: Boledovičová, M. – Vorošová, G. – Lišková, M. (eds.): *Ošetrovateľstvo v 21. storočí v procese zmien II*. Zborník z 2. medzinárodnej vedeckej konferencie. Nitra 2007, s. 544–553.
- 25 V roku 1990 WHO a UNICEF vypracovali Deklaráciu na podporu, ochranu a presadzovanie dojčenia, ktorá odporúčala výhradné dojčenie dieťaťa aspoň na 4–6 mesiacov, ako aj pokračovanie dojčenia s doplnkovou výživou do dvoch rokov veku dieťaťa. V roku 1996 WHO tento termín prehodnotila a stanovila odporúčanie výhradného dojčenia plných 6 mesiacov, pričom po pol roku veku by malo dieťa byť dojčené popri inej strave do dvoch rokov, aj dlhšie, ak to matke a dieťaťu vyhovuje. VICIANOVÁ, K.: *Najčastejšie otázky o dojčení*. Mama a ja 1, 2002, č. 5, s. 15.
- 26 Do tohto počtu nerátam detí, ktoré sa samé odstavili, či už v období do 1. roku, alebo po prvom roku – v takýchto prípadoch som považovala dĺžku dojčenia za postačujúcu. Do výskumu zapojené mladé ženy mali jedno alebo dve deti, len jedna informátorka mala štyri deti.

na Slovensku je dlhodobo horšia ako vo vyspelých štátoch Európy.²⁷ Úspešnosť dojčenia do výskumu zapojených súčasných matiek dopadol oproti celoslovenskému priemeru podstatne lepšie.²⁸ Tento fakt pripisujem práve tomu, že medzi respondentkami neboli ženy z okrajových sociálnych skupín, nevzdelané či neplnoleté matky. Všetky pochádzali z „priemerných“ sociálnych pomerov, pričom, ako som už v úvode uviedla, práve vzdelanostná úroveň a sociálne zázemie matky sú odborníkmi pokladané za rozhodujúce faktory v úspešnosti a dĺžke dojčenia.

Vo výskumnej vzorke bol oproti predchádzajúcej staršej generácii evidentný vzostup dojčenia, jeho preferovanie pred umelou výživou a silné motivácie matiek dojsť svoje deti čo najdlhšie, napriek množstvu úskalí, ktoré počas tohto obdobia prekonávajú. Hoci aj mladé matky majú veľa problémov pri dojčení, pevné rozhodnutie dojsť im vo väčšine prípadov pomáha zvládať ich. Z výskumu bolo evidentné, že skúmané mladšie ženy intenzívnejšie a zainteresovanejšie prežívali toto obdobie, oveľa viac im záležalo na dojčení svojich detí a pokladali túto skutočnosť v svojom živote za veľmi dôležitú, v porovnaní so staršou generáciou.

Ak by sme bližšie analyzovali faktory podieľajúce sa na vzostupe dojčenia za posledné roky, za hlavný dôvod pokladám predovšetkým celkovú zmenu postojov k dojčeniu a k materskému mlieku v spoločnosti, zvýšenú osvetu a propagáciu dojčenia ako najlepšieho spôsobu výživy detí. S tým súvisí príprava matiek na materstvo, dojčenie, pričom nemyslím len prístup k teoretickým informáciám, ale hlavne psychologickú prípravu. Mladé matky sa v porovnaní so staršou generáciou intenzívnejšie pripravujú na materstvo, a to nielen na samotný pôrod, ale aj na dojčenie (predpôrodné kurzy, poradne dojčenia, internetové fóra, časopisy...). Aj mnohé príručky o materstve a rady odborníkov hovoria, že najlepším receptom na úspešné dojčenie je pevné rozhodnutie dojsť, ktoré by sa malo u matky sformovať ešte počas prípravy na pôrod. Cieľená snaha a rozhodnutie matiek dojsť vlastné deti, presvedčenie o nenahraditeľnej funkcii materského mlieka vo výžive dieťaťa, ich núti zaoberať sa touto témou ešte pred pôrodom. Príprava je o to dôležitejšia, nakoľko v rodinnom prostredí u staršej generácie poväčšine nenájde mladá matka pomoc pri riešení problémov s dojčením, absentujú vzory, na základe ktorých by sa naučila prirodzenou cestou, odporovaním tomuto konaniu. Aj preto bol potrebný inštitucionálny zásah, rozsiahla osвета, vybudovanie náhradnej pomocnej siete laktačných poradkýň.

Ako hlavný dôvod vzostupu dojčenia v našej spoločnosti samotné respondentky zhodne uvádzali práve dostatok informácií, propagáciu a osvetu, možnosť prípravy a následne pevné rozhodnutie samotných žien dojsť. Viaceré z nich zdôrazňovali, že „dojčenie je hlavne o psychike...“. Vyššie uvedené fakty o príprave na dojčenie, či dôležitosť samotného rozhodnutia dojsť, sú o to závažnejším a relevantnejším

27 VICIANOVÁ, K.: *Dojčenie = prirodzená výživa*. Mama a ja (Špeciál časopisu venovaný výžive detí) 6, 2007, s. 6–11. Pozri pozn. č. 23.

28 K celoslovenským výsledkom v oblasti dojčenia pozri pozn. č. 23.

faktorem, nakoľko na trhu sú už niekoľko desaťročí dostupné umelé náhrady konkurujúce materskému mlieku.

Dalším faktorom, priamo súvisiacim s predchádzajúcim, je lepšie pripravený personál nemocníc, v niektorých zdravotníckych zariadeniach špeciálne vyškolený v oblasti dojčenia. Intenzívnejšie sa venuje spusteniu laktácie u rodičiek, vie efektívnejšie prekonávať prípadné problémy už počas pobytu v nemocnici,²⁹ v porovnaní so situáciou pred niekoľkými desaťročí. Konštatovali to nielen samotné matky, ale i odborníci vo viacerých prácach.³⁰ Situáciu im určite uľahčuje aj systém *rooming-in*³¹ – zdravotníckemu personálu odpadla veľká časť starostlivosti o novorodencov, má lepšie možnosti a taktiež viac času na individuálny prístup. Personál je motivovaný v podpore dojčenia, ak chce pracovisko splniť limity na dosiahnutie certifikátu BFHI, disponuje nielen dostatkom informácií pomáhajúcich riešiť prípadné problémy, ale aj väčšími možnosťami zásluhou využívania najnovších poznatkov z medicíny.³² Okrem vyššie spomínaných faktorov matkám sú nápomocné aj laktačné poradne, poradkyne, kurzy zamerané na psychofyzickú prípravu na pôrod a dojčenie. Na predĺžení obdobia dojčenia majú výrazný vplyv odporúčania Svetovej zdravotníckej organizácie (WHO) a UNICEF-u o potrebe výlučného dojčenia počas 6 mesiacov a ďalšieho dojčenia do dovŕšenia dvoch rokov (oproti staršej generácii, ktorá nezriedka už niekoľkotýždňové deti kŕmila ovocnými či zeleninovými šťavami, výhradné mliečne obdobie vtedy končilo spravidla u trojmesačných detí, neraz skôr). Tieto odporúčania sú následne implementované v zdravotníckych zariadeniach a v inštruktážnych materiáloch prístupných širokej verejnosti.

„Staré“ verzus „mladé“

Nielen z literatúry, ale i z výskumu vyplynuli jednoznačné rozpory v predstavách dvoch generácií o dojčení, jeho optimálnej dĺžke, spôsoboch dojčenia, o zavádzaní prvých príkrmov či v iných otázkach súvisiacich s touto témou. Staršia generácia

29 Tento fakt však nemožno zovšeobecňovať, nakoľko aj niektoré matky zo skúmanej vzorky uvádzali i negatívne skúsenosti so zdravotníckym personálom, resp. že si pomohli sami.

30 Danú skutočnosť potvrdila v rozhovore aj MUDr. V. Haľamová.

31 Matka má dieťa počas pobytu v nemocnici neustále pri sebe na izbe a stará sa oň prakticky sama.

32 Mám na mysli hlavne farmaceutické prostriedky ale aj niektoré zdravotnícke pomôcky, ako napr. lieky proti zápalom prsných žliaz neovplyvňujúce laktáciu, kvalitu mlieka, ktoré v minulosti neexistovali (zápal kedysi vo väčšine prípadov znamenal u staršej generácie koniec dojčenia), homeopatiká na podporu dojčenia, taktiež proti zápalom, čaje na podporu dojčenia, vitamínové prípravky, zdravotnícke pomôcky – klobúčky na bradavky, pomôcky na formovanie bradaviek, účinnejšie odsávačky na mlieko, suplementor a i. Suplementor na dojčenie je malá nádobka na mlieko, ktorú si matka zavesí na krk. Z nej vedú dve hadičky, ktoré sa pripevňujú náplast'ou k ústiú bradaviek. Hadíčkami prechádza mlieko, pričom dieťa stimuluje bradavku a má pocit, že mlieko tečie z prsníka. Stimuláciou prsníkov a saním sa dosahuje tvorba mlieka, táto pomôcka slúži na rozbehnutie, udržanie laktácie, prekonávanie laktačnej krízy. S pomocou suplementora sa podarilo dokonca vyvolať laktáciu u žien, ktoré si adoptovali deti a tie potom úspešne dojčili.

podľa vtedy platných odporúčaní prikrmovala svoje deti nemliečnou stravou už po dovŕšení tretieho mesiaca, nezriedka aj skôr, zatiaľ čo dnešné odporúčania odborníkov hovoria o potrebe výlučne dojčiť obdobie plných šesť mesiacov, bez akejkoľvek inej stravy či dokonca čaju a i. tekutín. Mladé ženy v otázkach dojčenia neraz nenachádzali pochopenie a patričnú podporu u svojich starších ženských príbuzných, nehovoriac o možnosti poradiť sa, ak sa vyskytol nejaký problém. Veľká väčšina súčasných matiek uvádzala, že sa skôr obracali na rady svojich kamarátok, známych, na literatúru, informácie z internetu, v troch prípadoch aj laktačných poradkýň. Neraz pre staršiu generáciu bolo dlhšie dojčenie znakom „rozmažňovania dieťaťa“, nevhodného správania matky, poškodzovania zdravia a psychiky dieťaťa a pod. Na druhej strane vo výskumnej vzorke boli aj ženy staršej generácie, ktoré mladé matky v dojčení podporovali, pričom predstava dojčiacej ženy sa pre nich spája s predstavou „dobrej matky“. *„Ja som svoju dcéru stále chválila, že ako jej dobre ide to dojčenie, že mne to tak nešlo, furt som jej vravela, že aká je dobrá mama... Nie že by sme my boli horšie mamy, zato, že sme svoje deti nekojili, však aj my sme ich mali radi.“* (žena, nar. 1948)

Výskum potvrdil, že v prípade oboch generácií žien reprezentácia materstva a skúmaného fenoménu v spoločnosti je závažným, dovoľím si tvrdiť rozhodujúcim faktorom ovplyvňujúcim chovanie matiek. V tomto smere nie sú pre mladé matky rozhodujúce rodinné vzory, situácia v rodine, suma informácií odovzdávaných z matky na dcéru. Zo získaného materiálu je teda evidentné, že obe generácie boli a sú pod značným vplyvom spoločenskej predstavy o skúmanej oblasti, pričom obe tieto reprezentácie dojčenia a materstva sa podstatne od seba líšia a tak neraz dochádzalo medzi staršími a mladšími ženami k vzájomným kolíziám a rozporným predstavám o rôznych aspektoch dojčenia.

Hlavným problémom, na ktorý chcem v tejto súvislosti poukázať, je skutočnosť, že ak sa pri laktácii vyskytol nejaký problém, mladé matky ho vo väčšine prípadov nemohli riešiť so svojimi matkami, resp. svokrami či inými zhruba o generáciu staršími ženskými príbuznými, nakoľko tieto nemajú v tomto smere patričné skúsenosti. To uvádzali takmer všetky matky, vo výskumnej vzorke sa objavil len jeden prípad, kedy pri dojčení výrazne pomohla mladej žene jej vlastná matka, ktorá prekvapivo dojčila všetky svoje tri deti, dokonca dlhšie než 1 rok.³³ Ak aj mladé mamičky dostávajú od starších žien „dobré“ rady, poväčšine ich pokladajú za prežitú, nefunkčnú, dokonca škodiace nielen dieťaťu, ale i matke. Mladé ženy sa v tomto smere spoliehajú prvom rade na skúsenosti svojich rovesníčok, odborníkov (lekári, zdravotnícky personál, laktačné poradkyne...), dostupnú odbornú literatúru a internetové zdroje informácií.

Ako som už vyššie uviedla, v rodinnom prostredí v skúmanej vzorke absentovali vzory správania a situácie, kedy by sa súčasné matky mohli prirodzeným spôsobom,

33 Táto žena však nebola vo výskumnej vzorke starších žien-matiek, mám o nej informácie len sprostredkované cez jej dcéru, ktorá sa výskumu zúčastnila.

najmä pozorovaním, zaučiť dojiť svoje deti od staršej generácie. Preto je potrebné učiť sa tejto činnosti hlavne mimo vlastného rodinného prostredia a na dojčenie je potrebná adekvátna príprava už počas tehotenstva. *„Keď som videla svoju dcéru, že ako kojí tie svoje malé, že ako to príde a zoblečie jej tričko, že si to samo vypýta, tak mi tak prišlo ľúto, že sme to tak my nekojili... Ja neviem, prečo sme to my nevedeli, alebo čo. (žena, nar. 1946)*

Túto časť uzatváram konštatovaním, o ktorom sa zmieňuje aj D. Schneidrová³⁴ – snáď príde v budúcnosti doba, kedy opäť „umenie dojiť“ bude odovzdávané z matky na dcéru, ako tomu bolo ešte donedávna.

Záver

V priebehu niekoľkých desaťročí došlo v našej spoločnosti k mnohým širokospetrálnym zmenám v každodennom živote. Vďaka „otvoreniu sa svetu“ k nám začali prúdiť nové javy a trendy, ktoré sa u nás rôznym spôsobom etablovali, ovplyvnili každodenný život, rodinné prostredie nevynímajúc. Príspevok vychádza z terénneho výskumu zameraného na postoje k dojčeniu detí a starostlivosti o novorodenca z pohľadu dvoch generácií matiek. Prezentuje významný posun a zmenu postojov k tejto téme z pohľadu vybraných skupín žien-matiek, ale aj závažnú diskontinuitu v medzigeneračnej transmisii tejto problematiky v rodinnom prostredí medzi matkami a dcérami, resp. medzi staršími a mladšími ženskými príbuznými.

Za významný pri sledovanej téme možno pokladať inštitucionálny zásah medzinárodných organizácií a akceptovanie nimi propagovaných trendov, ktoré sa začali prejavovať hlavne po začlenení Slovenska do medzinárodných štruktúr. Daný proces zasiahol i zdravotníctvo, konkrétnejšie oblasť pôrodnictva, starostlivosti o rodičku a novorodenca. Humanizácia nemocničného prostredia, radikálna zmena praktík a postupov zdravotníckeho personálu, vylúčenie praxe separovať matku od dieťaťa, najmä však snahy aplikovať čo najprirodzenejšie princípy pri pôrode a následnej starostlivosti o matku a dieťa, výrazne napomohli k podpore výživy detí materským mliekom. Prezentovaný etnologický výskum, taktiež výsledky odborníkov z oblasti medicíny, potvrdili nízku úroveň dojčenia v 60. a v 70. rokoch. Nedoženie vlastných detí v tomto období možno označiť ako dôsledok socio-kultúrnej situácie vtedajšej spoločnosti a kombinácie viacerých faktorov analyzovaných v prvej časti príspevku – celkové postoje spoločnosti k dojčeniu, k umelej výžive či už zo strany odborníkov, zdravotníckeho personálu, následne samotných matiek; nedostatočná osвета a príprava na dojčenie, materstvo, nedostatok potrebných informácií, ale i neschopnosť uveriť vo vlastné schopnosti a potrebu dojiť svoje deti či riešiť určité problémy s rozbehnutím a udržaním laktácie, nevyhovujúci režim zdravotníckych

34 SCHNEIDROVÁ, D. a kol.: *Kojení. Nejčastější problémy a jejich řešení*, c. d., s. 11.

zariadení a i. Nepriamo sa na danom stave podpisoval aj fakt potreby plného začleňenie žien do pracovného procesu čo najskôr po pôrode, pričom vtedajší režim sa snažil túto skutočnosť riešiť pomerne lacnou a ľahko dostupnou náhradnou výživou pre dojčatá, jej patričnou podporou či širokou sieťou štátnych predškolských zariadení.

Z uvedeného materiálu vyplývajú tieto podstatné závery:

1. V porovnaní s predchádzajúcimi desaťročiami možno hovoriť o súčasnosti ako o období renesancie dojčenia.³⁵ Jednoznačne to potvrdzujú výskumy odborníkov, údaje zdravotníckych zariadení,³⁶ ale aj v práci prezentovaný etnologický výskum.

2. Za najdôležitejšie faktory podieľajúce sa na tomto stave pokladám jednak zvýšenie propagácie dojčenia a intenzívne presadzovanie názoru o nenahradiiteľnosti materského mlieka. Tie sa realizujú nielen smerom „zhora“ v podobe inštitucionálnych zásahov medzinárodných organizácií (podpora dojčenia patrí k základným programom Svetovej zdravotníckej organizácie), ale evidentné sú aj trendy v spoločnosti zamerané na zdravý životný štýl, návrat k prírode, k čo najprirodzenejšiemu spôsobu života, vrátane stravovania, a to už od momentu narodenia. Hoci význam dojčenia nebol lekármi spochybnovaný ani v predchádzajúcich desaťročiach, postoj súčasnej spoločnosti k dojčeniu, propagácia, osveta, legislatívne opatrenia týkajúce sa predaja a reklamy mliečnych náhrad, zmena nemocničného režimu, zabezpečenie starostlivosti o matku zo strany štátu (možnosť ostať tri roky na materskej dovolenke), vytvárajú vhodné podmienky na to, aby súčasné matky dojčili čo najdlhšie a čo najviac sa približovali k odporúčaniam odborníkov. S vyššie povedaným súvisí aj dostatok informácií o dojčení pre nastávajúce matky, silná motivácia a presvedčenie o potrebe dojčiť vlastné deti, následne efektívna príprava na materstvo, dojčenie. Nezanedbateľným je i pokrok v medicíne, podstatne širší sortiment prostriedkov a pomôcok pomáhajúcich udržať laktáciu, ďalej medikamentov, ktoré v prípade ochorenia matky neovplyvňujú negatívne tvorbu mlieka a dojčenie.

Na záver možno konštatovať, že uvádzané zmeny v prístupe k dojčeniu z pohľadu dvoch časových období a snahy čo najdlhšie dojčiť súvisia s celkovými zmenami v názoroch na starostlivosť o dieťa. Tie sú založené na myšlienke, že nič nie je pre matku dôležitejšie (resp. rodičov, ale v tomto prípade mám skôr na mysli matku v čase materskej dovolenky), než uspokojovanie potrieb dieťaťa. Ak by som doslovne citovala jednu z informátoriek – „nemusím mať navarené, ožehlené, hlavne, že je dieťa v poriadku a spokojné“. Súčasným matkám zo skúmanej vzorky to umožňuje

35 O tejto skutočnosti hovorili niektorí autori už v druhej polovici 80. rokov 20. storočia, pozri napr. SLOUKOVÁ, O.: *Prvé tri roky života*. Martin 1986, s. 43. Aj V. Haľamová uvádza, že po roku 1980 sa negatívny trend nedojčenia podarilo zastaviť – HALAMOVÁ, V.: *Tradičie ožívajú*, c. d.

36 Pozri napr. LAPŠANSKÁ, E.: *Prieskum slovenských pôrodníc (6. časť)*, c. d., s. 27–28.

nielen neporovnateľne väčší komfort,³⁷ lepšie materiálne zabezpečenie, moderná technika (v porovnaní s predchádzajúcou generáciou), ale aj vlastné presvedčenie o určitých prioritách v období starostlivosti o novorodenca a výchovy dieťaťa.

Na záver je potrebné uviesť si skutočnosť, ktorú deklarovali viaceré informátorky, že dojčenie pre matku, dieťa, ale aj celú rodinu znamená oveľa viac, než len poskytovanie materského mlieka. Dlhodobé dojčenie zabezpečuje intenzívny kontakt matky s dieťaťom, vyžaduje si jej neustálu prítomnosť pri dieťati.³⁸ Pokladám ho za dôležitý fenomén ovplyvňujúci tvorbu hodnotových orientácií matiek a následne celej rodiny, fenomén, ktorý má dopad na formovanie určitých postojov nielen k zdraviu dieťaťa, ale aj vzťahov k nemu, k ostatným členom rodiny, k životu ako takému. Voľba dojsť či nedojsť zasahuje do zdravotnej, psychickej, emocionálnej ale i sociálnej sféry života matky, dieťaťa a celej rodiny.

Literatúra:

- BADINTER, E.: *Materská láska. Od 17. storočia po súčasnosť*. Bratislava 1998.
- BEŇUŠKOVÁ, Z.: *Dojčenie*. In: Botík, J. – Slavkovský, P. (eds.): *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*. Bratislava 1995, s. 98–99.
- DLUHOLUCKÝ, S. – HAĽAMOVÁ, V. – HRUBÁ, F. – FRČOVÁ, B.: *Stav dojčenia na Slovensku na začiatku tretieho milénia (1999–2003)*. *Lekársky obzor* 57, 2009, č. 3, s. 94–103.
- DÜLMEN, R. V.: *Kultura a každodenný život v raném novověku (16.–18. stol.)*. *Díl I. – Dům a jeho lidé*. Praha 1999.
- FEGLOVÁ, V. – JAKUBÍKOVÁ, K.: *Rodinné obyčaje. Narodenie*. In: Stoličná, R. (ed.): *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava 2000, s. 215–219.
- FONTANEL – d'HARCOURT: *Baby, Säugling, Wickelkind. Eine kulturgeschichte*. Gerstenberg 1998.
- GALISOVÁ, M.: *Materstvo verus matky*. *Týždeň*, č. 46/2007, 12. novembra.
- HAĽAMOVÁ, V.: *Poradňa materstva a dojčenia*. *Dieťa nielen pre rodičov XI*, 2005, č. 9, s. 56–58.

37 Mám na mysli v súčasnosti už úplne samozrejme veci ako je ľahšie dostupné vykurovanie, pitná voda priamo doma, sanitárne zariadenia domov a bytov sú dnes už úplnou samozrejmosťou, ako i automatické práčky, jednorazové plienky a pod. – tieto vymoženosti staršia generácia žien nemala. Staršie matky uvádzali, že skôr než opatrili dieťa, boli nútené v dome nakúriť, nanosiť drevo, vodu a pod., všetko robili ručne, pracne, čo im zaberalo neporovnateľne viac času.

38 Prevažná väčšina skúmaných mladých matiek uvádzala, že si nikdy neodstriedali mlieko za tým účelom, aby ho niekto iný podal dieťaťu z fľaše v jej neprítomnosti, nezriedka aj viac ako rok neodchádzali od dieťaťa nikdy preč z domu, resp. bez neho, a to ani v noci. Podstatne väčšia pripútanosť dojených detí k matke oproti staršej generácii je v tomto smere evidentná.

- HALAMOVIÁ, V.: *Tradicie oživajú*. Týždeň, č. 46/2007, 12. novembra.
- HORVÁTHOVÁ, E.: *Návod na výskum rodinných zvykov*. In: Národopisné informácie 1982/II.
- HORVÁTHOVÁ, E.: *Zvyky a obrady*. In: Botík, J. (zost.): Hont. Tradície ľudovej kultúry. Martin 1988, s. 468–483.
- KLÍMOVÁ-FUGNEROVÁ, M.: *Naše dieťa*. Martin 1979.
- LAPŠANSKÁ, E.: *Prieskum slovenských pôrodníc (6. časť)*. Mama a ja VI, 2007, č. 5, s. 22–28.
- MARTINÁSKOVÁ, F.: *Šťastná matka alebo Čo ešte o dojčení nevieme?* Prešov 2003.
- MJARTAN, J.: *Hornonitrianske zvyky pri narodení*. In: Kováč, J. (zost.): Horná Nitra VI. Vlastivedný zborník. Martin 1974, s. 53–89.
- NÁDASKÁ, I. – KRIŠTOFOVÁ, E. – BOLEDOVIČOVÁ, M.: *Základy úspešného dojčenia*. In: Boledovičová, M. – Vorošová, G. – Lišková, M. (eds.): Ošetrovatelstvo 21. storočia v procese zmien II. Zborník z 2. medzinárodnej vedeckej konferencie. Nitra 2009, s. 652–654.
- NEUBERT, R.: *Naše dieťa do 3 rokov*. Bratislava 1972.
- NEUMANN, S. K.: *Dejiny ženy. Populárne sociologické, etnologické a kultúrno-historické kapitoly. Žena prírodná. Zväzok prvý*. Bratislava 1970.
- ONDREJKOVÁ, K.: *Dieťa = prepych*. In: Rodina (dvojtyždenník), č. 6, 11. 3. 2004.
- SCHNEIDROVÁ, D. a kol.: *Kojení. Nejčastější problémy a jejich řešení*. Grada, 2006 (2. doplnené a přepracované vydání).
- SLOUKOVÁ, O.: *Prvé tri roky života*. Martin 1986.
- ŠVEJCAR, J.: *Péče o dítě*. Praha 1975.
- VELKOVÁ, S.: *Aktuálny spôsob výživy dojčiat a batoliat na Slovensku a vo svete*. In: Boledovičová, M. – Vorošová, G. – Lišková, M. (eds.): Ošetrovatelstvo v 21. storočí v procese zmien II. Zborník z 2. medzinárodnej vedeckej konferencie. Nitra 2007, s. 544–553.
- VICIANOVÁ, K.: *Najčastejšie otázky o dojčení*. Mama a ja 1, 2002, č. 5, s. 14–15.
- VICIANOVÁ, K.: *Dojčenie = prirodzená výživa*. Mama a ja (špeciál časopisu venovaný výžive detí) 6, 2007, s. 6–11.

Internetové zdroje:

www.mamatata.sk

www.babetko.sk

www.provita.sk

www.kojeni.cz

www.unicef.sk

www.mamaaja.sk

www.presporkovo.sk/pdf/europsky_tyzden_dojcenia_2010.p

Výskum bol realizovaný v rokoch 2007–2008, rozhovory s MUDr. V. Haľamovou v rokoch 2010 a 2011.

Summary

Changes in approach to breastfeeding and care for newborns using an example of two generations of mothers

The changed socio-political conditions and transformation processes after 1989 had a significant impact on many spheres of life of our society. The text discusses these circumstances in connection with the issue of breastfeeding and its reflection from the perspective of mothers of two generations. The rise in popularity of breastfeeding and its preferences as the most appropriate method of nutrition in young children has been apparent for longer than a decade not only in Slovakia. This has been confirmed by works in the medical field as well as research on a specific sample of informants, on which the study is based. It attempts to reach an ethnological interpretation of the perception of breastfeeding by current mothers and women of an older generation. It confronts the attitudes of older women and current mothers towards breastfeeding and phenomena related thereto. It concludes that in recent years breastfeeding has been on the rise in comparison with the previous generation of mothers. The author considers the increased promotion of breastfeeding and the irreplaceability of breast milk in child nutrition to be the main factors contributing to this situation.

Keywords:

Breastfeeding – care for newborns – mother – generational differences

Smrt a muslimské pohřební obřady v Sýrii a České republice

Mgr. Jana Virágová

Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, A. Nováka 1,
602 00 BRNO
viragova@mail.muni.cz

Bývá obtížné stanovit přesné hranice mezi oficiálním a lidovým islámem. Přesto se v tomto článku zaměřím především na jeho žitou podobu, neboť nelze podceňovat vliv zvykového práva, které se uplatňuje mimo jiné též v představách o posmrtném životě a v pohřebních obřadech. Protože není možné věnovat zde dostatečný prostor všem proudům islámu, omezím se jen na sunnitskou tradici hanífovského a šáfi'ovského *mazhabu*¹, a to z toho důvodu, že hanífovský právní směr převažuje v české muslimské obci a šáfi'ovský spolu s hanífovským ritem převažují mezi syrskými sunnity. Konkrétně mezi těmito dvěma *mazhaby* jsou odlišnosti jen drobné a „*co se týče pohřbu, odlišnosti jsou ještě drobnější. Navíc dneska je takový trend, že se názory právních škol prolínají a tam, kde se objeví silnější argument nějaké jiné právní školy, tak ho minimálně respektujeme a část toho možná i praktikujeme.*“²

Své téma jsem si vymezila i regionálně. Islám a především tradice spjaté s přelomovými okamžiky života sunnitů v České republice spadají do mého zájmu již řadu let. A protože zde kromě českých konvertitů k islámu žije i nespočet muslimů pocházejících z tradičně islámských zemí³, zaměřila jsem se na způsoby nábožensko-kulturní adaptace prvků chování a jednání ve funerální obřadnosti nábožensky integrované muslimské menšiny v České republice. Pro komplexnější pochopení dané problematiky budou tyto prvky komparovány se syrským kulturně-náboženským prostředím. Terénní výzkum v Sýrii jsem uskutečnila v říjnu roku 2010 za účelem poznání místní muslimské společnosti a kultury, respektive za seznámením se s každodenním životem syrských sunnitů.

1 Jedná se o dvě rozdílné právní školy, respektive dva právní systémy islámu. Sunnitský islám uznává čtyři *mazhaby*, které nesou jména svých zakladatelů: Abú Hanífa (699–767), Muhammad Ibn Idris aš-Šafi'í (767–820), Málík Ibn Anas (715–795) a Ahmad Ibn Hanbal (780–855). Hanífovský *mazhab* se uplatnil na arabském Východě, zejména v Osmanské říši. Šáfi'ovský *mazhab* převážil v Egyptě, severní Arábii, Indii a Indonésii. Dále viz PAVLINCOVÁ, H. – HORYNA, B. (eds.): *Judaismus, křesťanství, islám*. Olomouc 2003, s. 611.

2 Rozhovor s Emirem Omíčem (pražský imám, původem z Bosny a Hercegoviny), 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

3 Ve smyslu arabských islámských zemí, tedy zemí z Arabského poloostrova a blízkého okolí, kde se rozvinul islám.

Muslimský hřbitov, Damašek. 2010, foto J. Virágová.

Cílem této studie je popsat zvyklosti a obřady vážící se k okamžiku smrti a následné rituály související s pohřbem. Kvalitativní výzkum jsem založila především na řízených rozhovorech s informátory, které se uskutečnily jak v České republice, tak v Sýrii, kde jsem však musela kvůli své slabé arabštině omezit výběr svých informátorů na skupinu Syřanů, kteří do určité míry ovládali anglický jazyk. Jsem si vědoma, že tato okolnost mohla mít vliv na rozsah a detailnost získaných informací. Na druhou stranu všichni informátoři z České republiky ovládají český jazyk natolik dobře, že nebylo potřeba uchýlovat se k angličtině. V této studii jsem několik informátorek uvedla na jejich přání pod cizím jménem. Ostatní mi dali souhlas citovat pod pravými jmény.

Kromě rozhovorů mi dopomohla utvořit si přesnější představu o pohřebních rituálech také skutečnost, že jsem byla v Damašku svědkem dvou pohřbů, z nichž vznikla také jedna ze zde publikovaných fotografií.

Představy o posmrtném životě

V islámské tradici je možné rozlišovat mezi individuální a kolektivní eschatologií. Individuální eschatologie se zabývá obdobím, které nastane okamžikem smrti a trvá až do dne posledního soudu. Tehdy začíná neméně zajímavé období, které však již vykresluje eschatologie kolektivní. Konečnému zmrtvýchvstání v den posledního soudu tak předchází tzv. malé zmrtvýchvstání, které nastává po smrti a které je situováno do hrobu zemřelého.⁴ Právě této etapě budou patřit následující řádky, protože mají bezprostřední vliv na podobu pohřebních obřadů.

Sunnitě věří, že „*duše v podstatě opouští tělo při samém úmrtí. To je to, čím se liší život od smrti. Duše si potom žije svůj vlastní život.*“⁵ Duši z těla odebírá

4 OSTŘANSKÝ, B.: *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*. Praha 2009, s. 54. PAVLINCOVÁ, H. – HORYNA, B. (eds.): *Judaismus, křesťanství, islám*, c. d., s. 653.

5 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

anděl smrti Azrá'íl. Dle muslimské lidové představivosti tento proces probíhá hladce u věřících a naopak u nevěřících či hříšníků tento moment provázají útrapy.⁶

Co se děje s duší poté, není zcela jednoznačné. Existuje názor, že duše může existovat i bez těla, ale hned po smrti upadá do bezesného spánku a čeká až do dne zmrtvýchvstání, kdy se znovu sejde s tělem. Mnozí však věří, že se v hrobě musí podrobit andělskému soudu nebo také soudu *barzachu*.⁷ *Barzach* je termín, který označuje záhrobní život, „čili mezifázi mezi tímto životem a životem potom, který je navěky, navždy a bez konce.“⁸

Mezi muslimy existuje mnoho verzí toho, co se odehrává v hrobě. Mezi nejrozšířenější z nich patří výslech andělů Munkara a Nakíra, který započne v den pohřbu hned poté, co se nad hrobem zarovná země. Tito dva andělé pokládají duši zemřelého tři otázky: „Kdo je tvým bohem?“ „Kdo je tvým prorokem?“ „Jaké je tvé náboženství?“ Správné odpovědi jsou: „Můj bůh je Bůh/Alláh, můj prorok je Muhammad a mé náboženství je islám.“ Na první dvě otázky de facto odpovídají slova *šahády* – vyznání víry, která zní: „*Iyznávám, že není boha kromě Boha a Muhammad je Boží posel.*“ Pokud andělé shledají jeho skutky z předchozího života za správné a pokud jim správně zodpoví tyto tři otázky, pak se hrob stane jednou z rajských zahrad. Jestliže se jedná o duši hříšnou, hrob se promění v jednu z pekelných děr. Zesnulý zde pak bude čekat buď v útrapách či v příjemném rozpoložení na den posledního soudu.⁹ V Sýrii někteří tento proces popisují tak, že „andělé v hrobě otevřou dobrému člověku okno a řeknou: ‘to je ráj, místo tvého věčného spočinutí’. Pokud se jedná o člověka špatného se špatnými skutky, otevřou okno s výhledem na místo, kde je oheň, a řeknou: ‘to bude tvá rezidence’.“¹⁰ Jiní však na andělský soud nevěří a tvrdí, že „tělo země a duši si vezme Bůh hned k sobě.“¹¹

Dle muslimské tradice se *barzachu* mohou vyhnout *šáhidové*, respektive svědci,¹² kteří jdou přímo do ráje. *Šáhidem* je pak ten, kdo padnul v boji za věc islámu, ten, kdo zemřel za tragických okolností, například nezaviněnou nehodou, při požáru či utopením, ten, kdo bránil svou rodinu nebo majetek. *Šáhidem* může být také žena, která zemřela při porodu nebo v šestinedělí, případně ten, jehož smrt vzbuzuje lítost obce věřících, čímž je třeba úmrtí dítěte.¹³

6 OSTŘANSKÝ, B.: *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnost*, c. d., s. 52.

7 Tamtéž, s. 53.

8 Rozhovor s Emirem Omićem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

9 Rozhovor s Emirem Omićem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky. OSTŘANSKÝ, B.: *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*, c. d., s. 53. PAVLINCOVÁ, H. – HORYNA, B. (eds.): *Judaismus, křesťanství, islám*, c. d., s. 627.

10 Rozhovor s A. Nahasem (švagr zemřelého účastníci se pohřbu), 11. 10. 2010, Damašek; archiv autorky.

11 Rozhovor se Samerem Al Marei (absolvent LF MU, původem ze Sýrie), 10. 12. 2010, Brno; archiv autorky.

12 Arabsky *šáhíd*, pl. *šuhíd* – lépe než mučedník je třeba překládat tento výraz do češtiny jako svědek. *Šáhíd* svědčí a jeho smrt, respektive oběť dosvědčuje v jeho prospěch.

13 OSTŘANSKÝ, B.: *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnost*, c. d., s. 53. PAVLINCOVÁ,

Smrt a ghusl

V ideálním případě by měl umírající muslim ležet na pravém boku s tváří otočenou k Mekce. Pokud to z nějakého důvodu není možné, pak tedy může ležet na zádech s hlavou otočenou ve směru *qibly*.¹⁴ Někdo z příbuzných by měl sedět vedle něj a předfíkávat mu *šahádu*. Umírající by měl slova vyznání zopakovat nahlas, neboť by to měla být jeho poslední slova na tomto světě, protože „je *hadíth*, který říká, že ten, jehož poslední slova budou ‘Není boha kromě Boha...’, vstoupí rovnou do ráje“.¹⁵ Jedná se v podstatě o jakousi přípravu na andělský výslech v hrobě. Případně může někdo z blízkých příbuzných či imám připomenout *šahádu* muslimovi i po smrti. Mohou se mu také recitovat verše z koránu. Často to bývá 36. súra *Já sín*, která barvitě líčí konec života a přechod na onen svět.¹⁶

Jestliže má zemřelý otevřené oči, někdo z rodiny mu je zatlačí. V případě, že zemře s otevřenými ústy, měla by mu být spodní čelist přivázána k hlavě, aby nevypadal nehezky a také aby se zabránilo vstupu hmyzu do úst. Svlékají se mu šaty (pakliže se nejedná o *šáhida*) a část těla od pupku po kolena se zakrývá lehkou pokrývkou, která propouští vodu.¹⁷ Tělo je tak připraveno na *ghusl*, tedy na velkou očistu celého těla. Pokud zemřel *šáhid*, má právo na to být pohřben v oděvu, ve kterém zemřel. Rituální očista se pak neprovádí, protože krví potřísněné tělo dosvědčuje příběh jeho tragické smrti. *Šáhid* také obvykle není halen do *kafanu* (bezešvý kousek plátna). Jeho tělo se do něj vkládá jen v případě nutnosti, například když je tělo i šat ohořelý.¹⁸

Velká očista těla *ghusl* se provádí obvykle v uzavřené místnosti, kde je kromě zemřelého přítomen ten, kdo provádí *ghusl*. Pokud je zesnulým muž, je dovoleno, aby očistu provedla jeho manželka nebo příbuzní mužského pohlaví obvykle v následujícím pořadí: otec zemřelého, jestliže to není možné, pak provádí *ghusl* dědeček nebo syn nebo vnuk nebo bratr, dále pak synovec, případně strýc, bratranec, imám nebo jeho zástupce. Stane-li se, že není nikdo z nich naživu nebo k dispozici, přichází řada na vzdáleného člena rodiny. Jestliže o vykonání *ghuslu* nelze požádat muslima, může ho provést i nevěřící muž, ale v tom případě by se za duši zemřelého měla modlit přinejmenším jedna muslimka. Když zemře žena, *ghusl* vykonávají také ženy – pokrevní příbuzné. Dále pak přicházejí v úvahu nepokrevní příbuzné, poté

H. – HORYNA, B. (eds.): *Judaismus, křesťanství, islám*, c. d., s. 598. Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky. AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*. S. 1. 1999, s. 266.

14 *Qibla* označuje správný směr k Mekce, který má muslim dodržet při modlitbě.

15 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

16 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 264. DENNY, F. M.: *Islám a muslimská obec*. Praha 1998, s. 145.

17 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 264–265.

18 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

Muslimský pohřeb, Damašek. 2010, foto J. Virágová.

následují v pořadí manžel zemřelé, *mahram*¹⁹ příbuzní a ne-*mahram* osoba, která však již neprovádí *ghusl*, ale *tayammum* – tedy očistu čistou zemí, respektive pískem, kterým se „omývá“ jen tvář a ruce. S tímto způsobem očisty se můžeme setkat v Sýrii. Oproti tomu se v České republice vždy používá voda. Ještě dodejme, že malému dítěti může *ghusl* poskytnout muž i žena, většinou to bývají jeho rodiče. Tomu, kdo provádí očistu, je dovoleno mít u sebe pomocníky, kteří mu pomáhají hýbat se ztuhlým či těžkým tělem.²⁰ V současné Sýrii je však běžnou realitou, že se o omývání místo rodiny postará pohřební služba, „ale většinou je při tom přítomen někdo z rodiny.“²¹

V Sýrii se *ghusl* provádí nejčastěji v domě zemřelého, v nemocničním pokoji nebo na jiném vhodném místě. V České republice zajišťuje rituální omývání zesnulých v případech potřeby Islámská nadace v Praze nebo v Brně. Tělo se omývá

19 Pojem označující stupeň pokrevní příbuznosti, v němž spolu muži a ženy nesmí uzavírat sňatky, a mohou se tak stýkat mezi sebou.

20 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 269. Rozhovor s Imán (česká konvertitka k islámu, manžel z Alžírsky), 23. 1. 2009, Praha; s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

21 Rozhovor se Samerem Al Marei, 10. 12. 2010, Brno; archiv autorky.

Muslimský hřbitov, Lattákia. 2010, foto J. Virágová.

v prostorách nemocnic, přímo na hřbitově v márnici nebo v prostorách pohřebního ústavu.²² V roce 2005 u nás dokonce vyšla publikace o multikulturním ošetrovatelství určená pro zdravotnický personál českých nemocnic. Jedna stránka je věnovaná také zacházení s umírajícím muslimem a nakládání s jeho tělem po smrti, kde se píše, že v nemocnici: „*Jedině v případech, kdy muslim zemře a není možné navázat kontakt s rodinou či členy muslimské komunity, mohou tyto obřady vykonávat nemuslimové – zdravotníci.*“²³

Mrtvý by měl při *ghuslu* ležet na zádech, a to na posteli nebo na nějaké podložce, ne přímo na zemi. Pravá strana jeho těla by měla směřovat k Mekce. Jak jsem již zmínila, část těla od pasu po kolena se zakryje lehkou voděpropustnou látkou. Ze všeho nejdříve ten, kdo provádí *ghusl*, mírně zatlačí na střevo zemřelého, aby se dostaly ven výměšky, které by tělo mohlo později vyloučit.²⁴ Toto má ale smysl provádět

22 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

23 IVANOVÁ, K. – ŠPIRUDOVÁ, L. – KUTNOHORSKÁ, J.: *Multikulturní ošetrovatelství I.* Praha 2005, s. 224.

24 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 265-268.

„do několika hodin po úmrtí, když existuje možnost, že tělo potom něco vypustí, později už to není nutné“.²⁵ Třeba v Sýrii se tělo skutečně omývá do pár hodin po úmrtí, protože „my zde pohřbíváme naše mrtvé do pěti, šesti nebo sedmi, nanejvýš osmi hodin po úmrtí“.²⁶ Zato v České republice se zemřelý omývá většinou až po několika dnech a samotný pohřeb – *džináza* – se koná třeba až po pěti šesti dnech.

Pokud tělo vyloučí nějaké výměšky, pak se celá pánevní oblast omyje hadříkem ovínutým kolem levé ruky.²⁷ Poté se již jiným hadříkem, který se namáčí v čisté nebo mýdlové vodě, umyjí zuby a nosní otvory zemřelého. Následuje omytí těch částí těla, které si věřící oplachují při *wudu*, což je menší rituální očista, která se provádí například před modlitbou. Omývají se ruce, tvář, paže, vlasy, uši a nohy po kotníky. Vlasy a případně i vousy se pak mohou učesat. Nejdříve se omývá pravá část těla, poté levá.

K upřednostňování pravé ruky a pravé strany těla se váže mnoho hadíthů: „*Od Umm Atíja, kéž je s ní Alláh spokojen, že prorok, kéž mu Alláh požehná a dá mu mír, jim pravil stran mytí jeho dcery Zajnab, kéž je s ní Alláh spokojen: „Začněte její pravou stranou a těmi jejími místy, co se omývají před modlitbou.“*“²⁸

Nato se tělo otočí na levý bok a omývá se opět pravá a poté levá zadní část těla. Nakonec se tělo oplachuje od hlavy až k patě vodou smíchanou s kafrem nebo s jinými vonnými látkami. Tento výše popsany postup se považuje za jedno omytí, *sunnou*²⁹ je však tělo omývat třikrát či dokonce pětkrát, vždy však lichým počtem.³⁰

Je zakázáno dívat se nebo dotýkat oblasti genitálií zemřelého či zemřelé a také se doporučuje dívat se a sahat na tělo zesnulého jen v nezbytně nutných momentech. Rovněž z těchto důvodů se ruce omotávají látkou nebo se používají rukavice. Během *ghuslu* se doporučuje zahalit mrtvému tvář látkou a poté ji opět odstranit.³¹

Někdy se vkládají kousky bavlny do tělesných otvorů, tedy do úst, nosních dírek, uší a případných otevřených ran. To proto, aby se zabránilo hmyzu dostat se do vnitřku těla.³² Dle lidové víry se tělesné otvory ucpávají hlavně proto, aby duše zemřelého neodešla dříve, než se tělo uloží do hrobu.³³

Tělo se pak zahaluje do *kafanu*. *Sunnou* je použití tři kusy látky pro muže a pět kusů pro ženu, přičemž se všechny kusy naskládají na sebe: „*Od Aíši, kéž je s ní Alláh spokojen, že řekla: Posel boží, kéž mu Alláh požehná a dá mu mír, byl zavinut*

25 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

26 Rozhovor s A. Nahasem, 11. 10. 2010, Damašek; archiv autorky.

27 V islámu je zvykem používat pravou ruku na věci a činnosti čisté a levou ruku pro věci a činnosti nečisté.

28 AL-NAWAWÍ, J.: *Zahrady spravedlivých. Sbírka výroků proroka Muhammada*. Praha 2008, s. 265 (shoda al-Buchářího a Muslima).

29 *Sunna* – arabsky tradice. Soubor záznamů o činech a výrociích proroka Muhammada.

30 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 267–268.

31 Tamtéž, s. 268.

32 Tamtéž, s. 272.

33 PAVLINCOVÁ, H. – HORYNA, B. (eds.): *Judaismus, křesťanství, islám*, c. d., s. 609.

*jako do rubáše do tří bílých sahúlijských bavlněných oděvů, mezi nimiž nebyla ani košile, ani turban.*³⁴

Pokrývky by měly být čisté, z bežešvé bavlněné látky, dostatečně dlouhé, aby zakryly celé tělo. Látka bývá ve většině případů bílá, neboť jde o doporučenou barvu, i když ani jiné barvy nejsou zakázané. „V Sýrii [i v České republice; poznámka autorky] má výhradně bílou barvu.“³⁵ Pro ženy může být *kafan* také saténový, protože ženy mají satén na rozdíl od mužů dovoleno nosit. Přesto se jedná o čin zavrhenníhodný – *makrúh*, protože se jedná o zbytečný luxus a mrhání peněz. Tělo zahalené do *kafanu* lze též lehce navonět, pokud ovšem člověk nezemřel ve stavu zasvěcení *ihrám*³⁶ během pouti v Mekce, kdy je to zakázané.³⁷

Mezi jednotlivými *mazhaby* či regiony jsou tedy jen nepatrné odlišnosti v podobě *kafanu*. Drobné odlišnosti jsou pak také v jeho úvazu. *Kafan* se obvykle sváže a utáhne kolem těla za pomoci různých provázků nebo proužků látky odstříhnutých z pokrývky. Tělo, které leží na zádech s rukama na břichu nebo na pupku, přičemž se pravá ruka pokládá přes levou, jako je tomu při modlitbě, se převazuje na třech, čtyřech nebo pěti místech. V Sýrii se svázání v oblasti hlavy uvolňuje, takže někdy je odkrytá celá tvář,³⁸ ale „v Čechách svázání zůstává utažené a neuvolňuje se.“³⁹

V syrských obchodech jsou *kafany* podobně jako v jiných muslimských zemích běžně dostupným zbožím. Jsou k dostání třeba na trhu/súku al-Harika nebo súku al-Hamidíje v Damašku, ale jejich obstarání zajišťují také pohřební služby.⁴⁰ V České republice se *kafany* přímo neprodávají, proto Islámské nadace žádají ty, kdo jezdívají do muslimských zemí, aby jim jich pokud možno větší množství přivezli. „*Ale stávalo se, že jsme museli hledat i zde po obchodech a našli jsme také. Podstatné je, aby to byla bílá látka, aby byla dostatečně široká na zakrytí toho těla.*“⁴¹ Nicméně za tímto účelem by se správně neměla využívat klasická prostěradla, protože „*je to něco, co člověk využívá za určitým účelem již na tomto světě, a neměl by je použít kromě jedné výjimky, že by opravdu nic jiného neměl.*“⁴²

34 AL-NAWAWÍ, J.: *Zahrady spravedlivých. Sbirka výroků proroka Muhammada*, c. d., s. 276 (shoda al-Bucháriho a Muslima).

35 Rozhovor s A. Nahasem, 11. 10. 2010, Damašek; se Samerem Atayou (učitel anglického jazyka), 15. 10. 2010, Ain al-Fijah; s Mohammadem Ziadehem (manažer v hotelu), 19. 10. 2010, Lattakia; se Samerem Al Marei, 10. 12. 2010, Brno; archiv autorky.

36 Poutník se má během malé pouti (*umra*) a velké pouti (*hadždž*) v Mekce vyvarovat mimo jiné také používání parfémů.

37 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky. AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 270–271.

38 Rozhovor se Samerem Al Marei, 10. 12. 2010, Brno; archiv autorky.

39 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

40 Rozhovor se Samerem Atayou, 15. 10. 2010, Ain al-Fijah; se Samerem Al Marei, 10. 12. 2010, Brno; archiv autorky.

41 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

42 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

Muslimský hřbitov, Ain al-Fijah. 2010, foto J. Virágová.

Pohřební modlitba a pohřeb

V Sýrii se tělo zahalené do *kafanu* pokládá na máry, respektive do jednoduché dřevěné bedny *tábút* bez víka, k níž jsou vepředu a vzadu přibíta držadla pro ruce nosičů. Přes máry se někdy dává látkový přehoz. Na damašském hřbitově jsem viděla černý přehoz se zlatým lemováním, ale častěji mívá bílou či zelenou barvu a je bez výšivky.⁴³ Tělo se pak nese do mešity, kde se vykoná pohřební modlitba. Ta se však může vykonat třeba i v domě zemřelého.⁴⁴

V České republice se „*pohřební modlitba koná na vhodném místě – na hřbitově, v nemocnici, v části rodinného domu, pokud je mešita daleko. Někdy se ale modlí i tady v [pražské; pozn. autorky] mešitě nebo před mešitou, když je to po cestě.*“⁴⁵

43 Rozhovor se Samerem Atayou, 15. 10. 2010, Ain al-Fijah; se Samerem Al Marei, 10. 12. 2010, Brno; archiv autorky.

44 Rozhovor s A. Nahasem, 11. 10. 2010, Damašek; se Samerem Atayou, 15. 10. 2010, Ain al-Fijah; s Mohammadem Ziadehem, 19. 10. 2010, Lattakia; archiv autorky.

45 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

Pohřební modlitba za zesnulého se z hlediska islámského práva pokládá za společnou kolektivní povinnost. Stačí však, když ji vykonají někteří muslimové a ostatní jsou od této povinnosti osvobozeni. Před samotnou modlitbou musí věřící vykonat svou obvyklou rituální očistu *wudu*. „*Za sunnu se považuje, aby stál imám u hlavy zesnulého nebo u pasu zesnulého a aby věřící stáli napravo od imáma.*“⁴⁶ Všichni jsou otočeni směrem k Mekce. *Sunnou* je, aby přítomní utvořili alespoň tři řady: „*Od Marthada ibn Abdulláh al-Jazaniho, že řekl: Málík ibn Hubajra, když se modlival na pohřbu, kde bylo málo lidí, rozděloval je tam do tří dílů. Pak říkal: Pravidl posel boží, kéž mu Alláh požehná a dá mu mír: „Nad kým se pomodlí tři řady, bude odměněn.*““⁴⁷

Následně imám pozvedne ruce k uším, oznámí počátek modlitby a pronáší *takbír* – slova *Alláhu akbar* – Bůh je preveliký. Pak si všichni položí pravou ruku přes levou pod pupkem a imám recituje slova první sóry Koránu Fátihy.⁴⁸ Poté imám opět pronese slova *Alláhu akbar*, aniž by zvedal ruce, a pronese slova chválicí proroka. Po třetím *takbír* následuje modlitba, v níž se prosí za zesnulého. Nakonec imám vykoná čtvrtý *takbír* a pronese závěrečné pozdravy míru.⁴⁹

Pohřebního obřadu se účastní příbuzní zemřelého, ale třeba také jeho sousedi či přátelé. Ženám je sice dovoleno účastnit se pohřební modlitby, ale měly by se vystříhat hlasitých projevů žalu. Proto se můžeme setkat spíše s čistě mužskou účastí, a to jak v České republice, tak i v Sýrii.

V určitých případech mohou vést modlitbu i ženy, ale pouze pokud se jí neúčastní žádný muž. Lze však říci, že „*vedení modlitby dělají obecně jen muži.*“⁵⁰

Poté se tělo nese z mešity rovnou na hřbitov. Pohřební průvod jde poměrně dost rychle. Jedná se o *sunnu*, protože pokud byl člověk spravedlivý, urychlí se tak jeho blaho, a pokud byl nespravedlivý a nedobrý, spěchá se, aby d'ábel netížil ramena těch, co tělo nesou. Nesení těla je společnou povinností. Jde o vyjádření poslušnosti Bohu a respektu zemřelému. Dle tradice by vždycky někdo měl jít v čele průvodu před márami, jiní by měli jít podél neseného těla a další by měli jít v těsném závěsu za tělem.⁵¹ Doporučuje se

46 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 274.

47 AL-NAWAWÍ, J.: *Zahrady spravedlivých. Sbíрка výroků proroka Muhammada*, c. d., s. 305–306 (Abú Dáwúd; al-Tirmidhí).

48 Fátíha nebo též „Otvíratelka knihy“ zní: „1. Ve jménu Boha milosrdného, slitovného; 2. Chvála Bohu, Pánu lidstva veškerého; 3. milosrdnému, slitovnému; 4. vládci dne soudného; 5. Tebe uctíváme a Tebe o pomoc žádáme; 6. ved' nás stezkou přímou; 7. stezkou těch, jež zahrnuls milostí Svou, ne těch, na něž jsi rozhněván, ani těch, kdo v bludu jsou!“ Dle překladu I. Hrbka; bliže viz *Korán*, překlad HRBEK, I. Praha 2000, s. 109 (1).

49 OSTŘANSKÝ, B.: *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnost*, c. d., s. 181. BOSWORTH, C. E. – DONZEL, E. VAN (eds.): *The Encyclopaedia of Islam*. Vol. 8. Leiden 1995, s. 931; AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 274. Podoba modlitby se však může drobně lišit dle konkrétních předpisů a zvyklostí jednotlivých *mazhabů*.

50 Rozhovor s imámem Emirem Omíčem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

51 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of*

Muslimský hřbitov, Praha – Olšanské hřbitovy. 2010, foto J. Virágová.

přítom, aby se nosiči často střídali. „*Je taková praxe, aby každý alespoň na chvílku nesl tělo, protože za to je odměna.*“⁵²

Hrob by měl být dostatečně hluboký, udává se hloubka asi 1,5 až 2 metry. V arabských zemích se obvykle vykope hrob obdélníkového tvaru, kterému se říká *lahd*. Do boku na pravé straně směrem k Mekce se vykope výklenek, kam se vkládá tělo zesnulého na pravý bok (v této pozici se fixuje za pomoci cihel). Tento výklenek se využívá z toho důvodu, aby hlína nešla přímo na zesnulého, i když i to je povolené, protože dle muslimské víry „*lidé jsou ze země stvořeni a do země se také navrací.*“⁵³ Když se zesnulý uloží do tohoto výklenku tváří ve směru *qibly*, přehradí se pak kameny nebo nepálenými cihlami a do prázdného prostoru se nasype vykopaná hlína. *Lahd* se užívá v zemích, kde je vhodná nedrolivá půda.⁵⁴

V Sýrii se pohřbívá jak do *lahdu*, tak do tzv. *shaqqu* – jedná se o vykopanou jámu, kam se tělo zemřelého pohřbívá jen v *kafanu* přímo do země. Zesnulý se pokládá na pravý bok, přičemž se opírá o pravou stranu hrobu, a když je potřeba, podpírá se v této pozici cihlami. Mnohdy je na dně ještě vykopaná prohlubeň ve velikosti těla, nad níž se ukládají ploché kameny tvořící jakousi stříšku, tak aby

Thought, c. d., s. 276-277.

52 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

53 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky

54 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 279.

se hlína nedostala přímo na tvář zesnulého.⁵⁵ Někdy se do *shaqqu* tělo ukládá ještě v *tábútu*, třeba „*Když je to po autonehodě a jsou tam jen části těla, tak to nechají v rakvi bez víka, v tábútu ze dřeva.*“⁵⁶

V souladu s českými právními normami však není dovoleno ukládat u nás do hrobu tělo pouze v pohřebním rouchu, tak jak se pohřbívá v tradičně muslimských zemích. Místo toho se pohřbívá v rakvi, která je na hřbitově v ideálním případě orientovaná tak, aby tělo v ní uložené leželo pravým bokem k Mekce. „*Tělo se mírně nakloní na pravý bok a také hlava se podkládá polštářkem, aby vše bylo tak, jak má.*“⁵⁷

Tělo pochovávají do země vždy jen muži, nejen protože mívají větší sílu, ale také z toho důvodu, že v Sýrii i v ostatních arabských zemích se ženy pohřbu obvykle neúčastní, i když je jim to dovoleno. „*Byl jsem jednou na pohřbu, ale byla to katastrofa, protože ženy plakaly, ony hodně řvou.*“⁵⁸ Dle islámské tradice přílišný smutek a hlasité projevy smutku působí zesnulému v hrobě utrpení. „*U pohřbu je zakázán hysterický pláč. Může být smutný, ale Bůh si ho vzal, a tak to mělo být. Z tohoto důvodu ženy nemají na pohřby chodit.*“⁵⁹

Ženy však na hřbitovy občas chodívají, i když se jedná o čin zavrženíhodný – *makrúh*. „*Ženy chodí na hřbitov odděleně, bez mužů. Když chce žena navštívit hrob, přijde sama později, buď sama, s ostatními ženami, nebo pouze se svým manželem, synem nebo dcerou.*“⁶⁰ Ženy v České republice i v Sýrii, pokud se nakonec skutečně rozhodnou pro návštěvu svých zesnulých, chodívají na hřbitov většinou až po pohřbu po odchodu mužů. Mohou přijít o hodinu i dvě později, „*neexistuje přesný čas, kdy sem chodí*“.⁶¹ V Damašku jsem viděla pohřeb muže, kterého se účastnili jen muži, a další pohřeb, kdy muži stáli přímo u hrobu a ženy čekaly opodál, až se muži vzdálí.

Když zemře žena, „*muži, kteří nejsou mahram, nejsou příbuzní s ženou, stojí ve větší vzdálenosti od hrobu, protože ženu po smrti nemůžete vidět, pokud nejste její syn nebo manžel nebo synovec a tak.*“⁶²

Již jsme zmínili, že pohřeb se má uskutečnit co nejrychleji, nejlépe v den úmrtí. *Sunnou* je nepohřbívát v noci nebo v době, kdy je *makrúh* vykonávat modlitbu, což je při východu a západu slunce a tehdy, když je slunce v zenitu. V České republice se kvůli právním nařízením nedá pohřeb uspěchat a pohřbívá se proto zhruba do týdne.

55 Tamtéž.

56 Rozhovor se Samerem Al Marei, 10. 12. 2010, Brno; archiv autorky.

57 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

58 Rozhovor se Samerem Al Marei, 10. 12. 2010, Brno; archiv autorky.

59 Rozhovor s Džamilou (česká konvertitka k islámu, manžel z Alžírka), 2. 2. 2009, Brno; archiv autorky.

60 Rozhovor s A. Nahasem, 11. 10. 2010, Damašek; archiv autorky.

61 IVANOVÁ, K. – ŠPIRUDOVÁ, L. – KUTNOHORSKÁ, J.: *Multikulturní ošetřovatelství I*, c. d., s. 224.

62 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 279

Také by zde mělo být uvedeno, že kremace je v islámu zakázaná, vždy se pohřbívá do země, na což se upozorňuje i personál v českých nemocnicích: „*Je zakázán pohřeb žehem – kremace. Pokud chybí kontakt s rodinou či muslimskou komunitou, měli by se zdravotníci vyvarovat tohoto druhu pohřbu (...)*.“⁶³

Zemřelý by se měl do hrobu pokládat nejdříve hlavou a pozvolna pak celým tělem pokud možno na pravý bok (tělo lze podložit).⁶⁴ Při spouštění těla se recitují vybrané verše z koránu, může to být třeba již zmíněná súra Já sín.⁶⁵ Často se říkají také následující slova: „*Ve jménu Božím a s Bohem a podle tradice posla Božeho, jenž buď požehnan a budiž mu mír.*“⁶⁶ Truchlíci se modlí, pronáší *du'á* (prosby k Bohu), žádají odpuštění za zemřelého a prosí Boha, aby duši zemřelého učinil nezločnou, a „radí“, jak správně zodpovědět otázky, neboť duše je v tomto okamžiku zpovídána anděly v hrobě.⁶⁷ V tomto upomínání mrtvého na Boha, a to ať hned po smrti, nebo třeba právě při pohřbu, panují mezi jednotlivými *mazhaby* rozpory. Nicméně „*hanafijci a část šáf'ovců připouští, že duše může tato slova slyšet.*“⁶⁸ Sunnitě v Sýrii i v České republice v tomto nejsou výjimkou. V České republice se však do vykopaného hrobu dle důvodů zmíněných výše spouští tělo pouze v rakvi.

Nakonec by měl každý do hrobu hodit tři hrsti hlíny. „*Je to taková praxe. Při tom se připomíná, že jsme byli stvořeni z hlíny, do ní se vracíme a z ní se zase navrátíme.*“⁶⁹ Hrob se pak zasype, přičemž by měl být správně vyvýšen jen jednu píď (necelých 23 cm) nad zem. „*Sunnou je urovnat povrch hrobu a umístit na něj kameny (...)*.“⁷⁰

Hrob se má správně označit jen kamenem, který připomíná, že je zde někdo pochovaný. Případně je možné ho doplnit kouskem dřeva se jménem zesnulého, i když se jinak nesmí stavět na hrobech, protože to člověku nijak nepřispívá, viz třeba následující *hadíth*: „*Od Džábira, kéž je s ním Alláh spokojen, že řekl: Posel boží, kéž mu Alláh požehná a dá mu mír, zakázal, aby se štukoval hrob, aby se na něj sedalo a aby se na něm stavělo.*“⁷¹ Přesto se v České republice „*dělají mramorové náhrobky s půlměsícem, jménem, úryvkem z koránu.*“⁷² Na náhrobku správně nemá

63 Rozhovor s Mohammadem Ziadehem, 19. 10. 2010, Lattakia; archiv autorky.

64 OSTŘANSKÝ, B.: *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnost*, c. d., s. 181.

65 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 280.

66 Rozhovor s Emirem Omićem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

67 Rozhovor s Emirem Omićem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky. Blíže viz Korán 20:55. „*Z ní [země] jsme vás stvořili a do ní vás vrátíme a z ní vás vyjmeme i podruhé.*“

68 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 280.

69 AL-NAWAWÍ, J.: *Zahrady spravedlivých. Sbirka výroků proroka Muhammada*, c. d., s. 489 (Muslim).

70 Rozhovor s Džamílou, 2. 2. 2009, Brno; archiv autorky.

71 Rozhovor s Džamílou, 2. 2. 2009, Brno; archiv autorky.

72 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 281.

Muslimský hřbitov, Praha – Olšanské hřbitovy. 2010, foto J. Virágová.

být nic napsané, nemá tu být umístěna fotografie zesnulého a nemají zde být ani květiny, ani svíčky.

Na výzdobu muslimských hrobů v České republice mají vliv také nemuslimské zvyky a tradice rodiny a přátel zesnulého konvertity či rodilého muslima. V části brněnského hřbitova vyhrazené pro muslimy bylo možné v roce 2009 po Velikonocích spatřit před jedním náhrobkem květináč se zapíchnutým velikonočním vajíčkem. Dne 2. 11. 2010, na který u nás připadá svátek Památky zesnulých, jste zase mohli na pražském muslimském hřbitově zahlédnout zapálené svíčky a čerstvé řezané květy.

I tak se však zdá, že zdejší hroby vypadají více „dle předpisů“, než je tomu tak ve velkých syrských městech. Na pražském, brněnském i třebíčském hřbitově můžeme narazit na několik hrobů, které jsou pokryty jen zemí, vyčnívají jen pár centimetrů, případně pár desítek centimetrů nad zem. Na několika z nich jsou umístěny jen kameny v místech hlavy a nohou. Některé jsou ohraničeny pouze jakousi kameninou „ohrádkou“ tak, aby se na ně nevstupovalo. Pak zde můžeme vidět ve srovnání se Sýrií celkem jednoduché dřevěné či mramorové náhrobky, na kterých bývá vytesané jméno zesnulého a datum narození a úmrtí. Na velkém počtu z nich jsou vysázeny květiny, případně se na hroby pokládají květináče.

Je třeba dodat, že v současné době existují na území naší republiky tři muslimské hřbitovy. Od roku 1994 se jedná o pozemek na Novém hřbitově v Třebíči (skupina N3/N6), od roku 2004 na Olšanských hřbitovech v Praze (2 ob – odd 29), a pak také na Ústředním hřbitově v Brně (skupina 107). Tyto prostory leží mírně odděleny od ostatních hrobových míst. Všechny hroby leží na rozdíl od těch sousedících nemuslimských v jednom směru pravou stranou k předpokládané Mekce. Celkový počet volných hrobových míst není vzhledem k počtu zde žijících muslimů odpovídající. „*Kvůli omezenému počtu hřbitovů je ten pohřeb docela drahý.*“⁷³ Dle islámu je totiž zakázáno pohřbívát muslimy na nemuslimském hřbitově a také nemuslimy na muslimském hřbitově. Navíc je zakázáno pohřbívát do hrobu, pokud jsou tam ještě ostatky předchůdce.⁷⁴

Lze se proto setkat též s přáním zesnulých o repatriaci do své rodné země – např. do Alžírsku, Bosny a Hercegoviny a Tuniska, ale: „*Když člověk zemře třeba v Itálii, tak se má pohřbit rovnou tam. Nemá být repatriace, protože správně nemá po smrti dělat finanční zátěž pro rodinu.*“⁷⁵ Někdy také rodina zakoupí pozemek mezi nemuslimy. I když je Česká republika považovaná za nemuslimskou zemi, tak „*vzhledem k tomu, že nemáme jinou možnost, pohřbíváme tady, i když by měly být hřbitovy oddělené na základě konfesí, protože každá víra by měla mít pro sebe určené místo.*“⁷⁶

V Sýrii jsou hroby o poznání monumentálnější, i když v tomto regionu záleží rovněž na tom, zda se hřbitov nachází ve městě či na vesnici, kde obvykle nebývají kamenné konstrukce a náhrobky tak vysoké, jako je tomu ve městech. Například v Damašku i v Lattákii se na hrobech staví několikaúrovňové kamenné pomníky převážně obdélníkovitého tvaru. V horní desce bývá dostatečný prostor na zasažení živé květiny nebo keře. Vzhledem ke klimatickým podmínkám se však rostliny přece jen častěji vysazují na hřbitovy v pobřežní oblasti Sýrie, kde zůstávají kvůli dostatku vody déle zelené. Ostatně pokládat živé rostliny a květiny na hrob zemřelého se zde považuje za *sunnu*, neboť se říká, že „*rostliny žádají odpuštění pro zemřelého po tu dobu, co zůstávají zelené.*“⁷⁷

Na hrobě může být buď jedna stéla v místech, kde se nachází hlava zesnulého, což je typické třeba pro Damašek nebo Ain al-Fijah, která leží severozápadně od Damašku. Ale můžeme se setkat i se dvěma stélami v oblasti hlavy a nohou, jako je tomu v Lattákii nebo na hřbitově sousedícím s křižáckým hradem Kalaat al-Hosn (Krak des Chevaliers), který leží nedaleko Homsu. Nicméně v chudších oblastech a na vesnicích se velmi často dává na hrob jen kámen k hlavě: „*Odkud*

73 Rozhovor s Džamílou, 2. 2. 2009, Brno; archiv autorky.

74 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

75 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 280.

76 Rozhovor se Samerem Al Marei, 10. 12. 2010, Brno; archiv autorky.

77 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 283.

*já pocházím [vesnice v severozápadní Sýrii, na hranicích s Irákem; pozn. autorky], nepoznáš hroby od země. Jen cihlu dávají k hlavě a hotovo. Ty náhrobky stojí hodně peněz. Na kámen se nepíše, jen staří lidé poznají, to je toho a to je toho.*⁷⁸

Pokud tedy jsou náhrobky, pak jsou na nich velmi často vytesané verše z koránu, mezi nejzastoupenější patří tzv. basmala „*Ve jménu Boha, milosrdného, slitovného.*“ – „*Bismi 'lláhi 'r-rahmání 'r-rahím.*“ a súra Fátíha. Bývá zde jméno zesnulého a také datum úmrtí, a to jak dle gregoriánského kalendáře, tak dle kalendáře islámského lunárního. Někdy na stéle bývá zobrazena Ka'aba a Prorokova mešita z Medíny.

Kondolence

Bývá zvykem vyjádřit upřímnou soustrast všem příbuzným zemřelého, a to od okamžiku úmrtí zemřelého po další tři dny od pohřbu. Pochopitelně se může kondolovat i později, nicméně dle šáf'iovského *mazhabu* se pak již jedná o čin *makrúh*, neboť se předpokládá, že člověk po třech dnech najde klid a nikdo by mu pak jeho zármutek neměl znovu rozdmýchávat.⁷⁹ „*Na vyjádření soustrasti jsou vyhrazené tři dny, aby se příbuzní mohli vrátit ke svému každodennímu životu. Zármutek není třeba zbytečně prodlužovat. Samozřejmě to neznamená, že někdo, kdo nestihl pohřeb, nesmí vyjádřit soustrast později.*“⁸⁰

Po pohřbu se příbuzní zemřelého staví do řady vedle sebe a ostatní jim jednomu po druhém podávají ruce a říkají slova útěchy,⁸¹ která mohou znít podobně: „*Nechť Alláh zvětší vaši odměnu, poskytně vám útěchu a odpustí vašemu zesnulému.*“⁸² Případně se soustrast vyjadřuje slovy: „*Všichni patříme Bohu a k němu se nakonec vrátíme.*“⁸³

V den pohřbu pak bývá zvykem sejít se v domě zemřelého, v pohřebním stanu postaveném speciálně za tímto účelem u domu zesnulého nebo v pronajatém sále, kdy se příbuzným vyjadřuje soustrast. „*Hned po pohřbu jdeme do jeho domu na oběd. On to byl můj blízký příbuzný. Moje žena a jeho žena jsou sestry. My všichni půjdeme na oběd. A za tři dny budeme mít další občerstvení, takové pohřební setkání, kde se bude číst korán.*“⁸⁴ Uspořádat menší kar pro nejbližší příbuzné je zvykem také mezi českými muslimy.⁸⁵ Nicméně v Sýrii je zvykem, že chodí kon-

78 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

79 S tímto jsem se setkala i na pohřbu v Damašku.

80 AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*, c. d., s. 282.

81 Rozhovor s Emirem Omičem, 5. 12. 2010, Praha; archiv autorky.

82 Rozhovor s A. Nahasem, 11. 10. 2010, Damašek; archiv autorky.

83 Rozhovor s Džamílou, 2. 2. 2009, Brno; archiv autorky.

84 Rozhovor se Samerem Al Marei, 10. 12. 2010, Brno; archiv autorky.

85 Rozhovor se Samerem Al Marei, 10. 12. 2010, Brno; archiv autorky.

Muslimský hrob s velikonočním vajíčkem, Brno – Ústřední hřbitov. 2009, foto J. Virágová.

dolovat i sto, dvě stě lidí. „Objedná se velký sál, který je rozdělený pro muže a pro ženy zvlášť. Chodí sem rodina, kamarádi, kteří jdou vyjádřit soustrast. Bývá tam kafe, čaj, udělá se hostina. U nás, odkud já pocházím, je nejen čaj a kafe, ale bývá i oběd a večeře. Protože rodina nemá čas vařit, zařídí to kamarádi.“⁸⁶

Aby se o úmrtí dotyčného dozvědělo co nejvíce lidí, aby tak nepřišli o možnost přijít na pohřeb a pomodlit se za zemřelého, se stará pohřební služba. „Pohřební služby dávají letáky na zdi domů ve čtvrti, kde zemřelý bydlel. Je tam napsáno, kdo umřel, kdy umřel a kdo chce přijít popřát soustrast jeho rodině, může přijít v tu a tu dobu do toho a toho sálu.“⁸⁷

Následuje období smutku, které trvá čtyřicet dní, po němž se rodina opět schází, modlí se a čte se korán.

„Po čtyřiceti dnech lidé pořádají další setkání, takovou malou oslavu, ale smutnou. Znovu se modlí, čtou korán a navštěvují hrob zesnulého.“⁸⁸

Závěr

Jak jsme viděli, pohřební rituály mezi sunnity v České republice a v Sýrii se v mnohém podobají, ale také v leccems liší. Ve stručnosti lze říci, že vykazují jakousi společnou linii, která je dána především společným dogmatem islámské náboženské tradice. Jádro tkví především v učení koránu o posmrtném životě a ve sbírkách tradic poskytujících v určitém slova smyslu návod, jak by měly pohřební rituály konkrétně vypadat. Rituální očista stejně jako pohřební modlitba či samotný průběh pohřbu jsou tak do značné míry totožné v obou vybraných zemích. Odlišnosti v českém prostředí jsou dány především jinými právními normami, které například neumožňují pohřbívat zesnulé bez rakve – jen v pohřebním rouše, nebo je pohřbívat ihned

86 Rozhovor se Samerem Atayou, 15. 10. 2010, Ain al-Fijah; archiv autorky.

87 Rozhovor se Samerem Al Marei, 10. 12. 2010, Brno; archiv autorky.

88 Rozhovor se Samerem Atayou, 15. 10. 2010, Ain al-Fijah; archiv autorky.

v den úmrtí, jak je zvykem v Sýrii, ale i v jiných arabských muslimských zemích se specifickými klimatickými podmínkami, které mají vliv na rychlejší rozklad těla.

Nejvíce odlišností je možné zaznamenat v podobě pohřebišť, které se však mohou lišit nejen hřbitov od hřbitova v Sýrii, v tomto případě opět kvůli geograficko-klimatickým podmínkám této země a rovněž kvůli sociálně-ekonomickému statusu obyvatel syrských měst a vesnic, ale také hrob od hrobu, podíváme-li se na hřbitovy české.

Prameny a literatura:

- AL-AYTAH, H. D.: *Fiqh Al-Ibadat. (Jurisprudence of Worship) According to the Shafi'i School of Thought*. S. I. 1999.
- BOSWORTH, C. E. – DONZEL, E. VAN (eds.): *The Encyclopaedia of Islam*. Vol. 8. Leiden 1995.
- ČERVENKOVÁ, D. – RETHMANN, A.-P. (eds.): *Islám v českých zemích*. Praha 2009.
- DENNY, F. M.: *Islám a muslimská obec*. Praha 1998.
- ESPOZITO, J. L. (eds.): *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World*. Vol. 1. New York 1995.
- IVANOVÁ K. – ŠPIRUDOVÁ L. – KUTNOHORSKÁ J.: *Multikulturální ošetřovatelství I*. Praha 2005.
- Korán*, překlad HRBEK, I. Praha 2000.
- KROPÁČEK, L.: *Duchovní cesty islámu*. Praha 1993.
- MATLOVIČ, R.: *Geografie religii*. Prešov 2001.
- MENDEL, M. – OSTRÁNSKÝ, B. – RATAJ, T.: *Islám v srdci Evropy. Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí*. Praha 2007.
- AL-NAWAWÍ, J.: *Zahrady spravedlivých. Sbíрка výroků proroka Muhammada*. Praha 2008.
- OSTŘANSKÝ, B. *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*. Praha 2009.
- PAVLINCOVÁ, H. – HORYNA, B. (eds.): *Judaismus, křesťanství, islám*. Olomouc 2003.

Summary

Death and Muslim funeral rituals in Syria and the Czech Republic

The article deals with the ideas of afterlife belonging to the individual eschatology of the Islamic tradition, the moment of death, the meaning and specific forms of ritual cleansing of a deceased Muslim. Furthermore, space is also given to the specific significance of funeral prayers, the burial itself and rituals accompanying or immediately following the burial. Customs and ceremonies pertaining to the moment of death and subsequent rituals associated with the burial are limited to the Sunni tradition of the Hanafi and Shafi'i rites of Muslims living in Syria and the Czech Republic.

Keywords:

Islam – death – funeral rituals – afterlife – cemetery

Lidová kultura na stránkách Studií o Těšínsku 1972–2012

Mgr. Jiřina Veselská

Česká národopisná společnost, Národní třída 3, 117 20 PRAHA
ljveselsky@volny.cz

Před 40 lety v roce 1972 rozhodlo vedení Okresního vlastivědného muzea pro okres Karviná se sídlem v Českém Těšíně o vydávání nového publikačního titulu – interního tisku nazvaného Studie o Těšínsku. Muzeum mělo v té době již patnáctileté zkušenosti s vydáváním regionálního vlastivědného periodika Těšínsko pro okresy Frýdek-Místek a Karviná, na jejichž území zasahovala česká část Těšínska. Časopis, vycházející od roku 1967 pravidelně čtyřikrát ročně, měl díky zájmu o regionální historii velmi početnou odběratelskou základnu – vycházel v nákladu až 1500 výtisků. Široká čtenářská obec, v níž byli kromě pracovníků odborných institucí zastoupeni učitelé, kronikáři, vlastivědní pracovníci ale i laičtí zájemci o dění na Těšínsku, redakci neumožňovala zařazovat obsáhlé studie historické, jazykovědné nebo etnografické. Na stránkách se střídaly kratší články o zajímavostech historických, památkách, provázené fotografiemi, biografie jubilentů, popisy nové výstavby i přírodních zajímavostí, své místo zde nacházely zápisy kronikářů i zprávy o literatuře.

Mezi autory bychom našli řadu profesionálních historiků, etnografů, památkářů a muzejních pracovníků z regionálních institucí, ale také vlastivědné pracovníky nebo kronikáře mající zkušenosti s historickými prameny. Zajímavým doplňkem prvních čtyřiceti čísel byly ukázky lidové slovesnosti v nářečí od Olgy Kufové nebo Anny Dřevjané.¹

Celá 60. léta 20. století umožnila v historickém a etnografickém výzkumu Těšínska otevřít některá témata dosud záměrně opomíjená. Nové studie, zaměřené na poměrně malý region, bylo možné jen málokdy nabídnout do vydávaných odborných časopisů, zejména Časopisu Slezského muzea – řada B nebo Slezského sborníku.² Pro publikační možnosti etnografie byla důležitou i skutečnost, že v roce 1962 bylo ukončeno vydávání Radostné země, která byla po více jak 10 let platformou pro

1 Obsah prvních padesáti ročníků byl bibliograficky zpracován: VESELSKÁ, J.: *Bibliografie časopisu Těšínsko*. Frýdek-Místek 1976, 274 s., 1289 záznamů. VESELSKÁ, J.: *Bibliografie časopisu Těšínsko*. Frýdek-Místek 1985, 134 s., 1201 záznamů. CHROMCOVÁ, G. – HOLOUŠKOVÁ, M.: *Bibliografie časopisu Těšínsko 1985–2006*. Český Těšín 2007, 1199 záznamů. Výběr etnografických příspěvků zařazen do bibliografické databáze národopisných časopisů na webu ČNS (www.narodopisnaspcnost.cz).

2 ŠEVČÍKOVÁ, E.: *Výběrová bibliografie národopisných příspěvků v Časopise Slezského muzea, řada B – vědy historické, ročníky 1(1951)–50 (2001)*. Národopisný věstník XXVI (68), 2009, č. 2, s. 63–101.

publikování mnoha výzkumných a nálezových zpráv i studií vycházejících z terénních výzkumů všech oblastí lidové kultury v regionu.³

Jak uvedli protagonisté celého projektu Studií o Těšínsku – Bohumil Čepelák, ředitel muzea v Českém Těšíně a Andělín Grobelný, odpovědný redaktor při vydání prvního čísla, potřeba vydávat sborníky věnované regionu byla dlouho opomíjena. Cíle vydávání charakterizoval Bohumil Čepelák takto: „... sborník by mohl představovat zdroj poučení pro širší okruh vlastivědných pracovníků i učitelů spjatých s činností Vlastivědného ústavu v Českém Těšíně. Najdou se v něm možnosti pro aplikaci regionálních prvků ve vlastivědné výuce a podněty k dalšímu vlastivědnému bádání.“⁴

Redakcí a sestavením obsahu prvního i následujících svazků Studií byl pověřen doc. dr. Andělín Grobelný, významný historik Těšínska, pracovník Slezského ústavu v Opavě, později docent Ostravské univerzity. Ten našel mezi autory dostatek odborníků, kronikářů, sběratelů, kteří přispívali svými studiemi, vzpomínkami, zápisy událostí.⁵ Na řediteli B. Čepelákovi bylo zajistit realizaci tisku, což nebylo v té době právě jednoduché. Předpokládaná roční periodičita vydávání nemohla být dodržena – důvodem byl zpravidla nedostatek finančních prostředků.

Poměry v prvních letech normalizace nedovolovaly vydávání nového oficiálního sborníku, proto byla první desítka svazků důsledně označována jako „interní tisk“. Tomu odpovídalo i technické provedení: tisk co nejjednodušší (romayor), tenká kartonová obálka, žádná nebo minimální obrazová dokumentace. Od svazku číslo 11 se tisk zlepšil, ale kvalita obrazového doprovodu a obálky zůstala minimální. I přes spíše paperbackovou podobu svazků se jejich obsah stal a dosud je v oblasti společenskovedních disciplín obrazem stavu historického, etnografického, sociologického bádání té doby a publikované stať přinesly mnoho nových i dnes využitelných poznatků.

Druhou rovinu informací poskytují dobové zprávy o průmyslu, společenském životě, školství ve městech regionu, zpracovávané při příležitosti politických výročí kronikáři nebo pracovníky podniků a přepisy kronikářských zápisů. I pro náš obor je možné s úspěchem využít podrobný popis ekonomických, sociálních a společenských poměrů v ostravsko-karvinském revíru před 2. světovou válkou, které byly námětem řady studií. Zveřejňování textů se sociálně kritickým podtextem bychom mohli na jedné straně považovat za určitou daň soudobým poměrům, na druhé straně

3 Bibliografie obsahu všech 12 ročníků (1951–1962) byla zpracována jako studentská práce v Ústavu evropské etnologie FF MU v Brně. Záznamy v počtu 591 byly vloženy v roce 2010 do bibliografické databáze národopisných časopisů na webu ČNS.

4 ČEPELÁK, B.: *K vlastivědnému výzkumu*. Studie o Těšínsku 2, 1973, s. 3–4.

5 Sám pak hodnotil jejich obsah velmi střídlivě: „... okolnosti vzniku otištěných statí určují míru kritičnosti, která by se měla nebo mohla snést na hlavu autorů [...] Při rozhodování o zařazení do sborníku je však vedla (vydavatele, pozn. JV) zkušenost, že ne každý příspěvek může být upraven a vycizelován do bezvadné podoby. To proto, že mnohé příspěvky vznikaly jako důsledek sběratelské činnosti, která nemohla přinést očekávané ovoce, kdyby sběratel neměl citlivý přístup...“ A.G.: *Závěrečná poznámka*. Studie o Těšínsku 2, 1973, s. 467–468.

bylo možností zveřejnit texty autorů, kteří upadli u tehdejšího režimu „v nemilost“.⁶ Zároveň dávaly prostor publikovat i texty tzv. „neprogresivní“, věnované historii, tradici, slovesnosti, jazyku atd. Dobové zprávy o „*budovatelských úspěších*“ v průmyslových podnicích, službách, zdravotnictví, školství můžeme dnes považovat za autentická sdělení o celospolečenské situaci i podmínkách každodenního života, které postupně nabývají významu pro vysvětlení mnoha skutečností, tvořících svět našich předků o generaci starších. Dovolují si proto předpokládat, že po řadě let budou údaje v nich obsažené dokreslovat oficiální statistiky a údaje drobnými detaily, dokumentujícími specifické místní podmínky. Obdobně můžeme nahlížet na přepisy kronikářských záznamů věnovaných osvobození v roce 1945 nebo partyzánským akcím. Důvody, které vedly k takovému uspořádání obsahu, shrnul Andělín Grobelný: „... cílevědomě byla dána přednost nejnovější problematice. Jen tak se může čtenář aspoň trochu orientovat v současnosti a v prostředí, v němž žije a které se rapidně mění...“⁷

Obsah jednotlivých sborníků byl zpravidla rozdělen do dvou tematických celků charakteristicky označených: I. *Z výstavby obcí a měst 1945–1965*; II. *Pohledy do historie*. Z této části se poměrně záhy oddělily články jazykovědné, zastoupené nejčastěji texty o vývoji, původu a podobě pomístních názvů, profesním žargonu, které zasílal prof. Bedřich Téma z Olomouce, ale také nářečnými slovníčky, popisy slovní zásoby. V některých svazcích byly jako samostatný oddíl zařazeny biografie významných regionálních osobností, v několika najdeme samostatnou bibliografickou přílohu. K významnému posunu jak v obsahu, tak v periodicitě vydávání došlo v závěru 80. let. Všechny svazky až do čísla 13 (1987) byly multioborové, koncipované Andělinem Grobelným v postavení výkonného redaktora.

Následující Studie byly připraveny již jako monotematické a sestavili je Marta Toncrová a Andrej Sulitka. Jejich obsahem byly referáty z 18. etnomuzikologického semináře konaného v roce 1988.⁸ Tento svazek byl na deset let poslední, neboť vydávání bylo přerušeno a další Studie o Těšínsku označené jako svazky 15–19 (1999–2010) byly již monotematické, věnované historickým otázkám. Jak vyplývá ze závěrečného přehledu dosud vydaných svazků, jsou autory všech až na devatenáctý historici z opavských institucí, kteří věnovali pozornost právním, hospodářským a politickým poměrům na Těšínsku. Také očekávaný 20. svazek bude opět monotematický.⁹

6 Např. historiků Milana Myšky a Jiří Steinera, demografa Radima Prokopa, vlastivědného pracovníka Bedřicha Havlíčka

7 A.G.: *Závěrečná poznámka*. Studie o Těšínsku 2, 1973, s. 467.

8 Seminář Aktuální problémy současné folkloristiky s mezinárodní účastí se konal 14. až 18. září 1988 při příležitosti 60. výročí úmrtí Leoše Janáčka

9 MÜLLER, K.: *Heraldické památky Těšínska*. Formou odborného katalogu bude prezentovat dochované i zaniklé heraldické památky (solitérní erby umístěné v interiérech a exteriérech světských i církevních staveb, náhrobky, pamětní erbovní desky, svorníky, ostění atd.) z období konce středověku až do roku 1918. Teritoriálně bude obsah publikace vymezen historickými hranicemi bývalého Těšínského knížectví (s důrazem na českou část).

Nahlížíme-li do obsahu Studií o Těšínsku, je patrné, že autoři statí o lidové kultuře a tradici i osobnosti národopisné práce měly na jejich stránkách řadu příležitostí. Tematická škála je velmi široká, od memoárů přes edice textů, bibliografie až po odborně fundované referáty přednesené na již zmiňovaném mezinárodním semináři Aktuální problémy současné folkloristiky. Proto také v celkovém počtu příspěvků s národopisnou tematikou převažují mírně texty folkloristické zejména díky obsáhlosti 14. svazku. Ze statí věnovaných hmotné kultuře stojí na prvním místě historické práce Karla Gaury, kronikáře z Bystřice nad Olší, Jaromíra Kubláka, kronikáře z lašských Fryčovic, písmáka Jaroslava Ludvíka Mikoláše ze Skalice, Bedřicha Havlíčka a dalších. Ač povahy historické, byly pojaty do soupisu pro velký počet údajů vztahujících se ke způsobu života v horských obcích i podhůří Beskyd v 19. a 1. polovině 20. století. S velkým ohlasem se setkal výsledek výzkumu Jaroslava Nehýbla, který věnoval řadu let dokumentaci života a díla evangelického pastora Jana Winklera z Návsí, autora textů v Tylových Květech. V třetím svazku Studií pak k publikování připravil Winklerovy texty z let 1842–1844 vztahující se k Jablunkovsku a životu zdejších obyvatel. Zvláštní pozornosti si zaslouží obsáhlé vzpomínky na Veroniku Šnytovou, „stařenku“, známou zpěvačku, jejichž autorkou je lidová básnířka Anna Dřevjaná. V textu zveřejněném v několika částech se soustředila na podrobné popisy způsobu života, každodenní obživu, rodinný život, zvykosloví obyvatel Janovic pod Lysou horou v závěru 19. století. Malý počet textů byl výsledkem etnografického terénního výzkumu, výjimkou je studie Jiřího Pavelčíka o domácí zabijačce, k níž podnikl spolu se spolupracovníky obsáhlý průzkum na Těšínsku a východní Moravě a zpráva z výzkumu bydlení v obci Baška, který realizovala Hana Zámečnicková. Jak již bylo konstatováno, v každém svazku „Studií“ byla jedna část obsahu věnována vývoji jazyka. Zde najdeme nejen mnoho textů Bedřicha Těmy, ale také slovníčky nářečí od Josefa Malého a Jaromíra Kubláka, ukázky lidové slovesnosti z Bašky u Frýdku, které zaznamenával kronikář Bedřich Fišer. Škálu příspěvků doplňují texty biografické, věnované některým regionálním osobnostem vlastivědné a národopisné práce, písmákům a sběratelům. Poněkud skromné jsou bibliografické soupisy dobových vlastivědných periodik.

Folkloristiku zastupuje, vedle drobných textů slovesných, soubor referátů z etnomuzikologického semináře. Ty editoři rozdělili podle programu do tří tematických skupin: 1. *Leoš Janáček a lidová píseň*; 2. *Interetnické vztahy ve folklóru* a 3. *Dokumentace, souborová práce*. Zatím co první dvě části byly záležitostí profesionálních etnomuzikologů, poslední oddíl umožňoval vystoupení neprofesionálních pracovníků, kteří ale měli mimořádné zkušenosti s prezentací lidové kultury prostřednictvím národopisných souborů.

Je zajímavé, že v obsahu prvních 14 svazků chybí recenze literatury, patrně proto, že malému počtu vycházejících titulů stačil prostor na zprávy v časopise Těšínsko. Stejně tak nebyla v obsahu věnována pozornost muzejním sbírkám

a zprávám z terénních výzkumů, i když sedmdesátá a osmdesátá léta byla obdobím, kdy se sbírky jak českotěšínského, tak frýdecko-místeckého muzea rozrůstaly, mimo jiné i proto, že ve městech se bouraly celé části zástavby a na vesnicích docházelo k radikální proměně způsobu života, jehož doklady byly odsouzeny k zániku. Také bychom nenašli, s výjimkou svazku osmého, statě o přírodních poměrech.

Je škoda, že obsah Studií o Těšínsku zůstal svým způsobem na okraji zájmu badatelů, ačkoliv statě zde zveřejněné, zejména memoárové a folkloristické, jsou důležitým zdrojem informací. Je pravdou, že jedním z důvodů může být skutečnost, že byly vydávány jako interní tisk Okresního vlastivědného muzea v Českém Těšíně pro omezený počet zájemců a proto málo dostupné. Doufáme, že alespoň 40. výročí vydání jejich prvního svazku bude příležitostí se k nim vrátit a znovu prověřit přínos jejich obsahu.

Přehled vydaných svazků:

- Studie o Těšínsku 1, Český Těšín 1972, 390 s.
 Studie o Těšínsku 2, Český Těšín 1973, 468 s.
 Studie o Těšínsku 3, Český Těšín 1974, 472 s.
 Studie o Těšínsku 4, Český Těšín 1976, 624 s.
 Studie o Těšínsku 5, Český Těšín 1977, 363 s.
 Studie o Těšínsku 6, Český Těšín 1978, 431 s.
 Studie o Těšínsku 7, Český Těšín 1979, 553 s.
 Studie o Těšínsku 8, Český Těšín 1980, 382 s.
 Studie o Těšínsku 9, Český Těšín 1981, 390 s.
 Studie o Těšínsku 10, Český Těšín 1982, 155 s.
 Studie o Těšínsku 11, Český Těšín 1983, 230 s.
 Studie o Těšínsku 12, Český Těšín 1985, 235 s.
 Studie o Těšínsku 13, Český Těšín 1987, 215 s.
 Studie o Těšínsku, 14, Český Těšín – Brno, 1989, 239 s.
 Studie o Těšínsku 15, Český Těšín 1999, 403 s.; Gawrecki, D.: *Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938*
 Studie o Těšínsku 16, Český Těšín 2000, 120 s.; Žáček, R.: *Těšínsko v československo-polských vztazích v letech 1939–1945*
 Studie o Těšínsku 17, Český Těšín 2001, 109 s.; Ševčík, E.: *Zemské zřízení Těšínského knížectví z konce 16. století*
 Studie o Těšínsku 18, Český Těšín 2005, 344 s.; Korbelařová, I.: *Města na Těšínsku v 18. století*
 Studie o Těšínsku 19, Český Těšín 2010, 383 s.: Jež, R.: *Listiny těšínských knížat renesančního věku: rekonstrukce knihy „Matrica privilegiorum ab anno 1558“*

Výběrová bibliografie etnografických a folkloristických příspěvků ve sborníku *Studie o Těšínsku sv. 1–14*

Mgr. Jiřina Veselská

Česká národopisná společnost, Národní třída 3, 117 20 PRAHA
ljveselsky@volny.cz

ADAMEC, Josef – MALÝ, Josef
Sbírka frýdlantských nadávek v nářečí.
StoT 4, 1976, s. 559–562.
Soupis bez vysvětlivek.

BAKALA, Jaroslav
Ze starších dějin Hnojníka.
StoT 13, 1987, s. 112–141.
Převážná část textu věnována poddaným rolníkům, jejich dominikálnímu a rustikálnímu usedlostem a proměnam majetkového postavení, přehledné tabulky. Popis polností a rozloha obhospodařované půdy.

BEDNÁŘ, Josef
Pomístní jména na katastru obce Dětmarovice.
StoT 1, 1972, s. 282–304, mapa.
Pomístní jména žijící v povědomí místních obyvatel. Vysvětlení názvů. Bohatý poznámkový aparát, soupis informátorů. Změny související s pozemkovými hony JZD.

BUROŇOVÁ, Anna
Mé zkušenosti z práce v národopisných souborech.
StoT 14, 1989, s. 227–229.
Osobní postřehy z činnosti v různých souborech, včetně dětských. Školní skupiny. Nedostatek autentických záznamů jako podkladů pro rozvíjení kvality vystoupení.

DROBIŠ, Dominik
Z galerie vlastivědných pracovníků Frýdecko-Místecka.
StoT 5, 1977, s. 324–330.
Antonín Ferdinand Stříž ze Sedlišť, Jan Skarka z Domaslavic, Alexandr Bílek z Metylovic a Bedřich Fišer z Bašky – osobnosti spojené s dokumentací způsobu života na Frýdecku.

DŘEVJANÁ, Anna
Moje vzpomínka na stařenku I., II. a III.
StoT 8, 1980, s. 261–273; StoT 9, 1981, s. 272–187; StoT 11, 1983, s. 187–212.
Vyprávění zachycuje život v rodině, stravování, péči o děti. Vzpomínkové vyprávění s řadou autentických údajů o způsobu života v Janovicích pod Lysou horou. Stařenka – Veronika Šnytová tanečnice a zpěvačka. Mnohé postřehy z každodenního života, některé části mají spíše povahu krátké povídky.

ELŠEK, Oskár

Leoš Janáček a kysucké lidové piesne.

StoT 14, 1989, s. 11–16.

Zájem o Kysuce a jejich zpěváky. Janáčkovy hodnocení kysuckých lidových písní, kysucké písně jako příklady vícehlasého zpěvu.

ELŠEKOVÁ, Alica

Metódy a problémy porovnávacieho studia.

StoT 14, 1989, s. 64–70.

Oblasti a kulturní jevy, v nichž se uplatňuje srovnávací metoda, zejména oblast lidové hudby, lidové písně a nástrojové skladby. Protagonisté uplatňování této metody.

FIŠER, Bedřich

Humor a šprýmy z baštanských hutí a pohádky.

StoT 11, 1983, s. 178–186.

Vyprávění zapsána v obecné češtině, celkem 18 titulů. Profesionální pojmy a označení odlišeny. Materiálový memoárový příspěvek.

FIŠER, Bedřich

Slovníček baštanského nářečí.

StoT 11, 1983, s. 147–177.

Bez úvodního komentáře nebo vyhodnocení a postupu při pořizování slovníku. Výrazy sestaveny abecedně s krátkým vysvětlením významu a užití v hovorové řeči.

GARAJ, Bernard

Gajdošský interpretačný štýl severnej Oravy.

StoT 14, 1989, s. 133–139.

Obce Sihelné a Oravská Polhora jako střediska oravského způsobu hry na gajdy. Na Slovensku celkem 4 centra. Gajdošský interpretační styl v literatuře. Problematika hry a melodie, práce s tóny. Přednes písní k poslechu. Základní harmonické funkce.

GAURA, Karel

Tri kapitoly z historie obce Návsi u Jablunkova.

StoT 8, 1980, s. 93–119.

Původ obce, fojtství, držba půdy, struktura rodin dle údajů z let 1577–1843. Výživa obyvatel.

GAURA, Karel

Z minulosti a přítomnosti obce Milíkova.

StoT 5, 1977, s. 47–72.

Vznik obce, hospodaření na půdě, stav skotu podle soupisů. Počet obyvatel a domů v 1. polovině 19. století, poddanské povinnosti.

GELNAR, Jaromír

Janáčkův folklorní odkaz před lety a dnes.

StoT 14, 1989, s. 8–10.

Janáček jako sběratel lidových písní, texty o písňovém projevu v různých oblastech, nedostatek Janáčkových publikovaných textů v nabídce knih.

GRACOVÁ, Blažena – GROBELNÝ, Andělín

Z minulosti Karvinska.

StoT 4, 1976, s. 11–53.

Zejména první část textu věnována vývoji regionu v době počáteční industrializace, sociální poměry, obyvatelstvo, zaměstnání, industrializace zemědělství. Spolky.

GROBELNÝ, Andělín

Obec Hnojník ve světle denního tisku před rokem 1914.

StoT 13, 1987, s. 153–172.

Počátky polského národního hnutí. Rolnický kroužek a jeho činnost na stránkách Gwiazdki Cieszyńskiej. Rozvoj českého národního hnutí. Zprávy v Novinách Těšínských.

HAVLÍČEK, Bedřich

Tradice národopisného výzkumu a národopisných slavností na Jablunkovsku a v okolí říčky Lomné.

StoT 14, 1989, s. 205–214.

Osobnosti, které se v 19. století podílely na záznamech o lidové kultuře a způsobu života, rozdíly v jejich pojetí a záměrech. Osobnosti činné v 1. polovině 20. století a jejich záměry. První národopisné slavnosti na Jablunkovsku, poslední události z padesátých let 20. století.

HOLÝ, Dušan

Janáčkovy redakce záznamů písňových nápěvů.

StoT 14, 1989, s. 30–44.

Úvaha založena na výběru sedmi ukázek, jejichž záznam je přílohou textu. Notace provedení písní, organizace nápěvu. Autoři, kteří se danou problematikou u Janáčka zabývali – B. Štědroň, A. Gregor aj. Janáčkovy úpravy lidových písní.

HRABALOVÁ, Olga

Janáčkovy fonografické záznamy slovenských lidových písní.

StoT 14, 1989, s. 17–29.

Zvukové záznamy z let 1909–1912, forma doprovodné dokumentace u jednotlivých záznamů. Písně z Terchové a porovnání zvukového záznamu s notovými zápisy. Doplňeno soupisem písní zaznamenaných na fonografických válcích v archivu ÚEF ČSAV v Brně.

JELÍNKOVÁ, Zdenka

Lidový tanec ověňžok na Těšínsku.

StoT 14, 1989, s. 110–118.

Monografické zpracování tématu – rozpis choreografie, zpěv při tanci. Ověňžok – typický mužský točivý tanec horské části Jablunkovska.

KADUCH, Miroslav

Josef Mojžíšek – slezský sběratel lidových písní.

StoT 1, 1972, s. 333–353.

Životopis učitele na mnoha školách regionu, jeho veřejná činnost. Sběratelské aktivity.

KALNÍK, Otakar

Rychvaldské odrobinky.

StoT 11, 1983, s. 201–212.

Každodenní život v rodině, stravování, bydlení, oděv, vzpomínky na rodinný život autora očima chlapce – doba krátce před 1. světovou válkou.

KOPOCZEK, Alina

Ze studiów nad tonalnością pieśni ludowych gorali śląskich.

StoT 14, 1989, s. 71–82.

Závěry plynoucí z dlouhodobého výzkumu v obcích Istebná, Jaworzynka a Koniaków. Sbírký lidových písní. Doplněno charakteristikami jednotlivých typů lidových písní. Notová příloha samostatně.

KOPOCZEK, Alojzy

Trombity beskidzkie i ich repertuar.

StoT 14, 1989, s. 119–132.

Historické zprávy, konstrukce nástroje, harmonie a rozsah, repertoár, tonalita, vztah mezi zpěvem a melodií, vzájemné ovlivnění. Ukázky melodií a jejich notové a textové záznamy.

KRÁLOVÁ, Jiřina

Několik úvah k tématu problémy využití folklórních jevů a směrů v současné souborové praxi.

StoT 14, 1989, s. 215–226.

Možnosti setkávání s nositeli tradičního lidového projevu, vlastní zkušenosti z těchto setkání, problémy získávání údajů a dosažené výsledky. Nutnost rekonstrukce řady projevů včetně úpravy krojů pro vystoupení. Vzdělávání členů souborů. Specifika spolupráce se soubory na Těšínsku a Jablunkovsku, kde kroje jsou ukončenou záležitostí – mnohé osobní zkušenosti ze souborové praxe.

KRÁLOVÁ, Jiřina

Starodávne „kurloky“.

StoT 13, 1987, s. 193–202.

Z vyprávění A. Maršálkové z Dolní Lomné zaznamenávaného po sedm let. O zatápění, vaření a pečení na „nolepě“, názvy nádob a náradí k přípravě pokrmů. Recepty tradičních jídel z Jablunkova a okolí. Ranní polévky. Vysvětlivky méně známých pojmů.

KUBLÁK, Jaromír

Frekvence jmen ve Fryčovicích od počátku 18. století.

StoT 6, 1978, s. 354–359.

Nejčastěji se vyskytující příjmení sedláků, osobní jména a jejich frekvence, nejčastější příjmení. Využito archivních a statistických pramenů.

KUBLÁK Jaromír

Probuzení zemědělců v moravském Pobeskydí.

StoT 2, 1973, s. 310–381.

Obecná historie Pobeskydí. Společenské a hospodářské poměry na vesnicích kolem poloviny 19. století. Hospodářská výstava v Místku 1874, rolnické vzdělávání. Hospodářská škola 1880 v Místku. Činnost rolnických spolků. Sociální poměry v zemědělství. Alkoholismus. Peněžní družstevnictví.

KUBLÁK, Jaromír

Vymizelá a mizející slova v Pobeskydí v 19. a 20. století.

StoT 9, 1980, s. 322–341.

Abecedně sestavený slovníček s vysvětlivkami. Využito také archivního materiálu a osobních vzpomínek na mluvu na počátku 20. století. Fryčovice a okolí.

KUNZ, Ludvík

Zbrojný (šavlový) tanec ze Strání v hudebně folkloristickém zájmu Leoše Janáčka.

StoT 14, 1989, s. 45–51.

Zápis textu, melodie a scénický popis tance pořízený kolem roku 1880 Aloisem Ďoubalíkem ve Strání. Proměny podoby obchůzky v 19. a 20. století. Opisy dopisů Leoše Janáčka Františku Pospíšilovi.

MALÝ, Josef

Pomístní jména na Frýdlantsku.

StoT 4, 1976, s. 521–529.

Slovníkově uspořádaný seznam místních jmen s vysvětlením příležitostí, za nichž jsou používána, popisy lokalit.

MALÝ, Josef

Sbírka přísloví, pořekadel, přirovnání a různých rčení v lašském nářečí z Frýdlantska.

StoT 5, 1977, s. 280–308.

U jednotlivých pojmů nejsou uvedeny lokality zápisu. Vysvětlivky u každého termínu.

MIKOLÁŠ, Jaroslav Ludvík

Čtení z dějin Krásné.

StoT 4, 1976, s. 283–320.

Obec v urbářích frýdeckého panství. Fojtí. Živnosti dle soupisu 1878. Příloha: edice gruntovnic 1639–1773, urbářů 1664 a 1770.

MIKOLÁŠ, Jaroslav Ludvík

O rybách, rybnících a rybářích na frýdeckém panství v 16. a 17. století.

StoT 5, 1977, s. 125–152.

Počátky rybníkářství na Frýdecku, nejstarší zprávy o rybnících, urbář z roku 1636 a 1680. Stav v roce 1664. Doplněno přehledem článků o rybníkářství na Frýdecku.

MIKOLÁŠ, Jaroslav Ludvík

Sto let čtenářského ruchu v pobeskydských obcích na Těšínsku.

StoT 3, 1974, s. 357–368.

Zakládání knihoven v obcích v podhůří Beskyd: Raškovice, Janovice, Morávka, Vyšní Lhoty, Soběšovice, Janovice, Dolní Domaslavice, Vojkovice a Šenov. Zprávy v dobovém tisku. Přelom 19. a 20. století.

MÓŽI, Alexander

K otázkám genézy všeludského charakteru folklóru.

StoT 14, 1989, s. 174–195.

Prvky hudebních projevů, psychofyzilogické a sociální kořeny vzniku folklorních projevů. Specifika folklóru. Statické a kinetické prvky hudebních projevů, vlivy působí na vývoj melodie, rytmika. Notové ukázky v samostatné příloze.

MUŠINKA, Mykola

Autentičnost, adaptácia či rekonštrukcia? Spolupráca folkloristu s folklórnou skupinou.
StoT 14, 1989, s. 230–236.

Autorova spolupráce se skupinou obce Kurov (okres Bardejov) a zkušenosti, které za 15 let získal. Popis jednotlivých pásem pro veřejná vystoupení.

NEHÝBL, Jaroslav

Místo Jana Winklera v českém národopisu.

StoT 6, 1978, s. 375–388.

Vliv myšlenek slovanské vzájemnosti na názory regionálních činovníků v polovině 19. století. Význam Jana Winklera pro dokumentaci lidové kultury Jablunkovska a Těšínska, statek v pražských časopisech.

NEHÝBL, Jaroslav

Národopisné obrázky z Jablunkovska (Jan Winkler). (K vydání připravil, úvodem a slovníkem nářečních tvarů opatřil prof. Jaroslav Nehýbl).

StoT 3, 1974, s. 325–355.

Charakteristika Winklerových zápisků. Otisk textu *Jablunkovský jarmark* (1842), *Beseda kávová* (1843), *Sněhy na odnoží Tater* (1844), *Sanytráři* (1844), *Horal a drotár* (1844). Doplněno slovníčkem méně známých výrazů a jazykových zvláštností.

OLSZAK, Rafael

Josef Zukal – vynikající slezský polyhistor (1841–1929).

StoT 3, 1974, s. 448–454.

Životopis soupis statí publikovaných ve Věstníku Matice Opavské.

OLSZAK, Rafael +

Několik paběrků o hornosušském šibalovi.

StoT 9, 1980, s. 265–272.

Muž mnoha profesí a posléze bohatý člověk Antonín Tomis (1840–1904) jako hrdina humorových příběhů z Horní Suché.

ONDRUSZ, Józef

Deset let Folkloristické sekce při hlavním výboru PZKO

StoT 4, 1976, s. 265–271.

Výzkumy v jednotlivých letech, semináře. Vydávání zpravodaje *Zeszyty etnograficzne*. Spolupráce s Československým rozhlasem.

PAVELČÍK, Jiří

Zabijačka na východní Moravě a ve Slezsku.

StoT 8, 1980, s. 204–260.

Zpracováno na základě doloženého terénního dotazníku, zejména materiál z východní Moravy. Doplněno nákresy a názvoslovím.

PEČMAN, Rudolf

Martinů a Janáček. Poznámky k jejich pojetí lidové písně.

StoT 14, 1989, s. 52–56.

Vztah Bohuslava Martinů k Janáčkově, názory na jeho tvorbu a práci. Vztah skladatele k lidové písni jako inspirativnímu zdroji.

PITRONOVÁ, Blanka

Haličané v kamenouhelném průmyslu na Ostravsko-Karvinsku.

StoT 6, 1978, s. 246–293.

Migrace z Haliče, stabilizace pracovních sil v letech 1875–1885. Struktura báňského dělnictva k roku 1900. Gramotnost Haličanů. Doplněno tabulkami ze sčítání obyvatel Ostravy.

PITRONOVÁ, Blanka

Hnojník v 19. století.

StoT 13, 1987, s. 142–152.

Středisko panství od 1736 do 1945. Hospodářské a sociální poměry, využívání přírodních surovin. Hladová léta v polovině 19. století. Změny související s rozvojem Tříneckých železáren.

POLACH, Joža +

Slovník sedlišťského nářečí.

StoT 1, 1972, s. 305–330.

Abecedně uspořádáno, obsahuje řadu termínů z lidové kultury hmotné, obřadního cyklu, pomístní názvy.

POSPÍŠILOVÁ, Jana

Výpravěčské příležitosti v minulosti a dnes na moravsko-slovenském pomezí (na příkladě Nedašovského Závřší).

StoT 14, 1989, s. 166–173.

Starší zprávy o vypravěčských příležitostech v 19. století, vývoj vypravěčských situací zkoumán ve vybrané lokalitě. Mužský humor spojený se setkáváním v hospodě.

POŠVÁŘ, Jaroslav

Dopravní politika na Moravě a ve Slezsku v 18. a 1. polovině 19. století.

StoT 2, 1973, s. 286–309.

Vývoj obchodních cest, počátky silniční sítě v 18. století, budování silnic v tereziánském období a 1. polovině 19. století. Síť okresních silnic. Dopravní předpisy. Technická silniční správa.

PROFANTOVÁ, Zuzana

Česko-polsko-slovenské paremiologické paralely 19. století (Prvé poznámky k téme).

StoT 14, 1989, s. 159–165.

Dobové slovníky a jejich autoři, postoj k třídění folklórních jevů zejm. slovesnosti v jednotlivých obdobích rozvoje vědy. Charakteristika postojů ke slovesnosti v 19. století. Zátureckého sbírka slovenských přísloví.

SATKE, Antonín

Od obdoby ke krajské specifice ve slezském folklóru.

StoT 14, 1989, s. 147–151.

Originální motivy charakteristické pro oblast Slezska v pohádkách, autoři povídek ze života, svérázný hornický folklór, interpreti.

SEDLÁČEK, Karel

Pověry a zkazky z Karvinska.

StoT 13, 1987, s. 173–192.

Beletristické zpracování pověrečných povídek, ondrášovské motivy, havířské povídky ze života. Převedeno do obecné češtiny. Celkem 10 obsáhlých textů.

SEDLÁKOVÁ, Viera

Zberateľ ľudových piesní Anton Dobroslav Svoboda (Príspevok k slovensko-moravským vzťahom).

StoT 14, 1989, s. 140–145.

Sběratel žil v letech 1861–1922, učitel v Moravské Nové Vsi, Břeclavi a Čejči. Počátky sběratelské práce za doby působení na Moravě. Kontakty s L. Janáčkem a V. Riznerem.

SIMONIDES, Dorota

Folklor w ślaskich traktatach średniowiecznych.

StoT 14, 1989, s. 83–95.

Reakce na vydání monografií využívajících středověký materiál. Významné proměny. Publikované zápisy a sbírky lidových písní, citace písní rodinných, náboženských.

SKULINA, Josef

O stupňovitosti nářečních izoglod a o postavení „nářečního typu jablunkovského“ na pomezí česko-polském.

StoT 1, 1972, s. 223–233, mapy.

Charakteristika nářečního typu, srovnání užívaných slov, ukázka nářečí z Dolní Lomné a Bukovce.

SOUČEK, Jan

Lidová kultura a národopisné festivaly.

StoT 14, 1989, s. 197–204.

Omyly široké veřejnosti ve vnímání lidové kultury. Nedostatky metodické v oboru i terminologii. Nevhodné ztotožňování vystoupení s obsahem pojmu lidová kultura. Festivaly jako specifická forma scénické prezentace.

SULITKA, Andrej

Česko-polské interferencie vo folklóre Těšínského Sliezka.

StoT 14, 1989, s. 102–109.

Těšínsko jako prostor „živé laboratoře“, rozdělení územní a správní. Vývoj folkloristického materiálu. Vztah lidových písní k výročním obřadům a slavnostem.

ŠMÍDOVÁ, Anna

Vlastivědné články o Frýdecku-Místecku na stránkách týdeníku Ozvěny 1976–77.

StoT 13, 1987, s. 203–214.

Podle knihovnické metodiky děleno do tematických oddílů, z nich nejvíce údajů v části 3. Hudební folkloristika, národopis a 4. Soubory lidové tvořivosti.

ŠMÍDOVÁ, Anna

Vlastivědné články o Frýdecku-Místecku na stránkách týdeníku Ozvěny 1980.

StoT 11, 1983, s. 221–229.

Podle knihovnické metodiky děleno do tematických oddílů, nejvíce údajů v části Hudební folkloristika, národopis a Soubory lidové tvořivosti.

ŠMÍDOVÁ, Anna

Vlastivědné články o Karvinsku na stránkách týdeníku Zprávy Karvinska 1980.

StoT 11, 1983, s. 213–220.

Podle knihovnické metodiky děleno do tematických oddílů, nejvíce údajů v části Historie, Hudební folkloristika a Soubory lidové tvořivosti.

ŠMÍDOVÁ, Anna

Vlastivědné články o Karvinsku na stránkách týdeníku Zprávy Karvinska 1981.

StoT 10, 1982, s. 125–135.

Podle knihovnické metodiky děleno do tematických oddílů, nejvíce údajů v části Folkloristika a národopis; Soubory lidové tvořivosti a Historie.

ŠRÁMKOVÁ, Marta

Interetnické aspekty slezských lidových balad.

StoT 14, 1989, s. 152–158.

Balady, které překračují etnické hranice, podmínky pro existenci osobitých typů na Opavsku a Těšínsku-rozdíly. Balada *Bojovnice* a doprovodné *syžety*; *Mlynář utne hlavu své ženy* a územní rozšíření variant; *Za Turka provdaná* a balady jen nebo převážně slezské jsou výjimkou. Zápisy ve sbírkách lidových písní 19. století.

ŠRUBAŘ, Jan

Z dějin školství na Morávce.

StoT 7, 1979, s. 206–215.

Pozornost zasluhuje kapitola *Sociální poměry v obci před první světovou válkou*, obsahující podrobný popis života dětí školního a předškolního věku.

TÉMA, Bedřich

Mluva krejčích a švadlen na severním Těšínsku.

StoT 7, 1979, s. 405–418.

Proměny jazyka po 1. světové válce. Rozdíly mezi mluvou krejčích a švadlen. Profesní jazyk.

TESAŘ, Karel

Organizace peněžnictví na Těšínsku do roku 1936.

StoT 1, 1972, s. 170–204.

První peněžní ústavy, spořitelny, záložny a charakter jejich činnosti. Rozmístění záložen v roce 1936 dle soudních okresů. Úloha kontribučenských záložen. Kampeličky. Doplněno přehlednými tabulkami. Text byl napsán v roce 1938 – vychází z dobové situace.

TONCROVÁ, Marta

Interetnické vztahy těšínské lidové písně.

StoT 14, 1989, s. 96–101.

Jablunkovsko – území vhodné ke studiu tří etnik a jejich vlivu na lidovou píseň.

TYLLNER, Lubomír

Některé prvky stavby lidových písní a jejich vztah k tektonice děl Leoše Janáčka a Vítězslava Nováka.

StoT 14, 1989, s. 57–63.

Vývoj tzv. reprízové podoby lidové písně a Janáčkův vztah k tomuto nepůvodnímu jevu. Prostor při tvorbě lidové písně pro autora a interpreta. Lidová píseň u Vítězslava Nováka.

ULRICHOVÁ-KALUSOVÁ, Jana – ŽÁČEK, Rudolf

Národopisné sdružení Sedlišťanů.

StoT 8, 1980, s. 191–203.

Vznik národopisného sdružení, jeho publikační a prezentační činnost, zájezdy do Prahy a Hradce Králové.

VALEČEK, Valentin

Učitel Josef Vluka. Národopisný a jazykozpytný pracovník, bojovník za práva českého lidu na Těšínsku.

StoT 1, 1972, s. 354–362.

Studia a učitelské působení. Národopisné práce zveřejněné v Zíbrtově Českém lidu. Autor čerpal z pozůstalosti uložené ve Slezském ústavu v Opavě.

VESELSKÁ, Jiřina

Beskydské besedy 1914–1918.

StoT 10, 1982, s. 136–153.

Anotovaná bibliografie obsahuje všechny stati i zprávy, doplněno soupisem doprovodné obrazové dokumentace a rejstříky.

VESELSKÁ, Jiřina

Soupis příspěvků ve Vlastivědné příloze „Obrany Slezska“ za léta 1925–1932.

StoT 9, 1980, s. 345–364.

Anotovaná bibliografie s rejstříky.

VOCHALA, Joža +

Lidový písmák J. L. Mikoláš.

StoT 2, 1973, s. 451–462.

Životopis vlastivědného pracovníka, sběratele, historika, autora řady národopisných a historických statí.

ZÁMEČNÍKOVÁ, Hana

Bydlení a rodina v obci Baška.

StoT 11, 1983, s. 20–38, kresby, náčrty.

Charakteristika obce a jejích obyvatel. Způsoby obživy. Domy a usedlosti od počátku 19. století – vývoj, zaměření a popisy charakteristických staveb. Dělnická obydli. Estetická stránka a účelnost bydlení. Rodina a společenský život. Původně diplomová práce obhájená na brněnské katedře.

ZÍKA, Oldřich

Ústřední hospodářská společnost pro Slezsko založená před 80 lety.

StoT 5, 1977, s. 208–214.

Společnost jako oficiální zástupce českého rolnictva do konce 19. století.

Summary

Folk culture on the pages of the Studies of Cieszyn Silesia 1972–2012 Selected bibliography of ethnographic and folkloristic contributions in the collection Studies of Cieszyn Silesia, volume 1–14

Since 1972, the District Homeland Museum (Okresní vlastivědné muzeum) for the district of Karviná with its seat in Český Těšín has been publishing Studies on Cieszyn Silesia. The new printed material offered publication opportunities for the professional community, especially for more comprehensive historical, linguistic, ethnographic studies which have not been suitable for the non-fiction nature of the magazine Těšínsko (Cieszyn Silesia) due to their extent and scope. The thematic range of the ethnographically conceived contributions is very wide, ranging from memoirs to text editing, bibliography, texts thematically covering material and non-material cultures. Essays of some homeland specialists and chroniclers are also beneficial. Since the first issues of the Studies on Cieszyn Silesia were designed as internal museum materials, awareness of their content is very low. Therefore, J. Veselská prepared a selective bibliography of ethnographically conceived papers in this publication.

Key words:

Cieszyn Silesia – magazine – bibliography – regional culture

Etnologie v Bulharsku na počátku 21. století

Mgr. Barbora Machová

Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, A. Nováka 1,
602 00 BRNO

barbora.machova@gmail.com

Cílem tohoto příspěvku je stručně představit situaci v bulharské etnologii na počátku 21. století.¹⁰ Institucionalizace etnologického (etnografického a folkloristického) bádání má v Bulharsku dlouholetou tradici. První národopisnou institucí bylo Národní etnografické muzeum v Sofii, které se vzniklo v roce 1906 oddělením od Bulharského národního muzea, založeného roku 1892. V roce 1947 vznikl jako součást Bulharské akademie věd samostatný etnografický ústav a muzeum se stalo jeho integrální součástí (*Етнографски институт с музей*). Po druhé světové válce

10 Příspěvek částečně vychází z publikovaných i nepublikovaných rozhovorů s představiteli institucionalizované etnologie v Bulharsku, které jsem uskutečnila v letech 2007 až 2011 (viz MACHOVÁ, B.: *Rozhovor s Lozankou Pejčevou, ředitelkou Ústavu etnologie a folkloristiky s Etnografickým muzeem Bulharské akademie věd, a jejím zástupcem Vladimírem Penčevem*. Český lid 99, 2012, s. 99–109; MACHOVÁ, B.: *Rozhovor s Račko Popovem*. Národopisná revue 19, 2009, s. 124–127; MACHOVÁ, B.: *Rozhovor s Plamenem Bočkovem, prorektorem Nové bulharské univerzity, vyučujícím na Katedře antropologie*. AntropoWEBZIN, 2008, č. 1, s. 89–94).

vedla muzeum a později akademický ústav nejvýraznější postava bulharské etnologie v druhé polovině 20. století – Christo Vakarelski, který v muzeu působil v letech 1927–1962. V roce 1973 vznikl vyčleněním sekce folkloru z ústavu samostatný Ústav folkloru (*Институт за фолклор*), jehož dlouholetým vedoucím byl etnolog Todor Ivanov Živkov.¹¹ Oba ústavy se v roce 2010 opět sloučily a dostaly nový název: **Ústav etnologie a folkloristiky s Etnografickým muzeem** (*Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей*). Akademická etnologie se v současném Bulharsku rozvíjí za velmi těžkých finančních podmínek a je z velké části závislá na mezinárodních i domácích grantových projektech.

Etnologie v rámci univerzitních pracovišť je v Bulharsku hojně zastoupena. Jako samostatný obor se vyučuje ve čtyřech velkých městech: na Univerzitě Klimenta Ochridského v Sofii, Univerzitě Paisije Chilendarského v Plovdivě, Jihozápadní univerzitě Neofita Rilského v Blagoevgradu a na Univerzitě sv. Cyrila a Metoděje ve Veliko Tärnovu. V Bulharsku se rozvíjí také sociální a kulturní antropologie, která je institucionálně zaštitěná právě jen na univerzitních pracovištích, a to na dvou univerzitách v Sofii: na Katedře antropologie na soukromé Nové bulharské univerzitě a na Katedře kulturologie na Univerzitě Klimenta Ochridského, kde se někteří „etnologové“ otevřeně hlásí k angloamerickému paradigmatu antropologie. Etnologie proniká do vysokoškolského prostředí v Bulharsku v mnohem větším rozsahu než u nás. Povinné kurzy z etnologie, antropologie a folkloristiky jsou mimo organizační strukturu oborových kateder zařazeny také do studijních programů slovanské a bulharské filologie. Často na pracovištích působí významní folkloristé a etnologové a přednášky ze slovesného i hudebního folkloru jsou součástí výuky na pedagogických fakultách a fakultách výtvarného umění.

Trojici nejdůležitějších etnologických institucí uzavírají etnografická muzea. Síť muzeí je v Bulharsku velmi rozvinutá a každé lokální muzeum obsahuje menší či rozsáhlejší etnografické sbírky. Aplikovaná etnologie je v Bulharsku velmi důležitou součástí disciplíny, přesto je však prezentace sbírek ve stálých expozicích často zastaralá a potenciál bohatého materiálu tak zůstává nevyužitý. Nejrozsáhlejší sbírky vlastní etnografické muzeum začleněné do Ústavu etnologie a folkloristiky při Bulharské akademii věd. Další významná muzea nalezneme v Plovdivě a Varně, druhém a třetím největším městě v Bulharsku (*Регионален етнографски музей Пловдив*, *Етнографски музей Варна*) a v dalších krajských a okresních městech. Po celé zemi se nachází řada malebných vesnických i městských památkových rezervací (např. Arbanasi ve středním Bulharsku, Kovačevica v jihozápadním, Žeravna ve východním)¹² a jedno muzeum v přírodě, podobné těm, které známe ze středoevropského prostředí: Etära.

11 Pouhá shoda jmen s dlouholetým komunistickým vůdcem, tajemníkem Ústředního výboru Komunistické strany Bulharska Todorem Christovem Živkovem. Todor Ivanov Živkov byl významný folklorista, etnolog a antropolog (1938–2001).

12 Viz LANGER, J.: *Evropská muzea v přírodě*. Praha 2005, s. 29–38, kapitola Bulharsko.

Toto muzeum bylo založeno roku 1963 a představuje materiální a duchovní kulturu obyvatel okolí Gabrova a pohorí Stará planina, etnografické skupiny *Balkandžiji*, v období bulharského obrození, od poloviny 18. století do počátku 19. století.

V další části příspěvku se budu podrobněji věnovat aktuální situaci v etnologické disciplíně na půdě Bulharské akademie věd. V rámci Bulharské akademie věd se před vznikem **Ústavu etnologie a folkloristiky s Etnografickým muzeem** v roce 2010 věnovaly etnologii (a podle slov některých badatelů i antropologii) dva samostatné ústavy – Etnografický ústav s muzeem a Ústav folkloru. Existence dvou samostatných institucí odrážela koncepci klasické etnologie v Bulharsku. Z našeho pohledu jednotná disciplína se vždy skládala ze dvou oddělených oborů – historicky a pozitivisticky orientovaného národopisu a filologické folkloristiky.

Etnografický ústav s muzeem se v době před sloučením v roce 2010 skládal ze čtyř oddělení: *Tradiční bulharská kultura*, *Etnologie Balkánu*, *Etnologie současnosti* a *Archiv*. Jako páté oddělení se zaměřením na muzeologii bylo vedeno Etnografické muzeum. Ve své výzkumné činnosti se pracoviště od svých počátků zaměřovalo na materiální a duchovní kulturu Bulharů a po roce 1989 také menšin v Bulharsku, na etnické procesy, procesy migrace a integrace, etnokulturní charakteristiku etnických a náboženských menšin v Bulharsku a na Balkáně. Pro příklad řešených projektů a zorganizovaných workshopů uvádím některé od počátku 21. století: *Mezietnické vzťahy na Balkáně*; *Kulturní procesy současného bulharského národa*, v rámci kterého vyšel v roce 2001 stejnojmenný sborník; workshop *Kultura pracovní migrace*; *Motivace obyvatel Rodop k migraci*; mezinárodní projekt *Každodenní kultura v socialismu* vedený Klausem Rothem z Mnichova. Dalším rozsáhlým projektem byl srovnávací výzkum životního cyklu Bulharů a Srbů v post-socialistickém období, který se řešil ve spolupráci s Etnografickým ústavem Srbské akademie věd a umění v Bělehradě. *Romské studie* a *Dynamika národní a hraniční identity v procesu evropské integrace* jsou příklady projektů oddělení *Etnologie Balkánu*. Významným projektem zůstává i v posledních letech řada regionálních monografií, na kterých bulharští etnologové pracují již od počátku sedmdesátých let 20. století.¹³ V současnosti badatelé zpracovávají oblast centrální Staré planiny.

13 Jedná se o rozsáhlý projekt regionálních monografií *Etnografski proučvanija na Bălgarija*, který si klade za cíl komplexní srovnávací výzkum daného regionu s ohledem na specifika lidové kultury regionu a zařazení výsledků výzkumů do celobulharského kontextu. Do roku 1989 vyšly čtyři monografie (*Dobruďža* 1974, *Pirinski kraj* 1980, *Kapanci* 1985, *Plovdivski kraj* 1986). Po revoluci se v monografiích objevila nová témata a přístupy, přestože velká část terénních výzkumů probíhala ještě v období socialismu. Novým tématem je například výzkum pracovního oděvu, nebo proměny tradic během socialismu a vliv socialismu na lidovou kulturu. Po roce 1989 vyšly publikace: GENČEV, S. – GEORGIEVA, B. (eds.): *Sofjski kraj. Etnografski i ezikovi proučvanija*. Sofija 1993; POPOV, R. – GREBENAROVA, S. (eds.): *Rodopi. Tradicionna narodna duchovna i socialnonormativna kultura*. Sofija 1994; POPOV, R. – ČERKESOVA, M. – RAJČEVSKI, S. (eds.): *Strandža. Etnografski i ezikovi proučvanija na Bălgarija*. Sofija 1996; MIČHAJLOVA, G. – POPOV, R. (eds.): *Loveški kraj. Etnografski proučvanija na Bălgarija*. Sofija 1999; POPOV, R. – GREBENAROVA, S. (eds.): *Sakar. Etnografsko, folklorno i ezikovo izsledvane*. Sofija 2003.

Druhou institucí byl **Ústav folkloru**, který fungoval v letech 1973 až 2010. Činnost ústavu byla organizovaná ve čtyřech odděleních, z nichž tři ve svých názvech nesla od počátku roku 2007 slovo „antropologie“, jelikož i zde se někteří badatelé začali hlásit k přístupům především kulturní antropologie: *Antropologie lidové slovesné tradice, Slovanský a balkánský folklor, Antropologie hudby a tance, Antropologie lidového umění a vizuálních forem*. Ústav řešil v rámci jednotlivých oddělení samostatné vědecké projekty, spolupracoval s partnerskými institucemi v řadě zemí Evropy, mimo jiné také s Etnologickým ústavem Akademie věd ČR (pod vedením Vladimíra Penčeva byl v letech 1998 až 2004 řešen projekt *Etnokulturní charakteristika identity Bulharů a Čechů*). Na počátku 21. století se Ústav folkloru zaměřoval na folklor jako komplexní funkční kulturní systém, jako organickou potřebu člověka a malých sociálních skupin, resp. společenství, podle koncepce bývalého dlouholetého ředitele ústavu Todora Ivanova Živkova. Výzkumná činnost ústavu se v posledním desetiletí soustředila na tradiční témata, jako jsou slovesný a hudební folklor Bulharů a menšin žijících v Bulharsku v rurálním i městském prostředí (například projekty: *Bulharské vícehlasé zpěvy, Modernizační a globalizační procesy v tradiční bulharské hudbě, Tisk jako folkloristický pramen, Město: dědictví a dialog kultur, Hudební folklor a média*) na tzv. plastický folklor – lidové umění, mezietnické vztahy, umění etnických a náboženských menšin (např. *Kultura, umění a folklor muslimů v Bulharsku*), etnokulturní charakteristika Bulharů v zahraničí. V 90. letech se v Bulharsku začala rozvíjet etnochoreologie (např. *Výroční mužské obřady a tance*). Badatelé věnovali pozornost také řadě zcela nových a aktuálních témat, jako jsou folklorní procesy v současném politickém životě, antropologie sportu, graffiti jako projev folklorní kultury (např. *Současné bulharské graffiti*) nebo vliv globalizačních procesů na etnickou a lokální identitu (např. *Proměny identity v okrajových oblastech Evropy: politika EU, etnické menšiny a sociálně ekonomické změny v členských a kandidátských zemích EU*). V rámci pilotního programu UNESCO ústav dlouhodobě řešil mezinárodní projekt *Živoucí lidské poklady* – od roku 2000 vzniká rejstřík nemateriálního kulturního dědictví Bulharska. Ústav folkloru byl jedním z hlavních organizátorů folklorního festivalu v Koprivšticí, který se koná jednou za pět let, je největším folklorním festivalem v zemi a jehož tradice sahá až do roku 1965.

Ústav etnologie a folkloristiky s Etnografickým muzeem vznikl 1. července 2010 formálním sloučením těchto dvou ústavů v rámci rozsáhlé reformy Bulharské akademie věd a přirozeně navázal na výzkumnou činnost obou ústavů. Podle slov současné ředitelky, etnomuzikoložky Lozanky Pejčevy, je situace po restrukturalizaci nelehká: „Vzhledem k výraznému nedostatku financí a drastickému snížení státních dotací pro Akademii můžeme skutečnost, že naše instituce fungují, považovat za náš velký úspěch.“¹⁴ V rozhovoru, který jsem uskutečnila v březnu roku 2011,

14 MACHOVÁ, B.: *Rozhovor s Lozankou Pejčevou, ředitelkou Ústavu etnologie a folkloristiky s Etnografickým muzeem Bulharské akademie věd, a jejím zástupcem Vladimírem Penčevem*, c. d., s. 109.

její zástupce etnolog a bohemista Vladimír Penčev dodává: „Podle výsledků mezinárodního auditu, který v Akademii proběhl minulý rok, dosahují vědci v Bulharsku i přes minimální financování výborných výsledků. Za klíčové považují v posledních letech výzkumy etnických, náboženských a konfesních skupin v Bulharsku a Bulharů v cizině. Další úspěšných výsledků jsme dosáhli například ve výzkumech post-socialismu, kulturního dědictví, na poli etnomuzikologie a v řadě dalších.“¹⁵

Závěr

V posledních dvou desetiletích probíhá v Bulharsku živá debata na téma etnologie versus antropologie. Souběžná existence různých názorů na rozvoj sociokulturní antropologie a její propojení s tradiční etnologií a dalšími příbuznými disciplínami je v Bulharsku skutečností.¹⁶ Jedna z nejvýraznějších současných etnoložek, resp. antropoložek, Milena Benovska vidí jako velký přínos antropologie pro tradiční národopis sebereflektivní postoj výzkumníka a zdůrazňuje potřebu sociálně odpovědného výzkumu. Podle jejího názoru „bude pro rozvoj oboru v Bulharsku velmi prospěšné, podaří-li se nám skoncovat se sebeexotizací a estetizací naší vlastní kultury“¹⁷ – nešvary, které jsou tradičnímu bulharskému národopisu vlastní.

Na počátku roku 2012 vydali badatelé z Ústavu etnologie a folkloristiky s Etnografickým muzeem Bulharské akademie věd sborník s názvem *Etnologie v Bulharsku. Historie, metody, problémy*. Doufejme, že se v něm objeví také zhodnocení vývoje našeho oboru za poslední dvě desetiletí a po zpřístupnění českým čtenářům odhalí i nám další možnosti, postoje a interpretace bulharské etnologické vědy na počátku 21. století.

Literatura:

- BENOVSKA, M.: *Antropologie a příbuzné disciplíny. Pohled z Bulharska*. Sociologický časopis 43, 2007, s.150–154.
- FROLEC, V.: *Christo Vakarelski osmdesátiletý*. Národopisné aktuality 13, 1976, s. 289–290.
- FROLEC, V.: *Christo Vakarelski sedmdesátiletý*. Národopisné aktuality 3, 1966, č. 3–4, s. 35.
- LANGER, J.: *Evropská muzea v přírodě*. Praha 2005.
- MACHOVÁ, B.: *Současná bulharská etnologie po roce 1989*. Ethnologia Europae Centralis 9, 2009, s. 112–115.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ BENOVSKA, M.: *Antropologie a příbuzné disciplíny. Pohled z Bulharska*. Sociologický časopis 43, 2007, s. 153.

¹⁷ Tamtéž.

- MACHOVÁ, B.: *A Brief Overview of Bulgarian Ethnology after 1989*. In: Svoboda, M. – Lenk, L. (eds.): *Anthropology of/in the Post-Socialist World*. Plzeň 2008, s. 50–58.
- MACHOVÁ, B.: *Bulharská etnologie po roce 1989*. Lidé města 10, 2008, s. 110–126.
- MACHOVÁ, B.: *Rozhovor s Lozankou Pejčevou, ředitelkou Ústavu etnologie a folkloristiky s Etnografickým muzeem Bulharské akademie věd, a jejím zástupcem Vladimírem Penčevem*. Český lid 99, 2012, s. 99–109.
- MACHOVÁ, B.: *Rozhovor s Račko Popovem*. Národopisná revue 19, 2009, s. 124–127.
- MACHOVÁ, B.: *Rozhovor s Plamenem Bočkovem, prorektorem Nové bulharské univerzity, vyučujícím na Katedře antropologie*. AntropoWEBZIN 2008, č. 1, s. 89–94. (<http://antropologie.zcu.cz/clanek/o-bulharske-etnologii-po-roce-1989>).
- MORAVCOVÁ, M.: *Česká etnografie Bulharska po roce 1945*. Práce z dějin slaviistiky 15, 1992, s. 183–207.

Summary

Ethnology in Bulgaria in the early 2000s

The article deals with the situation of Bulgarian ethnology at the beginning of the 21st century. It addresses three main forms of institutionalised ethnology: the relevant department of the Bulgarian Academy of Sciences, university departments and ethnographic museums. The first institution of this type was the National Ethnographic Museum in Sofia (1906). In 1947, an independent ethnographic institute was founded as a part of the Bulgarian Academy of Sciences, the present-day Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum. The text describes in detail this academic institution, summarises its main research activities and mentions examples of past projects. In addition, it references the ongoing “ethnology versus anthropology” debate. The academic discipline of ethnology in Bulgaria has lately suffered financial difficulties and is largely dependent on international and national grants.

Key words:

Ethnology – Bulgaria – Bulgarian Academy of Sciences – professional institutions – ethnographic museums

Vánoční stromeček

Františka Jandová podle vyprávění *Boženy Janouškové*

Vždycky o Štědrém večeru, když se ve všech domech rozzáří vánoční stromečky, si vzpomínám na náš vánoční stromeček, který pro mého bratra a pro mne udělal náš tatínek. Bylo to stromeček zvláštní, ne z lesa, byl umělý a točil se.

Tatínek František Nedomlel se narodil ve Třiči 27. 7. 1867. Vyučil se kovářem a zařídil si řemeslo ve Vysokém v zájezdním hostinci „Ve dvorku“, jehož majitelem byl hostinský Ulman. Pracoval v kovárně od časného rána do večera. Všechno se dělalo ručně a přes to, že býval večer už velmi unaven, rád ještě něco doma kutil pro svou zábavu. Tak přišel jednou na myšlenku, udělati nám dětem pro radost točící stromeček.

Nejprve udělal na zkoušku stromeček jen malý, asi půl metru vysoký. A když se točil, zhotovil příští rok větší a poslední, nejkrásnější, byl už vysoký asi jeden metr. Stromky vyráběl asi v letech 1890–1905. Jeden prodal do Karpíškova hostince ve Třiči, jeden daroval domácím Ulmanovým a ten největší poslední si nechal.

Osu stromečku tvořila dřevěná tyč. Do tyče byly zapíchaný z drátu vyrobené větvičky, které byly obtočeny zvláštním pnoucím mechem. Říkalo se mu „čertí čpár“ a rostl jen v Navarově. Na vršku stromečku byla přidělena růžice z tenkých prkének, vyřezaných do tvaru ptačích pér. Prkénka byla na sebe šikmo kladená, aby mohl mezi nimi procházeti vzduch.

Stromeček byl ověšen gypsovými kousky, různými figurkami. Věšet figurky správně, to bylo těžké, to uměla jen moje maminka. Stromeček totiž musil mít přesnou rovnováhu, aby se točil. Točení jeho bylo založeno na principu, že teplý vzduch stoupá ke stropu.

Pod stromečkem byl betlém. To byla deska veliká 1m x 1m. V pozadí bylo město, od kterého vedly silnice do středu betléma k jesličkám. Po silnicích putovalo množství všelijakých daráčků. Pod jesličkami byl přidělán hrací stroječek, jenž jemně hrál Narodil se Kristus Pán. Nikdy nezapomenu na tu posvátnou melodii, pro nás v sobě skrývající tolik kouzla.

Podél silnice byl trávník, na něm se pásly ovečky, na hradě troubil ponocný, v hradních okénkách se svítilo. Všude bylo nastrkáno malinkých stromečků, přes řeku vedl most a po něm pospíchal kominík. A těch krásných koledníků darouníků! Všechny ty hrady, domečky, stromečky, ovečky i daráky, to všechno tatínek vyřezával sám za dlouhých zimních večerů. Také si sám všechno obarvil. Pro jeho kovařinou zhrublé ruce, to byla veliká mravenčí práce.

V každém rohu desky byl svícen se svíčkou. Teplý z hořících svíček se opíralo o růžice navrchu stromečku a tím prouděním teplého a studeného vzduchu se stromeček točil.

Mnoho lidí se k nám chodilo na stromeček dívat. Však také stál za podívanou. Byl opravdu krásný a pro mě jistě ten nejkrásnější.¹⁸

18 Rukopis je autorkou opatřen kromě identifikace informátorky (Božena Janoušková, roz. Nedomlelová) lokací a datem: „*Vysoké nad Jizerou, vánoce 1959.*“ Rukopis o rozsahu 2 stran byl přijat do archivu ČNS pod číslem jednacím 2470, následně mu byla přidělena signatura J 45. Z archivu dopisovatelů vybrala Helena Šenfeldová, k vydání připravili Lenka Drápalová a Daniel Drápal. Viz také ŠENFELDOVÁ, H.: *Dopisovatelé České národopisné společnosti. Soupis příspěvků.* Praha 2010, s. 49.

Čekání na „zlaté prasátko“

Josef Krám

Na konci naší vesničky Křeče v pazderně bydlel s manželkou ten náš vysněný „starý děda“. Rádi jsme k němu coby školáci před šedesáti roky chodili. Ten ale uměl vyprávět, o vojně, jak sloužil u oficírů neuvěřitelné příhody. Nejvíc o strašidlech a různé pověsti. Na Štědrý den slíbil, když budem' hodní a budem' se postit, uvidíme večer „zlaté prasátko“.

Že to nejde ošidit, vypodobnil stařeček, že kdo jedl „rarach“ to pozná, má dlouhý vrták a podívá se do břicha jako „šperhákem“. Přes den měl výmluvu, že má moc práce, ale k večeru byl nepokojný, přemýšlel, jak nás ošidit, poněvadž tentokrát jsme byli velmi ostražití, hleděli po všech koutech světničky, protože vloni nás „převezl“. Když jsme odešli do síně, zrovna volal: „*Hoóném, zlatý prasátko akorát letí,*“ jak jsme přišli do kuchyně, sotva dechu popadali, neviděli již nic. Proto tento rok dali si pozor a nehnuli se z místa. Devatenáctá hodina se blížila, stařeček ujistil, aby se všichni dívali do kouta u dveří, až hodiny budou bít. Stařenka mezi tím chystala talířky a lžičky na stůl, k večeři „kuby“. Nám ve spáncích bušila krev nedočkavostí, sám stařeček měl plno strachu, jak to dopadne. Všude tma, hodiny pomalu bijí, jedna, dvě, tři...

„*Už honem,*“ staříček křičí jak pomínutý, „šerموال“ rukama z kouta do kouta, aby nás popletl. V tom bác, bum, mísa padá k zemi, rybí polévka teče na podlaze, stařenka jí zrovna nesla na stůl, když děda honil „zlaté prasátko“. Vrazil do ní, mísa jí vypadla z ruky, střepy zbyly na zemi a louž z polévky. Děda se na ni tolik těšil. Do nás jako by střelil, honem na dvůr a přes plot domů, bez čepice a kabátu. Maminka nás netrpělivě čekala, připomněla, že stařečkovi domluví, že nás tak zdržel. Na Boží hod vánoční nám sousedka přinesla zapomenuté věci, v tom zděšení nebylo divu. Ale stařeček, dobrák dlouho se nám vyhýbal.¹⁹

19 Archiv České národopisné společnosti Praha, fond Příspěvky dopisovatelů. KRÁM, J.: *Čekání na „zlaté prasátko“*. Rukopis, 1988, 2 s. Signatura: K 97, číslo jednací: 503/88. Autor (narozen v roce 1919) je v archivu dopisovatelů zastoupen větším počtem rukopisů, které Národopisné společnosti československé zasílal v 80. letech 20. století (rukopisy označené signaturami K 90 až K 106). Srov. ŠENFELDOVÁ, H.: *Dopisovatelé České národopisné společnosti. Soupis příspěvků*. Praha 2010, s. 65–66. Z archivu dopisovatelů vybrala Helena Šenfeldová, k vydání připravil Daniel Drápala.

Dagmar Klímová (2. 2. 1926–2. 3. 2012)

Přesně měsíc po 86. narozeninách byla završena životní pouť přední české folkloristky PhDr. Dagmar Klímové, CSc., jedné z nejvýraznějších osobností slovesné folkloristiky druhé poloviny 20. století nejen v domácím, ale zcela nepochybně i evropském měřítku. Fundovaná expertka na lidová prozaická podání, především pověsti, ale i pohádky, anekdoty a drobné folklorní žánry a jejich sociální kontext, působila po většinu své badatelské kariéry jako odborná pracovnice Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV.

Život Dagmar Klímové se plně nesl v duchu *stabilitas loci*, jednoho ze základních principů benediktinské řehole. Dagmar Klímová toto heslo naplňovala hned v trojím smyslu; za prvé *místem svého bydliště* (celý život prožila ve svém rodném městě Praze), za druhé svým *zaměstnáním* (v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV pracovala téměř třicet let, od roku 1954 až do roku 1983) a za třetí svým *oborovým zaměřením* (srovnávací slovesné folkloristice zůstávala teoreticky i metodologicky věrná i v obdobích, která se od ní z ideologických či mocenských důvodů odkláněla). Zvláště poslední ze jmenovaných „stabilit“ Dagmar Klímové zůstává nedostížitelným příkladem vědecké i osobnostní integrity v oboru, který bohužel v našich podmínkách nebyl – jako většina humanitních, společenských a historických věd druhé poloviny 20. století – ušetřen radikálních, politicky motivovaných zvrátů.

Pražská rodačka Dagmar Klímová vystudovala v hlavním městě reálné gymnázium a v roce 1950 absolvovala Filozofickou fakultu Karlovy univerzity v Praze, kde se zprvu věnovala oborům český jazyk a historie; její absolutorium ale proběhlo v oborech, které jí během studia zaujaly a kterým zůstala věrná i nadále, tedy národopis a slovanská filologie. Po ukončení studia a získání titulu PhDr. nastoupila do Státního ústavu pro lidovou píseň jako jedna z jeho prvních odborných pracovnic. Na tomto předním domácím etnologickém pracovišti, které se později transformovalo v Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dnešní Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.), získala v roce 1961 hodnost kandidáta věd (CSc.); a působila zde až do svého – pro obor příliš brzkého – odchodu na odpočinek v roce 1983. Její odborná činnost – publikační, ale i konzultační a diskusní s kolegyněmi a kolegy však pokračovala i nadále a pražský byt Dagmar Klímové byl až do posledních měsíců před uzavřením jejího dlouhého a nebývale plodného života místem inspirativních diskuzí, během kterých dokázala svým milým a mladickým přístupem předávat střípky svých dlouholetých zkušeností nejen nejmladší generaci domácích folkloristů.

Hlavní odbornou specializací Dagmar Klímové, publikující zprvu pod jmény Dagmar Rychnová a Dagmar Klímová-Rychnová, byla lidová próza v mnoha jejích žánrových podobách, kterou dokázala díky svému zcela nevšednímu vzdělání a erudici interpretovat ve fascinující badatelské šíři. Ve své bohaté vědecké činnosti se

zaměřovala i na balady a drobné folklorní formy, jako jsou přísloví či zaklínací formule, tedy žánry stojící na pomezí zájmu slovesné folkloristiky a etnomuzikologie, respektive etnolingvistiky. Hlavní doménou jejího zájmu byly však pověsti, především démonologické (pověrečné povídky). Z hlediska studia lidové duchovní kultury představují prozaický žánr možná nejvýznamnější, kterému ale nebyla v době vědeckého působení Dagmar Klímové z ideologických důvodů věnována taková badatelská pozornost, jakou by si bezesporu zasloužily.

Geograficky jsou práce Dagmar Klímové spjaty především s regionem slováckého Hornácka, především obcí Javorník, kterou poznala v rámci svého prvního terénního výzkumu, na který byla vyslána profesorem Karlem Chotkem ještě během svých studií v roce 1947. Této oblasti věnovala nejen celou řadu zajímavých studií, ale i velkou část své osobní náklonnosti. Místní komunitou byla velice pozitivně přijata, celý život s ní byla v kontaktu a získala zde i své přízvisko „*Dana od Kudělků*“. Folkloristickému terénnímu výzkumu se věnovala však i v lokalitách zcela odlišných – průmyslovém Kladensku, Praze, Pelhřimovsku, Chodsku, slovenských jazykových ostrovech v Maďarsku apod. Z bohatého tematického záběru prací Dagmar Klímové je na prvním místě nutné zmínit její brilantní komparativní studie věnované významným démonickým postavám vodníka, hada, psohlavců a hospodářika, pověstem a baladám o tureckých válkách tradovaných na moravsko-slovenském pomezí, práce věnované katalogizaci lidové prózy (především démonologických pověstí), folkloristický rozbor díla Karla Jaromíra Erbena a dalších českých romantiků, ale i inspirativní práce věnované folklorní performanci, vypravěčským situacím a ekologii folkloru, stejně jako dodnes aktuální metodologické studie zabývající se otázkami terénního výzkumu lidové slovesnosti.

Teprve budoucí generace slovesných folkloristů zřejmě plně docení novátorské badatelské přístupy Dagmar Klímové, především její neuvěřitelně precizní smysl pro zacílení na aktuální témata, která tato jen na první pohled „tradicionalistická“ folkloristka dokázala nejen objevit, ale i důkladně analyzovat, zacílení na rozdíl od jiných dobových studií zaměřených na současné folklorní projevy ovšem zcela prosté politické služebnosti. Naopak – některé její teoreticky, metodologicky i tematicky nesmírně objevné studie ve své době možná relativně „zapadly“, zatímco její důsledné a heuristicky poctivé vycházení z materiálu získaného vlastním pracovním terénním sběrem často dokázalo zbořit dobové ideologicky motivované konstrukce. Příkladem prvního typu studií mohou být například její práce o politické anekdotě, které patří k tomu nejzásadnějšímu, co u nás bylo o tomto nejproduktivnějším folklorním žánru současnosti napsáno, úvahy o folklorním rozměru dnes tak populární *fantasy* literatury v čele s dílem J. R. R. Tolkiena, ale i její reflexe mezinárodního výzkumu současných pověstí, tedy tématu, které domácí folkloristika objevila až deset let po Dagmar Klímové. Příkladem druhého typu mohou být zase její brilantní analýzy dělnického a hornického folkloru, stejně jako folkloru doby národního

Dagmar Klímová na výzkumu v Maďarsku u slovenské menšiny v pohorí Mátra. 1957, fotoarchiv Etnologického ústavu AV ČR, v.v.i.

obrození. Přinesly kvalitní terénní a archivní data a jejich interpretace, které ale byly částečně v rozporu s ideologicky definovanou linií oficiálního státního výzkumu, a proto se jim bohužel nedostalo náležité publicity.

Úctyhodné dílo Dagmar Klímové představují desítky brilantních a nadčasových odborných textů, ve kterých se vzácně snoubí obě linie, jež by měly být pro folkloristický výzkum naprosto zásadní – vlastní v terénu pracně získaná data a jejich solidní badatelská interpretace v širším, teoreticky i metodologicky pečlivém a často mezinárodním kontextu. Dagmar Klímová byla ostatně – i přes dobová částečná omezení její publikační činnosti v českých zemích (ale nikoli na Slovensku) a občasný související osobní pocit zneuznání – jednou z nejvýraznějších osobností domácí folkloristiky, která nezištně reprezentovala její výsledky v zahraničí. Důkazem může být 14 hesel reprezentujících český folklor v prestižní mezinárodní publikaci *Enzyklopädie des Märchens*, v době její politické diskriminace publikované pod jménem jejího manžela, významného asyrologa a experta na klinopisné právo Předního Východu Josefa Klímy, studie o fungování pověstních narácí v autentických vyprávěčských situacích, publikovaná v mezinárodním folkloristickém periodiku *Fabula*,

či její texty o drobných folklorních žánrech a ekologickém rozměru pohádkových narací publikované v současné ruské folkloristické literatuře. O neuvěřitelné erudici a tematické šíři výzkumů Dagmar Klímové v domácím kontextu pak vypovídá jak její personální bibliografie vydaná jako *Bibliografická příloha Národopisné revue* č. 21 v roce 2007, která obsahuje 421 vlastních a 437 celkových položek, tak 120 hesel a osobní medailonek v publikaci *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, vydané ve stejném roce. Výjimečným počinem přibližujícím nejen badatelské úsilí, ale i umělecké nadání a život a názory Dagmar Klímové je výpravná publikace s názvem *To všechno jsem já. Ohlédnutí při příležitosti osmdesátin folkloristky Dagmar Klímové*, vydaná Evou Koudelkovou v roce 2006. Nezbyvá jen litovat, že díky kombinaci řady často nezáměrných faktorů se Dagmar Klímové nikdy nepodařilo publikovat ucelenou monografii. Sama tento fakt chápala jako handicap, komplikující přístupnost jejího úctyhodného folkloristického díla odborníkům, studentům a dalším zájemcům. Tato skutečnost však rozhodně nemění nic na tom, že osobnost a dílo Dagmar Klímové patřilo a bude patřit v české folkloristice k těm nejvýraznějším.

Petr Janeček

Jubileum Heleny Mevaldové

Letošním rokem si s radostí připomínáme životní jubileum české etnografky, muzejní pracovnice a folkloristky PhDr. Heleny Mevaldové, zaměřující se především na oblast lidové architektury a sídel, lidového nábytku, řemesel a rukodělné výroby, podmaleb na skle a pověstních žánrů, geograficky pak na oblast Berounska, Hořovicka a Neratovicka, jejíž profesní kariéra je dlouhodobě spjata s dvojicí předních českých muzejních pracovišť. My, zástupci nejmladší generace domácích etnologů, máme výjimečnou osobnost paní doktorky Mevaldové spjatou především s Etnografickým (dříve Národopisným) oddělením Historického muzea Národního muzea. Dobrou duší tohoto ústředního domácího pracoviště zabývajícího se dokumentací tradiční lidové kultury je Helena Mevaldová od roku 1996, kdy sem nastoupila z muzea v Berouně. Její nezdolný životní optimismus, dar povzbudit vlídným slovem a fascinující pracovní nasazení, které zřejmě částečně zdědila po svém otci Františku Nepilovi, těší všechny její kolegyně a kolegy nejen v muzeu, ale zcela nepochybně v oboru jako celku. Proto pevně doufáme, že budeme mít s paní doktorkou Helenou Mevaldovou možnost a čest úspěšně spolupracovat i v budoucnu.

Helena Mevaldová se narodila 23. 5. 1952 v Praze, v letech 1970–1975 vystudovala na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze obory národopis a prehistorie; studium zakončila obhajobou diplomové práce *Recentní vypravěčský fond na Neratovicku*, věnované analýze dobového stavu prozaické orální tradice

ve folkloristy relativně opomíjené oblasti středních Čech. Zajímavá diplomová práce byla pro své kvality v roce 1977 rozšířena do práce disertační. Pro období, které slovesné folkloristice z ideologických důvodů příliš nepřálo, je její terénní výzkum cenný dvojnásob, a to i vzhledem k dobově nepřilíživě preferovanému religióznímu tématu, které Helena Mevaldová ve své práci sledovala, tedy odrazu kultu sv. Vojtěcha v místních pověstech a legendách.

Středním Čechám zůstala jubilatka badatelsky a profesně věrná i po dokončení studia, kdy nastoupila jako etnografka do Okresního muzea v Berouně (dnes Muzeum Českého krasu v Berouně). Zde se po dvě desítky let věnovala celé řadě témat souvisejících s tradiční lidovou kulturou této oblasti, a to jak materiální (například rukodělná výroba, hračkářství, betlé mářství, podmalby na skle, lidová architektura, apod.), tak i duchovní (venkovská prozaická pověstní a legendární tradice, berounské a hostomické městské pověsti, apod.). Postupně zde působila i jako vedoucí společenskovědního oddělení a zástupkyně ředitele muzea. V roce 1996 nastoupila do Národopisného oddělení Historického muzea Národního muzea, etnografického pracoviště ústředního státního muzea sídlícího na pražském Smíchově, jako kurátorka zdejších rozsáhlých sbírek lidového bydlení, lidového nábytku, hospodaření, řemesel a zemědělství. V této instituci působí Helena Mevaldová jako jeho přední odborná pracovnice dodnes, v posledních letech jako zástupkyně vedoucího oddělení, a výrazně tak spoluvytváří jeho vědecký a prezentační profil.

Výjimečný sbírkový fond centrální muzejní instituce Helena Mevaldová mnohokrát vědecky zhodnotila nejen publikačními i výstavními výstupy, ale i účastí na více než dvou desítkách domácích i zahraničních konferencí, symposií a seminářů (např. sérii seminářů věnovaným lidovým podmalbám na skle v rakouském Sandlu). S národopisnou disciplínou je nedílně spjata i instituce terénního výzkumu; těch Helena Mevaldová provedla celou řadu: na deset rozsáhlejších, etnografickými a folkloristickými výzkumy v jejich oblíbených středních Čechách (především Berounsku) počínaje a longitudinálním výzkumem materiální kultury českých vesnic v rumunském Banátu konče. Stranou by neměly zůstat ani její četné dokumentační aktivity, které zachytily celou řadu cenných projevů tradiční lidové kultury přímo v terénu a které tak mohly být uchovány pro další generace. Její projekty a badatelské aktivity v této oblasti byly po zásluze podpořeny udělením řady grantových prostředků jak ze strany Národního muzea, tak Státního ústavu památkové péče či přímo Ministerstva kultury České republiky.

Z množství témat zpracovávaných jubilatkou je nutné v první řadě zmínit lidové stavitelství, především v oblasti Berounska a Hořovicka. V tomto regionu se mimo jiné věnovala problematice roubeného domu, včetně jeho kulturního kontextu a souvislosti s regionálně specifickou cvočkařskou výrobou (které se věnovala v samostatných studiích), dále problematice střešních konstrukcí, otázkám příměstské zástavby, či dnes tak aktuální problematice sídelní krajiny a souvisejících proměn

Helena Mevaldová při terénním výzkumu u košíkáře Kuthana v Lochovicích. 1986, fotoarchiv Etnografického oddělení Historického muzea Národního muzea v Praze.

vesnické výstavby způsobených pozemkovými reformami či postupným historickým vývojem. Z oblasti vědeckého zhodnocení muzejních a archivních sbírek je z nejnovějších publikací Heleny Mevaldové na místě vhodné zmínit elektronickou publikaci *Lidový nábytek v českých zemích. Výběrový katalog regionálních typů lidového nábytku ze sbírek Národopisného oddělení Národního muzea* (2009, spoluautor Marek Turnský) a knižní monografii *Drahomíra Stránská. Osobnost evropské etnologie* (2011, spoluautorka Monika Tauberová). V ní se věnuje především podílu Drahomíry Stránské na přenos roubeného pravoslavného (původně řeckokatolického) kostelíka z Medvedovců na tehdejší Podkarpatské Rusi do Kinského zahrady v Praze a plánum této přední domácí etnografky na vybudování muzea lidových sta-

veb v přírodě na území hlavního města. Troufáme si říci, že toto publikační spojení Heleny Mevaldové s nejvýraznější osobností pražského národopisného muzea první poloviny 20. století není vůbec náhodné; dílo Heleny Mevaldové totiž na její práci v mnoha aspektech více než důstojně navazuje.

Z obdobně bohaté výstavní činnosti Heleny Mevaldové z posledních let zmiňme například rozsáhlou výstavu *Lidový nábytek v českých zemích*, připravenou ve spolupráci s Ivanou Kubečkovou v roce 1999 ve Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy a doplněnou stejnojmenným katalogem, která obdržela *Cenu České národopisné společnosti* za nejvýraznější počín v oboru. Helena Mevaldová se ale v posledních patnácti letech autorsky podílela prakticky na všech výstavních aktivitách Etnografického oddělení Národního muzea, rozsáhlou stálou národopisnou expozicí v Letohrádku Kinských z roku 2005 počínaje a dvojicí výstav z aktuálního prezentačního cyklu *Monarchie* konče (2012).

Na stránkách *Národopisného věstníku* nelze samozřejmě nezmínit výrazné aktivity Heleny Mevaldové v rámci České národopisné společnosti. Působila jako její tajemník a v letech 1999–2005 v jejím Hlavním výboru, během kterých se zasloužila

o obnovu pravidelného vydávání tohoto periodika. Stejně aktivně se jublantka od roku 2007 podílí na odborné profilaci *Národopisného věstníku* jako členka jeho redakční rady. V rámci ČNS je jublantka výrazně zapojena i do činnosti její *Komise pro lidové stavitelství, sídla a bydlení* a stranou by neměly zůstat ani její aktivity v poradních sborech pro sbírkotvornou činnost v Okresním muzeu v Mělníku a Středočeském muzeu v Roztokách u Prahy.

Detailnější seznámení s výsledky badatelské činnosti Heleny Mevaldové, které čítají přes čtyři desítky publikovaných odborných textů a přes tři desítky muzejních výstav, umožňuje její biografický záznam v publikaci *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Sv. I.* (2007, s. 149), *Národopisné ročenice 2000* vydané Českou národopisnou společností (2000, s. 148) či nejnověji její medailonek z pera Jiřiny Veselské, uveřejněný v periodiku *Národopisná revue* (č. 2/2012, s. 59–61). V závěru tohoto medailonku proto otiskujeme pouze výběr několika významnějších odborných publikací a muzejních výstav Heleny Mevaldové, které ve výše jmenovaných záznamech absentují. Stranou přitom bohužel zůstávají její obětavé a intenzivní popularizační, konzultační a poradenské aktivity, které jsou natolik obsáhlé, že je nelze z prostorových důvodů do tohoto medailonku začlenit.

Nejen za Etnografické oddělení Historického muzea Národního muzea, jehož činnost by byla bez odborného i osobního přínosu jublantky v podstatě nepředstavitelná, ale i za exekutivu České národopisné společnosti i celou nejmladší generaci domácích etnologů přejeme duchem stejně mladé paní doktorce Heleně Mevaldové mnoho tvůrčích sil a těšíme se na další její výjimečné publikační, prezentační a badatelské počiny v letech následujících.

Petr Janeček

Výběrová bibliografie Heleny Mevaldové

Publikační činnost

Příklady obytných staveb lidové roubené architektury na okrese Beroun.
In: Vesnice – krajina – lidé. Praha 1999, s. 54–56.

Struktura a evidence sbírky lidového nábytku v národopisném oddělení Národního muzea v Praze / Struktur und Erfassung der Sammlung von Bauernmöbel in der Völkerkundlichen Abteilung des Nationalmuseums Prag.

Museum-Bulletin-Muzeum Nr. / č. 9. Historický nábytek v muzeu / Historisches Möbel in Museum. Sborník prací z 9. setkání bavorských, saských a českých muzejních pracovníků ve Freibergu, BRD, 13.–15. 9. 2000). Chemnitz–Liberec–München 2002, s. 121–129.

Tradiční i nové střechy a štíty na Berounsku a Hořovicku.
In: Střechy a střešní krajina. Praha 2007, s. 21–26.

Laudatio k udělení čestného členství České národopisné společnosti Heleně Šenfaldové, prom. hist.

Národopisný věstník XXV (67), 2008/2, s. 165–166.

Lidová kultura v obrazech (Folk Culture in Pictures).

Praha 2009.

Kolektiv autorů.

Životní jubileum PhDr. Jany Čapkové – bývalé ředitelky berounského muzea.

Věstník Asociace muzeí a galerií 2009, č. 3, s. 12–13.

Lidový nábytek v českých zemích. Historie a povrchové úpravy.

Spektra 10, 2010, č. 3, s. 32–38.

Ornamenty a motivy lidového nábytku I.

Spektra 11, 2011, č. 3, s. 37–38.

Ornamenty a motivy lidového nábytku II.

Spektra 11, 2011, č. 4, s. 44–47.

Základní výzdobní techniky lidového nábytku I.

Spektra 12, 2012, č. 3, s. 26–31.

Výstavní činnost

Lidové umění západních Čech.

Muzeum Karlovy Vary 2011.

Spoluautorky Alena Voříšková a Monika Tauberová.

Lidové umění západních Čech.

Muzeum Cheb 2012–2013.

Spoluautorky Alena Voříšková, Monika Tauberová a Iva Votroubková.

Krmě–jídlo–žrádlo. Jak se stolovalo za císaře pána.

Národopisné muzeum – Musaion Národního muzea, Praha 2012–2013.

Spoluautoři Luboš Kafka, Dana Stehlíková, Alena Voříšková, Monika Veverková a Petr Janeček.

Monarchie.

Národní muzeum, Praha 2012–2013.

Spoluautoři Petr Landr, Ivan Malý a Oldřich Kortus.

Petr Janeček

Pár slov k životnímu jubileu Jany Pospíšilové

Naše dlouholeté přátelství s letošní jubilantkou PhDr. Janou Pospíšilovou, Ph.D. vzalo svůj počátek za studentských let, kdy jsme se potkali během vysokoškolského studia etnografie a bohemistiky na Filozofické fakultě Univerzity Jana Ev. Purkyně v Brně. Psal se rok 1970 a koncem září po povinné bramborové brigádě jsem před první přednáškou ve velké posluchárně v přízemí hlavní budovy fakulty sondoval mezi početným davem bohemistů, kdo má v kombinaci také etnografii. Z počátku to moc nadějně nevypadalo, čeština se většinou studovala s různými jazyky nebo historií či pedagogikou, ale nakonec jsem přece jen slavil úspěch a objevil jednu kolegyni – tou byla tehdy Jana Tomancová. Život byl hned radostnější! V druhém ročníku naše řady posílila ještě Lia Černíková a v tomto složení náš triumvirát přežít celé pětileté studium. Na fakultě doznívalo politické uvolnění konce 60. let a nastupovala normalizace, která se ve vysokoškolském životě začala pozvolna prosazovat různě zastřenými či viditelnými formami. Každý z nás tyto změny reflektoval po svém, ale díky studiu jsme byli mnohému ušetřeni a naše závěrečné studijní hodnocení pro praxi prof. Richard Jeřábek koncipoval konciliantně tak, aby nám otevřel cestu k práci v oboru. O to tvrdší náraz reálného socialismu nás čekal s nástupem do zaměstnání.

Po absolutoriu se sice naše životní cesty rozešly, ale přátelské kontakty ze studia etnografie zůstaly pevné, aby znovu nabyly povahy kolegiální spolupráce poté, co jsme se na počátku 90. let setkali na společném akademickém pracovišti, v Ústavu pro etnografii a folkloristiku Akademie věd v Brně. Důvěrná znalost životního příběhu J. Pospíšilové-Tomancové byla důvodem, proč jsem se jubilejního článku pro *Národopisný věstník* ujal právě já.

Brněnská rodačka (nar. 26. května 1952) absolvovala středoškolská studia ve Valašských Kloboukách, na Valašsku, ke kterému měla úzké rodinné vazby. Znovu se sem vrátila, když v roce 1974 shromažďovala podklady pro svou diplomovou práci *Současné lidové vyprávění na Valašskokloboucku. Na materiálu z obcí Nedašov, Nedašova Lhota a Návojná*. Po absolutoriu Filozofické fakulty krátce působila v Etnografickém ústavu Moravského muzea, ale v roce 1976 natrvalo pracovně zakotvila v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Brně na různých pozicích od stipendistky, odborného pracovníka až k vedoucí pracoviště. Tuto funkci převzala v roce 1994; o pět let později bylo pracoviště přejmenováno na Etnologický ústav Akademie věd České republiky.

Vedle výzkumné a organizační práce na vlastním pracovišti jubilantka průběžně spolupracuje s Ústavem evropské etnologie brněnské Filozofické fakulty, kde vede či oponuje diplomové práce a externě přednáší problematiku dětského folkloru a šířeji kultury dětí a mládeže, ale i urbánní etnologii či folkloristická témata. Mezi dalšími aktivitami J. Pospíšilové lze jmenovat členství v redakčních

radách ústředních oborových časopisů Českého lidu a Národopisné revue nebo v ředitelských a vědeckých radách vlastního pracoviště či Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici. Pravidelně zasedá v hodnotících grémiích Ministerstva kultury. Intenzivní přátelské a pracovní kontakty ji spojují zejména se slovenskými, srbskými, rakouskými a německými kolegy. Nesmíme zapomenout ani na brněnské Muzeum romské kultury, jehož aktivity pravidelně sleduje a propaguje.

Badatelské a publikační aktivity jubilantky jsou poměrně široké, jak ukazuje přiložená výběrová bibliografie, a lze je rozčlenit do několika tematických okruhů. Základní jsou: kultura dětí a mládeže, etnická

a urbánní problematika. S prvním okruhem souvisí téma disertační práce, kterou obhájila v Ústavu evropské etnologie v roce 2008, a řada odborných studií a článků, ale také popularizační aktivity, jako je antologie dětského folkloru, *Šla kočička k muzice* (1989, 1996²). Souborně pojednala o kultuře dětí a jejím výzkumu ve sborníku *Kultura – společnost – tradice* (2005), jímž se Etnologický ústav a jeho pracovníci prezentovali odborné veřejnosti. Syntetizující pohled na dětský folklor uplatnila také v *Lidové kultuře na Moravě* (2000), v jednom ze svazků nové řady *Vlastivědy moravské*.

Téma města a jeho kultury řeší na příkladu Brna; často má interdisciplinární bázi spoluprací se sociology (Annett Steinführer) nebo s geografy (Antonín Vaishar). Etnickou problematiku sleduje dlouhodobě. Několik studií se opírá o výzkum vídeňských Čechů, další o studium české minority v Bosně, kde prováděla videodokumentaci její blízká kolegyně Jiřina Kosíková, se kterou spolupracovala i na dalších projektech. Také rodné Brno jí poskytlo k tomuto tématu materiál, ať už to byli ekonomičtí migranti z Bulharska, nebo německé obyvatelstvo, které se spolupodílelo na multikulturním charakteru města v minulosti.

Poměrně rozsáhlá ediční práce jubilantky směřovala vedle kolektivních monografií a konferenčních sborníků k dílu jejího učitele a pak i kolegy Oldřicha Sirovátky, předního československého folkloristy. Zasadila se o vydání dosud nepublikovaných rukopisů, které obsahovala Sirovátкова literární pozůstalost (*Srovnávací studie*

Jana Pospíšilová během studijní cesty po Balkánu. 2012, foto P. Popelka.

z české lidové slovesnosti, 1996; *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*, 1998), nebo šlo o antologii sestavenou z rozptýlených časopiseckých a sborníkových studií (*Folkloristické studie*, 2002) a reedici regionálního folklorního materiálu (*Lidové písně, pověsti a dětské hry z Boskovicka*, 2005). Přátelství s další přední československou folkloristkou Dagmar Klímovou vyústilo v předání jejich rukopisných „moravských“ materiálů do Brna, ale také ke zpracování její personální bibliografie (spolu s Helenou Beránkovou) či do rozhovoru publikovaného v *Českém lidu* (2003) o vztahu D. Klímové k folkloristice a lidem kolem ní. Pro strážnickou ediční řadu zpracovala s Andreou Zobačovou ještě personální bibliografii Antonína Satka, slovesného folkloristy pracovní se Slezským ústavem v Opavě (byl také pracovníkem Ústavu pro etnografii a folkloristiku), který s brněnským akademickým pracovištěm udržoval přátelské kontakty ještě za profesora O. Sirovátky.

Přejeme kolegyni a přítelkyni Janě Pospíšilové „*mnogaja ljeta*“ a vyorání dalších brázd na naší i evropské etnologické roli.

Miroslav Válka

Výběrová bibliografie prací Jany Pospíšilové

Kultura dětí a mládeže. Dětský folklor

Místo vyprávění v zábavě a životě dětí.

Národopisné informace 1980, č. 2, s. 199–204.

Jak žije folklór mezi dětmi.

Národopisné aktuality 17, 1980, s. 31–38.

Spolu s O. Hrabalovou, Z. Jelínkovou, M. Šrámkovou a M. Toncrovou.

Společenský život a volný čas mládeže v jihomoravském pohraničí.

In: Navrátilová, A. – Toncrová, M. (red.): *Etnické procesy v nově osídlených oblastech na Moravě*. Brno 1986, s. 117–126.

Ze života brněnských mateřských škol na přelomu století.

Český lid 75, 1988, s. 111–114.

Dětské slavnosti v Brně na přelomu 19. a 20. století.

In: Frolec, V. (red.): *Město: prostor – lidé – slavnosti*. Uherské Hradiště 1990, s. 87–94.

O hrách a zábavách dnešních dětí.

In: Toncrová, M. (red.): *Národopisné studie o Brně*. Brno 1990, s. 172–184.

Toleranz und Intoleranz in der Welt der Schulkinder.

In: Luther, D. (red.): Ethnokulturelle Prozesse in Großstädten Mitteleuropas. Bratislava 1992, s. 149–157.

„Wechsel“ – der Ferien-Kinderaustausch.

In: Pospíšilová, J. – Altman, K. (Hrsg.): Leute in der Großstadt. Brno 1992, s. 65–69.

Folklór a život dětí.

In: O. Sirovátka a kol.: Město pod Špilberkem. O lidové kultuře, tradicích a životě dětí v Brně a okolí. Brno 1993, s. 110–121.

K využití současného dětského folklóru ve výchovně-vzdělávacím procesu.

In: Postavenie ľudovej kultúry vo výchovno-vzdelávacom procese. Zborník príspevkov zo seminára v Polnom Kesove 20.–22. apríla 1993. Nitra 1993, s. 113–116.

Die Identifikationszüge der gegenwärtigen Kinderfolklore.

In: Kiliánová, G. – Krekovičová, E. (eds.): Folklore in the Identification Processes of Society. Bratislava 1994, s. 82–89.

Lidová slovesnost a humor ve školních lavicích.

In: Tradičná ľudová kultúra a výchova v Európe. Nitra 1995, s. 287–292.

„Je to filalový a leží to na poli“, aneb jaké se dnes vyprávějí žákovské anekdoty.

In: Krist, J. (red.): Společenství dětí a kultura. Strážnice 1997, s. 182–186.

Náramky přátelství – nadnárodní prvek v současném odívání mládeže / Die freundschaftsbändchen – übernationale Elemente in der gegenwärtigen Kleidungskultur der Jugendlichen.

In: Evropský kulturní prostor – jednota v rozmanitosti / Europäischer Kulturraum – Einheit in Vielfalt. Český lid 84, 1997, s. 230–234 (suplement).

Jak sme řepotali.

Národopisná revue 9, 1999, s. 91–94.

Dětský folklor.

In: Jančář, J. a kol.: Vlastivěda moravská. Země a lid. Nová řada, svazek 10. Lidová kultura na Moravě. Strážnice – Brno 2000, s. 265–269.

Dítě a práce.

Národopisná revue 12, 2002, s. 68–71.

Co si školáci vyprávějí.

In: Pospíšilová, J. (red.): Rajče na útěku. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami. Brno 2003, s. 17–72.

Mündliche Überlieferung in der Kinderwelt heute.

In: Profantová, Z. (red.): Tradition Culture as a Part of Cultural Heritage of Europe. The Presence and Perspective of Folklore and Folkloristics. Bratislava 2003, s. 119–125 (Etnologické štúdie 8).

Kultura dětí.

In: Tyllner, L. – Uherek, Z. (red.): Kultura – společnost – tradice I. Soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie. Praha 2005, s. 115–143.

Od Bartošovy sbírky Naše děti k současnému stavu bádání o kultuře dětí.

In: Plánka, I. (red.): František Bartoš – jazykovědec, pedagog, etnograf. Konference k 100. výročí úmrtí. Zlín 2006, s. 75–80.

El folclore infantil y la folclorística checa.

In: Bojnicanova, R. – Alvarado, S. (eds.): Las tradiciones folcloricas en la cultura de los pueblos eslavos. Madrid 2010, s. 123–138.

Posměšky a přezdívky jako součást komunikace dětí a mládeže.

Etnologické rozpravy 17, 2010, č. 1–2, s. 108–116.
Spolu s K. Altmanem.

Dětská folklorní komunikace v rýmech – možnosti interdisciplinárního přístupu.

Slovenský národopis 59, 2011, s. 29–46.
Spolu s L. Uhlíkovou.

Folklor. Vypravěčská tradice*Vypravěčské příležitosti na moravsko-slovenském pomezí v minulosti a dnes (na příkladu tzv. Nedašovského Závvrší).*

In: Sulitka, A. – Toncrová, M.: Aktuální problémy současné folkloristiky. Studie o Těšínsku 14. Český Těšín 1989, s. 166–173.

O lidech a kraji.

In: Pospíšilová, J. (red.): Sulkovec-Polom. Z minulosti horáckých vesnic na moravsko-českém pomezí. Sulkovec-Polom – Brno 1999, s. 9–13.
Spolu s K. Altmanem.

Ze života farností.

In: Pospíšilová, J. (red.): Sulkovec-Polom. Z minulosti horáckých vesnic na moravsko-českém pomezí. Sulkovec-Polom – Brno 1999, s. 19–30.
Spolu s L. Ryšavou.

O místních školách a kantorech.

In: Pospíšilová, J. (red.): Sulkovec-Polom. Z minulosti horáckých vesnic na moravsko-českém pomezí. Sulkovec-Polom – Brno 1999, s. 39–50.
Spolu s L. Ryšavou.

Pověsti a vyprávění.

In: Pospíšilová, J. (red.): Sulkovec-Polom. Z minulosti horáckých vesnic na moravsko-českém pomezí. Sulkovec-Polom – Brno 1999, s. 109–120.

Živá jména jako součást místní tradice a identity.

In: Profantová, Z. (red.): Na prahu milénia. Folklor a folkloristika na Slovensku. Bratislava 2000, s. 140–146.

Lidové vyprávění.

In: Kordiovský, E. – Klanicová, E. (red.): Město Břeclav. Brno 2001, s. 498–501.

Paměť, vzpomínání a ústní historie.

Slovenský národopis 50, 2002, s. 363–365.

Komentář k referátu H. Hlôškové: *Ústna história vo vytváraní historickej pamäti. Kto, prečo, ako na Slovensku – doteraz a v budúcnosti.*

Národopisné drobnosti a lidové pověsti.

In: Peňáz, M. (red.): Chudobín. Historie zaniklé obce. Vír 2006, s. 142–145.

Vypravěč Jan Lysák a jeho pohádky.

In: Krekovičová, E. – Pospíšilová, J. (red.): Od folklórného textu ku kontextu. Venované pamiatke PhDr. Márii Kosovej, CSc. Bratislava 2006, s. 76–83 (Etnologické štúdie 15).

Současný stav a vývojové tendence v české folkloristice.

In: Radenkovič, L. (red.): Slovenski folklor i folkloristika na razmeđi dva milenijuma. Beograd 2008, s. 121–137.

Spolu s M. Toncrovou.

Město. Urbánní kultura

Společenský život na malém městě.

In: Frolec, V. (red.): Venkovské město II. Uherské Hradiště 1987, s. 175–180.
Spolu s L. Ryšavou.

Jak chodí Mikuláši v Brně na Heinrichově ulici.

In: Frolec, V. (red.): Obřadní obchůzky. Uherské Hradiště 1988, s. 77–83.

Brno a Brněnsko v práci souborů lidové tvořivosti.

Národopisné aktuality 25, 1988, s. 91–97.

Spolu s M. Toncrovou.

Život a kultura obyvatel Karvinska.

Těšínsko 1988, č. 3–4, s. 30–34.

Spolu s M. Šrámkovou a M. Toncrovou.

Kulturní a etnická identita Brna z národopisného hlediska.

In: Brno – město uprostřed Evropy. Brno 1994, s. 76–78.

Spolu s K. Altmanem.

Zwischen Arbeit und Feier: eine „Brigade der sozialistischen Arbeit“ an der Akademie der Wissenschaften.

In: Roth, K. (Hrsg.): Feste, Feiern, Rituale im östlichen Europa. Studien zur sozialistischen und postsozialistischen Festkultur. Berlin – Zürich 2008, s. 101–122.

Spolu s J. Noskovou.

Město Brno z pohledu etnologie, geografie a sociologie.

Národopisný věstník 26 (68), 2009, č. 1, s. 45–57.

Spolu s A. Vaisharem a A. Steinführer.

Etnološko istraživanje grada Brna. Stablnosti i promene moravske metropole.

Glasnik Etnografskog instituta SANU 58, 2010, č. 2, s. 83–90.

„A chleba maminka před nama zamykala“. O životě v nouzové kolonii Na Novém hřbitově.

In: Čermáková, J. – Červená, R. – Jordánková, H. – Loskotová, I. – Šibíčková, J. (red.): A vůbec... Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám. Brno 2010, s. 482–499.

Spolu s J. Kosíkovou.

Tenure Change and Sociability: Transformation of Neighbourly Relations.

In: Haase, A. – Steinführer, A. – Kabisch, S. – Grossmann, K. – Hall, R. (eds.): Residential Change and Demographic Challenge. The Inner City of East Central Europe in the 21st Century. Ashgate 2011, s. 277–297.

Spolu s J. Mair.

Etnická problematika. Brno. Češi ve Vídni a v Bosně

Volkskundliche Erforschung der tschechischen Minderheit in Wien. Erinnerungskultur, Assimilationsprozesse, konfessionelle und vereinsmäßige Bindungen. Ein Projektbericht.

Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 49 (98), 1995, s. 452–459.

Spolu s M. Toncrovou.

Tschechisches Wien – das ehemalige Zuhause.

In: Beňušková, Z. – Salner, P. (Hrsg.): Stabilität und Wandel in der Großstadt. Bratislava 1995, s. 125–120.

Česká menšina v Rakousku – do roku 1945.

In: Češi v cizině 9. Národopisná knižnice. Praha 1996, s. 105–113.

Spolu s M. Toncrovou a J. Kosíkovou.

Dnešek české menšiny ve Vídni / Die tschechische Minderheit in Wien heute.

In: Pospíšilová, J. (red.): Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin. Brno 1996, s. 135–141, 151–158.

Terénní výzkum v Sarajevu.

Národopisná revue 7, 1997, č. 3–4, s. 123–127.

Spolu se Z. Uherkem.

Lives of Viennese Czechs in True Life Stories.

In: Uherek, Z. (red.): Prague Occasional Papers in Ethnology No. 5. Praha 1998, s. 106–112.

Children's Awareness of Nature and Environmental Issues.

In: Brouček, S. – Krawczyk Wasilewska, W.: Ecology and Folklore. Praha 1998, s. 81–84 (Češi v cizině 11).

Češky v Bosně. Autobiografická vyprávění o manželství na pozadí války.

In: Hrubý, K. – Brouček, S. (red.): Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století. Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu, 29.–30. června 1998. Praha 2000, s. 81–88.

Češi v Bosně a Hercegovině. Úvod do problematiky s výběrovou bibliografií.

Praha 2000.

Sestavil Z. Uherek (spolupráce).

Bilder der Kindheit in Erinnerungen. Lebensgeschichten der Wiener Tschechen.

In: Roth, K. (Hrsg.): Nachbarschaft. Interkulturelle Beziehungen zwischen Deutschen, Polen und Tschechen. Münchener Beiträge zur Interkulturellen Kommunikation, Band 11. Münster 2001, s. 117–131.

Češi ve Vídni.

In: Fischer, G. (ed.): Z Čech do Vídne. Životní vzpomínky kováře Josefa Pšeničky / Von Böhmen nach Wien. Lebenserinnerungen des tschechischen Schmiedes Josef Pšenička. Brno 2001, s. 13–16.

Bulgarische Gärtner in Brünn: Ein Blick von innen und von außen.

In: Roth, K. (Hrsg.): Vom Wandergesellen zum ‚Green Card‘-Spezialisten. Interkulturelle Aspekte der Arbeitsmigration im östlichen Mitteleuropa. Münster 2003, s. 83–105. Münchener Beiträge zur Interkulturellen Kommunikation 14.

Spolu s H. Bočkovou.

Nástin etnické situace v Brně po roce 1989.

In: Luther, D. – Salner, P. (red.): Menšiny v meste. Premeny etnických a náboženských identít v 20. storočí. Bratislava 2004, s. 115–132.

Spolu s G. Fischerem.

Multikulturelles Brünn heute.

In: Hönigsperger, A. – Kirsch, F. P. (Hrsg.): Ethnizität und Stadt. Interdisziplinäre Beiträge zum Spannungsfeld Mehrheit / Minderheit im urbanen Raum. Wien 2005, s. 103–127.

Spolu s G. Fischerem.

Multikulturalität und Multiethnizität in Brünn zu Beginn des 21. Jahrhunderts. Tendenzen und Fragen.

Volkskunde in Sachsen 17, 2005, s. 189–205.

Spolu s G. Fischerem.

Bulhaři v Brně. Proměny profesní a etnické minority.

Český lid 93, 2006, s. 113–136.

Spolu s H. Bočkovou.

Bälgari v čužbina. Sto godini bälgarska obšnost v Bärno.

Bälgarska etnologija 33, 2007, č. 1, s. 10–35.

Spolu s H. Bočkovou.

Sociálně vyloučené skupiny obyvatelstva. Romové.

In: Současný vývoj vnitřních částí Brna a Ostravy. Brno – Ostrava 2009, s. 103–109.

Das Leben der Wiener Tschechen im Spiegel von Zeitzeugnissen.

In: Wonisch, R. (Hrsg.) Tschechen in Wien. Zwischen nationaler Selbstbehauptung und Assimilation. Wien 2010, s. 187–205.

Zur Ethnologie der tschechischen Minderheit in Serbien (Vojvodina).

In: Vogt, M. – Sokol, J. – Bingen, D. – Neyer, J. – Löhr, A. (Hrsg.): Der Fremde als Bereicherung. Schriften des Collegium Pontes 5. Frankfurt am Main 2010, s. 117–124.

Dějiny oboru. Bibliografie

Od Pracovního výboru k Ústavu Akademie věd.

In: Uhlíková, L. (red.): 1905–1995. Od Pracovního výboru pro českou národní píseň na Moravě a ve Slezsku k Ústavu pro etnografii a folkloristiku. Brno 1995, s. 64–68.

„Das Volkslied in Österreich“. Zur „prehistorie“ des Instituts für Ethnographie und Folkloristik der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik.

Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 49 (98), 1995, s. 473–478.

Spolu s M. Toncrovou.

Některé aspekty a výsledky badatelského úsilí na brněnském pracovišti Etnologického ústavu AV ČR.

In: Holubová, M. – Petráňová, L. – Woitsch, J. (red.): Česká etnologie 2000. Praha 2002, s. 13–26.

Medailon. Prof. PhDr. Oldřich Sirovátka, DrSc.

In: Pospíšilová, J. – Hlášková, H. (red.): O. Sirovátka: Folkloristické studie. Brno 2002, s. 9–13.

S Lutzem Röhrichem o Československu, houslích a folkloristice.

Český lid 89, 2002, s. 273–280.

Antonín Satke.

Bibliografická příloha Národopisné revue č. 19.

Strážnice 2005, 27 s.

Spolu s A. Zobačovou.

Rozvzpomínání nejenom o spolupráci dvou institucí.

Etnologické rozpravy 13, 2006, č. 1, s. 200–202.

Dagmar Klímová.

Bibliografická příloha Národopisné revue č. 21.

Strážnice 2007, 36 s.

Spolu s H. Beránkovou.

Srbsko 2007. Etnografické exkurze pokračují.

Národopisná revue 18, 2008, s. 54–56.

Laudatio k udělení čestného členství České národopisné společnosti PhDr. Dagmar Klímové, CSc.

Národopisný věstník 25 (67), 2008, č. 2, s. 159–160.

Jubilující PhDr. Hana Dvořáková.

Národopisný věstník 25 (67), 2008, č. 2, s. 91–92.

Blahopřání Milanu Leščákovi.

Národopisná revue 20, 2010, s. 301–302.

Jubilující Marta Šrámková.

Národopisná revue 20, 2010, s. 300–301.

Dagmar Klímová – autobiografie a kontakty se Slovenskem.

Etnologické rozpravy 18, 2011, č. 1–2, s. 36–43.

Zpracováno na základě podkladových materiálů jubilantky.

Miroslav Válka

Ilja Melkus slaví životní jubileum

Podílet se na aktivitách našeho oboru lze různými způsoby. Vedle pedagogické a vědecké práce v akademické sféře máme široké pole působnosti v oblasti etnografického muzejnictví a specifických muzeí v přírodě, ale s oborem je spojeno už od konce 19. století také folklorní hnutí, které přispívá k popularizaci oboru a spolu-vytváří obraz naší disciplíny u široké veřejnosti. Cestu od práce muzejního etnografa do aplikované sféry prošel letošní jubilant Mgr. Ilja Melkus (narozen 2. června 1952 v Brně), etnograf a folklorista pracující dnes v oblasti vydavatelství a typografie.

Na Filozofické fakultě Univerzity Jana Ev. Purkyně v Brně (dnes Masarykova univerzita) vystudoval v letech 1970–1975 obory etnografii a hudební vědu. Poznatky z obou oborů mohl uplatnit v diplomové práci *Folklór v brněnském rozhlase*, obhájené na oddělení etnografie a folkloristiky Katedry historie a etnografie střední, jihovýchodní a východní Evropy. Po krátkém intermezzu v Polabském muzeu v Přerově nad Labem zakotvil od roku 1976 jako etnograf v Muzeu Boskovicka (pracoviště Muzea Blanenska). Mezi jeho první úkoly patřila realizace stálé expozice perleťářství v památkově chráněné usedlosti čp. 32 v Senetářově na Drahanské vrchovině. Později uspořádal studijní depozitář zemědělského náradí a vybavení domácnosti na Kořenci, z jehož sbírek vznikla po roce 1989 expozice místního muzea.

Badatelsky se I. Melkus věnoval několika tématům. V regionálním tisku informoval o činnosti Muzea Boskovicka a o probíhajících terénních výzkumech. Téma *kréčáctví*, šití konfekčních oděvů pro textilní továrny v Brně, Boskovicích a v Prostějově jako rozšířené formě domácí práce na Drahansku sledoval v rámci proměn lidové kultury a výzkumu současné vesnice. Druhou oblastí jeho zájmu byl společenský život a životnost některých výročních obyčejů. Srovnáním údajů publikovaných M. Zlatušem ve dvacátých letech 20. století se pokusil demonstrovat, k jakým změnám došlo v oblasti masopustních obchůzek, *voraček*. Životnost obyčejové tradice analyzoval na příkladu jedné charakteristické drahanské obce Kořence i šířeji na celém okresu Blansko. Zpracoval také současné kulturní a společenské aktivity v městském prostředí (na příkladu Boskovic) a zaměřil se na podíl folklorních souborů při udržování regionálních lidových tradic.

Od roku 1992 I. Melkus podniká v oblasti vydavatelství a typografie. Zpracovává sazbu pro regionální týdeník *Boskovicko* a jako člen redakční rady koncipuje do jeho čtvrtletní přílohy *Vlastivědné listy Boskovicka* také národopisné příspěvky o tradiční kultuře Boskovicka, tj. Malé Hané a Drahanska. Ve vydavatelské a typografické práci úzce spolupracuje s domácím Kruhem přátel Boskovic, ale také s brněnským Etnologickým ústavem Akademie věd ČR a s dalšími institucemi. Počet zpracovaných publikací s vazbou k našemu oboru je úctyhodný a zahrnuje knihy zaměřené na region Boskovicka, jako jsou sbírky folklorního materiálu (pověsti, písně), tak také sbírky z jiných moravských regionů. Vedle toho do tisku připravil i publikace

širšího, nadregionálního dosahu, jako jsou folkloristické práce Oldřicha Sirovátky, Karla Vetterla a Olgy Hrabalové nebo sborníky editované pracovníci brněnského Etnologického ústavu.

Od příchodu do Boskovic spolupracuje jako školený folklorista a praktický instrumentalista s národopisným souborem Velen, s nímž se účastní oslav a různých kulturních akcí přímo v Boskovicích, pravidelně vystupuje na horáckých Kořeneckých slavnostech, na řemeslnickém jarmarku v Horním Smržově, ale i jinde v České republice či v zahraničí (Dánsko, Slovensko, Francie, Německo, Polsko, Rakousko, Chorvatsko ad.). S některými kolektivy soubor udržuje užší kontakty spojené s bližším poznáváním života a kultury země. Pro muziku souboru Velen se zdarem upravil celou řadu lidových písní a tanečních melodií. V letech 1992–2004 se podílel na vedení dětského folklorního souboru Borověnka při Domu dětí a mládeže Boskovice.

Přejeme kolegovi Iljovi Melkusovi další zdařilé tituly při jeho vydavatelských aktivitách a jako muzikantovi a upravovateli lidových písní a hudby pro soubor Velen bohatou invenci.

Miroslav Válka

Výběrová bibliografie prací Ilji Melkuse

Expozice tradičního bydlení a perletářství.

Sborník Okresního muzea v Blansku 8–9, 1976–1977, s. 21–23.

Senetářov čp. 32.

Terénní výzkumy Muzea Boskovicka.

Nový život 1978, č. 36, s. 3, z 6. 9. 1978.

Činnost Muzea Boskovicka v roce 1978.

Boskovický kulturní zpravodaj 1979, leden, s. 4–5.

Udržování lidové tradice na Boskovicku (na příkladu obce Kořenec).

In: Revoluční proměny jihomoravského venkova. Brno 1981, s. 230–233.

Spolu s O. Koudelkou.

Životnost některých výročních obyčejů na okrese Blansko.

In: Výroční obyčeje. Současný stav a proměny. Brno 1982, s. 193–196.

Kořenec. Příležitostní tisk ke 100. výročí založení místní knihovny.

Blansko 1983, 9 s.

Spolu s M. Švancarovou.

Podomácká krejčovská výroba na Boskovicku.

In: Socializace vesnice a proměny lidové kultury 3. Uherské Hradiště 1984, s. 128–132.

25 let Okresního muzea v Blansku.

Nový život 1984, č. 33, s. 3, z 15. 8. 1984.

Podomácká krejčovská výroba na Boskovicku.

In: Regionální sborník okresu Blansko. Blansko 1985, s. 15–23.

Dřevěné chalupy na Boskovicku.

Nový život 1985, s. 3, z 12. 6. 1985.

Výzkum životnosti tradiční lidové kultury na okrese Blansko.

In: Regionální sborník okresu Blansko. Blansko 1987, s. 38–39.

Soubory lidové umělecké činnosti na Boskovicku.

In: Lidová píseň, hudba a tanec. Brno 1987, s. 40–44.

„Voračke“ na Letovicku.

In: Obřadní obchůzky. Uherské Hradiště 1988, s. 157–160.

Kulturní a společenská funkce města Boskovic.

In: Město. Prostor – Lidé – Slavnosti. Uherské Hradiště 1990, s. 170–173.

Přehled vydavatelské a typografické činnosti I. Melkuse

SIROVÁTKA, O.: *Srovnávací studie o české lidové slovesnosti*. Brno: Akademie věd ČR, 1996, 218 s.

WILHELM, R.: *Šebetovské pověsti*. Šebetov: Obecní úřad, 1997, 79 s.

PAROULKOVÁ, S.: *O bílé paní z Borotínského zámku*. Borotín: Obecní úřad, 1998, 64 s.

PAROULKOVÁ, S.: *O šesti mládencích. Třicet pověstí z Dražanské vrchoviny a šest navíc z Malé Haně*. Boskovice: Regionální noviny, 1999, 64 s.

SIROVÁTKA, O.: *Česká pohádka a pověst v lidové tradici a dětské literatuře*. Brno: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, 1998, 183 s.

TONCROVÁ, M.: *Lidové písně z moravského Horácka*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 1999, 315 s.

ZEMAN, M.: *Horňácké písně*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2000, 185 s. (uspořádaly a zpracovaly M. Toncrová a L. Uhlíková).

SIROVÁTKA, O.: *Folkloristické studie*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2002, 197 s. (redakčně připravily J. Pospíšilová a H. Hlášková).

VETTERL, K. – HRABALOVÁ, O.: *Nápěvy lidových písní z Moravy a Slezska a jejich základní melodické typy*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2003, 193 s.

KLENOVSKÝ, J.: *Židovská čtvrt v Boskovicích*. Boskovice: Klub přátel Boskovic, 2004, 71 s.

LÝSEK, F.: *Písně z Lašska*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2004, 517 s. (k vydání připravila M. Toncrová).

SIROVÁTKA, O.: *Lidové písně, pověsti a dětské hry z Boskovicka*. Boskovice – Brno: Klub přátel Boskovic a Etnologický ústav AV ČR, 2005, 167 s. (k tisku připravili I. Melkus a J. Pospíšilová).

POSPÍŠILOVÁ, J. – KREKOVIČOVÁ, E. (eds.): *Od pohádky k fámě*. Brno – Bratislava: Etnologický ústav AV ČR – Ústav etnológie SAV, 2005, 131 s.

- KOUTNÝ, J.: *Boskovice, můj betlém*. Boskovice: Klub přátel Boskovic, 2005, 151 s.
- ŠKORPÍK, Z.: *Borač. Geograficko-historicko-etnografický obraz obce*. Brno: Masarykova univerzita, 2005, 119 s. (k vydání připravil M. Válka).
- SIROVÁTKA, O.: *Písně z Benešova na Boskovicku*. Brno – Strážnice, Etnologický ústav AV ČR – Národní ústav lidové kultury, 2006, 68 s.
- TONCROVÁ, M. (ed.): *Etnokulturní tradice v současné společnosti*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2007, 167 s.
- HOLÝ, D. – CÍSAŘÍKOVÁ, K.: *Lidová hudba. Výběrová bibliografie*. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU, 2008, 27 s.
- TONCROVÁ, M. (ed.): *Vývojové proměny etnokulturní tradice*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2008, 67 s.
- NOSKOVÁ, J. (ed.): *Paměť města*. Brno – Bratislava: Etnologický ústav AV ČR – Archiv města Brna – Ústav etnologie SAV, 2009, 407 s.
- Písně z Kopanic ze zápisů Josefa Černíka*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, 2010, 430 s. (K vydání připravily Marta Toncrová a Lucie Uhlíková).
- MINXOVÁ, M.: *Pověsti a vyprávěnky z Boskovic*. Boskovice: Klub přátel Boskovic, 2010, 102 s. (7. vydání).
- RYŠAVÁ, L. – SEDLÁK, V.: *Zapomenuté zkazky. Pověsti a vyprávění o evangelících z Boskovicka a Jevíčska*. Brno: Masarykova univerzita, 2011, 51 s.

Miroslav Válka

Markéta HOLUBOVÁ:
***Etnografický atlas Čech,
 Moravy a Slezska. VI. Okruhy
 kultů poutních madon
 jezuitského řádu***

Praha, Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i. 2009, 110 stran, 11 mapových listů v příloze

Přistoupíme-li hned zpočátku na fakt, že etnokartografická produkce Etnologického ústavu Akademie věd České republiky se na prahu 21. století našla v historiografických metodách a ve zpracovávání či prezentaci písemných pramenů, pak šestý svazek *Etnografického atlasu Čech, Moravy a Slezska* rozhodně nevybočuje z řady.

Po prvních pěti dílech věnovaných obecné teoreticko-metodologické problematice etnokartografické práce a tematickým typologiím z oblasti hmotné kultury – zemědělství, stavitelství a stravy (1978), podomácké práci (1991), řemeslné a manufakturní výrobě a obchodu v Čechách v letech 1752–1756 (2000), etnografické rajonizaci Čech, Moravy a Slezska v 16.–19. století (2004) a židovskému obyvatelstvu v Čechách v letech 1792–1794 (2007) připravila redakce Františka Bahenského a Jiřího Woitsche za podpory Grantové agentury Akademie věd České republiky k vydání práci Markéty Holubové *Okruhy kultů poutních madon jezuitského řádu*.

Koncepční náplň této atlasové řady redakce směřuje na vrcholný rozvoj tzv. tradiční kultury Českých zemí před nástupem moderní průmyslové éry, tj.

na etnologicko-historické aspekty tradiční předindustriální kultury. Proč však padla volba na etnokartografické zpracování tématu, které je v autorčině pojetí více příspěvkem na poli náboženské, respektive církevní historiografie; pakliže samotná autorka taktéž nezastírá, že se její výzkum orientoval pouze na zpřesnění, korekci a doplnění poznatků o problematice barokní peregrinace devíti poutních lokalit? Řádové deníky, farářské relace, knihy zázraků, litterae annuae (výroční zprávy v tomto případě představených jezuitských společenství), římovský Liber Memorabilium či Seznam procesí ze Staré Boleslavi daly celé práci kompilativní charakter. Jejich dostupnost pak předurčila samotný dílčí výběr z jezuitských poutních destinací s postavou madony ve středu pozornosti – Bohosudov, Golčův Jeníkov, Chlumek u Luže, Jičín, Kutná Hora, Římov, Stará Boleslav, Svatá Hora u Příbrami a Tuřany, s odkazem na dosavadní nezájem ze strany české historiografie.

Nakolik může být rozsah náboženského kultu dokladován přiblížením oficiální historie konkrétních lokalit? Nakolik výskyt podchycených písemných pramenů konvenuje s názvem *okruhy kultů poutních madon*, který nás tímto odvádí od zpracovaného merita věci, tj. v tomto případě velmi cenné akvizice tematických písemností nejen z dostupných českých archivů a knihoven, ale nadstandardně z Archivum Romanum Societatis Iesu v Římě? Ta by spíše svědčila pramenné edici než násilnému kartografickému výstupu,

kdy 9 map z celkových 11 dokumentuje pouze zastoupení jednotlivých typů excerpovaných pramenů v okolí poutních míst. Beru-li však do rukou etnografický atlas s poutní tematikou, asi od proklamovaného tzv. územního principu očekávám více než rozkreslení zastoupení písemností v daném regionu. Na tomto místě zvolený přístup vychází poněkud naprázdno.

Skvělá úvodní textová část však čtenáři plně nahradí jinak působivé digitální kartografické zpracování v prostředí geografického informačního systému (GIS) Adama Horálka, které si však s ohledem na téma v stávající podobě bude jen obtížně hledat své opodstatnění. Pregnantní a u humanitně orientovaných badatelů netypicky věcné zpracování úvodních obecných kapitol o významu mariánské úcty v katolické spiritualitě, její projekci v podobě poutní tradice a úloze v pobělohorských rekatolizačních snahách, funkci církevních řádů a náboženských bratrstev s přihlédnutím k misijní, pedagogické, katechetické a pastorační práci jezuitů vysoce převyšuje výpovědní hodnotu samotných map. Na fenomenální pečlivost při zpracovávání pramenů jsme ale konec konců zvyklí u všech autorčiných prací.

Důkladné excerpci dostupných pramenů v návaznosti na zmíněná poutní místa odpovídá taktéž zajímavý exkurz do podoby samotné barokní poutě, doplněný tabulkami a grafy s návštěvností a přehledem svátků vrcholící poutní sezóny. Třešinkou na dortu jsou pak pro badatele podrobné seznamy představených zkoumaných poutních míst, tj.

soupisy jednotlivých superiorů a rektorů s biografickými daty a léty působení.

V závěru tak nezbyvá než si postesknout, že redakce vstoupila na pole barokní peregrinace příliš brzy. Recenzentovi byl předložen k posouzení atlas v situaci, kdy badatelka shromáždila heuristické podklady a stávající výzkum dle svých slov dosud neuzavřela. Nezpochybnitelný je však jeho význam z hlediska alespoň částečného rozšíření pramenné základny z oblasti poutní mariologie a působení jednoho z církevních katolických řádů na našem území, a tím poskytnutí východisek pro další etnografickou či religionistickou práci, například pro zhodnocení vlivu jezuitských řádů na barokní spiritualitu venkovského prostředí.

Jana Tichá

Irena PIŠŮTOVÁ:

Mal'by na skle

Bratislava, Ústredie ľudovej umeleckej výroby 2010, 391 stran

Reprezentativní monografie Ireny Pišútové *Mal'by na skle* do značné míry shrnuje výsledky celoživotního odborného působení autorky a navazuje na její starší práce: *Ludové mal'by na skle I, II* (1969, 1979), které byly věnované sbírkám podmaleb na skle ve slovenských muzeích a *Maľovaný sen* (1983). Na rozdíl od předešlých titulů má nejnovější publikace podstatně reprezentativnější charakter a vyniká bohatou obrazovou přílohou (zhruba 280 barevných fotografií).

Úvodní část monografie nastiňuje genezi a vývoj malby na skle, technologii a ikonografii, včetně nejčastějších témat slovenských lidových podmaleb. Ikonografickou pasáž doplňuje kapitola *Prozaické námety a jánošíkovská tradícia* věnovaná zbojnickým motivům, tématu do konce osmdesátých let 20. století značně protěžovanému vzhledem k jeho profánnímu, „ideologicky nezávadnému“ sociálnímu obsahu.

Patrně nejobjevnější kapitolou této části knihy je však kapitola *Evanjelické malby na skle*, která pojednává o Jánú Prokopiovi ml., evangelickém malíři působícím na přelomu 18. a 19. století v západoslovenské Skalici. Irena Pišútová ho objevil na základě kolekce podmaleb v soukromém vlastnictví a připsala mu další dvě podmalby ze sbírek slovenských muzeí. Hodnotu kapitoly nesnižují ani některé nepřesnosti. Je např. omylem včlenit starozákonní příběhy Josefa Egyptského a Samuela do evangelia sv. Jana (s. 126). Neadekvátní je tvrzení o tom, že Prokopius byl autorem předloh pro své obrázky na skle a že vycházel ze starší barokní literatury (s. 134). Malíř ve skutečnosti zpracovával barokní grafiky, zvláště mědirytiny Giovanna Volpata (1735–1803), které poměrně věrně přenášel do podoby podmaleb. U děl provinčního malíře 90. let 18. století je také nutno zvážit opakovaně uvedený vliv empírového malířství (s. 133, 135), který by byl v tomto případě poněkud předčasný.

Klíčovou pozornost věnuje Pišútová třem základním variantám slovenské

lidové malby (západoslovenský, středoslovenský a východoslovenský okruh). U každé regionální varianty přehledně nastiňuje vývoj, výtvarná specifika, škálu znaků i rozšíření podmaleb v terénu, které je významným indikátorem svědčícím o existenci dílen.

Publikaci doplňuje oddíl výtvarníků, jež v průběhu 20. století navázali na tradice lidové malby na skle (mj. Heřman a Alžběta Landsfeldovi, Alžběta Korškošová, Valéria Benáčková).

Po odborné stránce je kniha bezesporu erudovaná, prozrazuje přehled i letité zkušenosti autorky. Nicméně i tak lze vznést dílčí výhrady. U ikonografických pasáží autorka např. nerespektuje zažité členění základních okruhů a s jednotlivými tématy zachází poněkud volně. Zobrazení sv. Anny, sv. Rodiny a Narození Páně uvádí např. jako součást mariánské ikonografie, zatímco do christologického okruhu klade mj. sv. Jana Křtitele či sv. Trojici.

Nepřesnosti se vyskytují zvláště při určování poutních obrazů a soch. Mariazellská Madona nad typickým třívěžovým průčelím poutního chrámu v Mariazell je interpretovaná jako *starohorská Madona* (s. 43), přičemž na místě by navíc bylo označení Madona s vedutou poutního kostela namísto uvedené *patronky kostola*. Kojící Madona z Purkersdorfu u Vídně, jejíž varianta se mj. uctívala v Provodově, je určena jako Madona z Višňové (s. 44, 45), zázračná Madona z Levoče (s. 206, 222) je označována nesprávným výrazem *Immaculata*. Kultovní objekt z Walddürnu (korporál s obrazem vytvořeným rozlitym

mešním vínem) autorka nepřesně označuje jako *Tajemství Kristovy krve* (s. 86, 281). Rovněž určení škály poutních piet a jejich odlišení od základního typu šaštínské Piety není podle autora recenze průkazné (mj. s. 65–73). Na vícetematické podmalbě F. Salzmana je dále určený sv. Vendelín na místo Rocha (s. 262) a chybné je rovněž označení dřevorezů, častých předloh pro malby na skle, jako litografií (s. 18, 20).

Na rozdíl od toho lze u určení proveniencí podmalb polemizovat pouze ve výjimečných případech. Podmalba s poutní Madonou nesprávně interpretovaná jako hajóšská Madona z východního Slovenska z 1. poloviny 19. století (s. 37) ve skutečnosti pravděpodobně pochází ze střední Moravy a byla namalována na přelomu 18. a 19. století. Podmalba *Poslední večeře* (s. 242) připisovaná nejstaršímu z rodu Salzmannů odpovídá spíše bavorské produkci, zatímco sv. Kateřina (s. 296) zařazená mezi díla *neznámého mistra západního Slovenska I.* má blíže k dílům Ferdinanda Salzmana.

To však neubírá na hodnotě publikaci, která přehledným a souhrnným způsobem pojednává o specifickém fenoménu slovenských podmalb, jedné z nejpůvabnějších variant lidového malířství na skle. Kniha, která je velmi vítaným přírůstkem pro zájemce z řad odborné i laické veřejnosti, byla navíc očividně napsána s celoživotním osobním zaujetím.

Luboš Kafka

Pavel POPELKA: *Od věnečku k obálence aneb Co všechno kdysi znamenala svatba na Uherskobrodsku a Moravských Kopicích*

Uherský Brod, Muzeum Jana Amose Komenského 2011, 424 stran

Téma svatby a lidového kroje zajímalo naše národopisce již od poloviny 19. století. Svatba je dodnes nevyčerpatelným tématem, které se dotýká každého z nás. Autor knihy se zaměřil na oblast Uherskobrodsku a moravských Kopic, kde se soustředil nejen na tento přelomový životní obřad, ale dotkl se ho v plné jeho šíři. Popisuje problematiku výběru partnerů, přípravy na svatbu a celkový průběh svatby, skládající se z řady zvyků. Zmiňuje obřad v domě ženicha a nevěsty – udělování rodičovského požehnání, společnou cestu do kostela, obdarování rodičů, stolování, hry a zábavy u svatebního stolu, obřadní házení do koláče a čepení nevěsty. Právě obřadu čepení nevěsty, odejmutí věnce a nasazení čepce či uvázání šátku bylo v lidovém prostředí pojímáno jako vrcholný akt tradiční vesnické svatby, kdy se z dívky stala žena. Všechny tyto svatební obyčeje byly doprovázeny písňovým, hudebním i slovesným folklorem, který autor zapsal v terénu a bohatě vybavil různými ukázkami v jednotlivých částech svatby. Pavel Popelka postihuje období od 70. let 19. století do 70. let 20. století. Zaměřuje se především na změny, jež souvisely s poklesem svatebních hostů, angažovanosti

širší rodiny, vymizení fenoménu nošení potravin na svatbu jako projevu sociální svépomoci, či zkrácení svatebního veselí na jeden den. Zajímavé je pojednání o morálních zásadách vesnického společenství, především o mravní zchovatosti nevěsty, manželském vztahu v minulosti, jeho tradiční morálce a postavení ženy v rodině. Upoutá především ta část knihy, v níž autor píše o magických praktikách, které měly zajistit dobrého partnera a šťastné manželství, k čemu napomáhalo čarodějné kvítí sesbírané 24. června na svátek sv. Jana, čarování, zaklínání nebo magie.

Svatba byla charakteristická nejen svým průběhem, ale i tradičním oděvem, který doplňovaly specifické oděvní součástky. Autor zmiňuje oblečení nejen hlavního páru, ale všech svatebních obřadníků a účastníků svatby. Charakteristickým znakem nevěsty ve zkoumaném období a oblasti byla co nejsvětlejší či bílá barva, i když původně byla znakem smutku. Bohatý text knihy vhodně doprovází skoro tři sta fotografií dokumentujících nejen svatbu, ale i kroje a zajímavé krojové detaily. Předností Popelkovy knihy jsou dva DVD nosiče, jež nabízejí video rekonstrukci svateb z obcí Strání, Vlčnov, Újezdec u Luhačovic a Těšov. Kniha Pavla Popelky je cenným autorským počinem, za který mu vřelý dík.

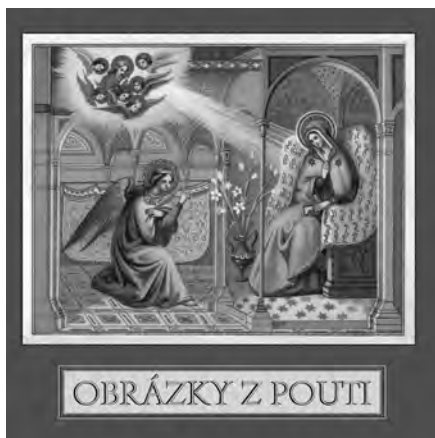
Ludmila Tarcalová

Obrázky z poutí. Svaté obrázky ze sbírek Muzea Jindřichohradecka

Muzeum Jindřichohradecka
(Výstavní síň v jezuitském semináři)
2. srpna 2012–30. září 2012
Námět a scénář: PhDr. Štěpánka Běhalová, Ph.D.

Poutě, a to jak ve smyslu konání cesty na posvátná místa, tak lokálních oslav zasvěcení kostelů, zaujímaly v duchovním životě našich předků důležité místo. Řadily se k nejvýznamnějším svátkům v roce, u nichž se náboženské prvky mísily se světskými (např. dočasné vybočení z rytmu pracovního života, poznávání odlišných krajů, zábava aj.). Nedílnou součástí poutí bylo i získávání předmětů spojených s těmito místy, kterým věřící přičítali analogickou moc jako samotným kultovním objektům. K nim patřily především růžence, křížky, škapuliře, voskové výrobky, repliky zázračných soch a obrazů v podobě podmaleb na skle a dřevořezeb, ale velké obliby mezi poutníky dosahovala i drobná devoční grafika. Nejčastěji se jednalo o kramářský tisk, který obsahoval text modlitby nebo písně, anebo o tzv. svatý obrázek. Zejména poslednímu jmenovanému poutnímu artiklu se věnovala výstava *Obrázky z poutí. Svaté obrázky ze sbírek Muzea Jindřichohradecka*, uspořádaná na sklonku prázdnin roku 2012 v Jindřichově Hradci.

Vystavený soubor obsahoval svaté obrázky od 18. století až do 20. století se zastoupením nejdůležitějších výrobců z Čech a území dnešního Rakouska.

Výběrově byli zastoupeni i další významní výrobci svatých obrázků z ostatních evropských zemí, např. Německa, Francie, Itálie nebo Polska, a to především z období 19. a 20. století. Nejčastěji využívaný materiál k výrobě svatých obrázků byl samozřejmě papír, dále lze jmenovat pergamen, plátno a hedvábí či některé přírodniny, jako např. sušené listy. Dá se říci, že prezentovaný fond svatých obrázků Muzea Jindřichohradecka zahrmoval v poměrně reprezentativním zastoupení pestrou škálu technik, které se běžně uplatňovaly při jejich výrobě (např. malba, tisk, prořezávání, propichování, vystřihování, vyšívání apod.). Ikonograficky převládaly samozřejmě vyobrazení poutních míst a uctívaných madon jihočeského regionu, ale nechyběla ani řada významných i méně významných poutních vyobrazení z ostatních regionů Čech a Moravy. Sbírkou reflektovala i řadu svatých obrázků věnovaných poutním místům v zahraničí (např. Slovensko,

Polsko, Rakousko, Německo, Itálie či Francie). Zastoupeny však byly i motivy z Nového zákona, především ze života Ježíše Krista a Panny Marie, Jana Křtitele a evangelistů. Ze světů byli vystaveni zejména ti s ochranou patronací (např. sv. Antonín Paduánský, sv. Barbora, sv. Florián, sv. Linhart či sv. Vendelín) nebo řádoví světcí (např. z řádu jezuitského, františkánského).

Při příležitosti uspořádání výstavy vydalo také Muzeum Jindřichohradecka stejnojmenný katalog výstavy, který kromě úvodní statě o jindřichohradeckých poutích představuje muzejní fond svatých obrázků s reprezentativním výběrem 92 barevných reprodukcí.

Markéta Holubová

Ta jeho milá modré oči má... Sváteční kroje svobodných na Moravě a ve Slezsku před 80 lety

Podhorácké muzeum Předklášteří,
pobočka Muzea Brněnska
19. května 2012–23. září 2012
Námět a scénář: PhDr. Irena
Ochrymčuková

Nestává se tak často, aby regionální muzeum se ve své výstavní činnosti zaměřilo na lidový oděv v takové šíři jako v letošním roce Podhorácké muzeum v Předklášteří. Většina muzeí prezentuje především svůj region či blízké okolí. Tentokrát však zmiňované muzeum udělalo výjimku. Vytvořilo

expozici nejen z krojově bohaté jižní, ale i chudší severní Moravy. Pracovníci muzea shromáždili téměř třicet krojových kompletů z různých národopisných regionů a podregionů Moravy. Díky dobré spolupráci s desítkou muzeí na Moravě a ve Slezsku se podařilo ukázat v rozměrných kójiích sváteční kroje svobodných. Autorka výstavy PhDr. Irena Ochrymčuková představila ze Slovácka nejen ty nejznámější kroje z luhačovického Zálesí, moravských Kopanic, z Horňácka, z hradištského a strážnického Dolňácka, ze severního Kyjovska a Podluží, ale i z krojových okrsků, jako je Strání a Vlčnov. Z přechodné oblasti hanácko-slovácké výstavu obohatil kroj z Kobylic. Zastoupené bylo i Brněnsko Šlapanicemi, Haná kroji z Kroměřížska, Horácko a Podhorácko kroji z Tišnovska. Z Valašska autorka vybrala horský mužský a městský dívčí oděv. Opavské Slezsko, konkrétněji Hlučínsko, vyřešila autorka řadou fotografií a těšínské Slezsko dívčím a mužským goralským krojem. Každá krojová sekce s jednotlivým typem byla vždy tematicky laděná. Kroje z Horácka a Podhorácka autorka instalovala do kóje imitující půdňí prostor s ukázkou tradičního způsobu uložení krojů ještě z 20. a 30. let 20. století.

Autorka doprovodila výstavu odborným textem o lidovém oděvu. Úvodem stručně popsala kulturně společenskou situaci v daném období, vývoj, životnost a užívání kroje, jeho odlišnosti a funkce, od prosté ochrany těla až po pracovní, všední, sváteční, obřadní, stavovskou, sociální či reprezentativní. Menší zastoupení západní a střední

Moravy, Opavska, Hlučínska ve výstavě autorka zdůvodnila vytrácením se krojové svébytnosti a postupným vyměňováním za městský oděv již po polovině 19. století. Zato lidový oděv na jihovýchodní Moravě přežíval ještě hluboko do 20. století a na některých místech, především na Slovácku, přetrvává kontinuálně dodnes.

Výstava o tradičním lidovém oděvu byla doplněna mapami, odbornými knihami s popisy krojů a fotografiemi, z nichž mnohé dobové poskytlo Slezské zemské muzeum v Opavě. Vystavené oděvy byly správně adjustovány, některé součástky uvedené v příslušném nářečí s popisem materiálu. Připojené mapy vypoovídaly o přírodních a komunikačních podmínkách, které ovlivnily regionální oděvní typ, často s lokálními variantami.

Výstavu provázela celá řada doprovodných akcí. Kromě vlastní vernisáže byly neděle v průběhu června věnovány přidružené výstavě fotografií krojů, rozsáhlé přehlídce moravských krojů a krojů dětských folklorních tanečních souborů. Samozřejmostí byly speciální programy pro děti a komentované prohlídky. Mnohé krojové součástky si návštěvníci, hlavně děti, mohli nejen prohlédnout či vidět na videu, jak se oblékají, ale dokonce si je vyzkoušet. K výstavě byl vydán malý barevný průvodce s ukázkami nainstalované výstavy a vhodným odborným textem. Díky autorce výstavy Ireně Ochrymčukové a muzejnímu kolektivu byla výstava nejen rozsahem, ale i zpracováním mimořádným výstavním počinem roku 2012.

Ludmila Tarcalová

Česká národopisná společnost na 4. valném shromáždění a konferenci ICCN

Česká národopisná společnost se v roce 2011 stala přidruženým členem ICCN – Inter-City Intangible Cultural Cooperation Network – mezinárodní organizace pracující v oblasti ochrany nehmotného kulturního dědictví a sdružující především místní samosprávy a nevládní kulturní organizace, které pracují v této oblasti. ICCN má teprve krátkou historii, rozvíjí nicméně řadu aktivit, jejichž vyvrcholením jsou každoroční konference a workshopy. V současné době tvoří členskou základnu organizace přes 30 měst z 25 zemí světa. Rozšiřuje se také počet přidružených členů, mezi kterými jsou kromě ČNS například také další dvě organizace akreditované při Úmluvě o zachování nehmotného kulturního dědictví UNESCO Artesol (Brazílie) a Craft Revival Trust (Indie, s kolegyní Ritu Sethi spolupracovali zástupci ČNS v rámci hodnotitelské práce v Poradním orgánu UNESCO), z ostatních jsou to např. Algemesi museum (Španělsko), Tropen museum (Nizozemí), Assoiation Nationale Cultures and Traditions (Francie), Standing Committee for the Euro Mediterranean Partnership of Local and Regional Authorities COPEM (Itálie), Khmer Arts (Kambodža), The Culture and Heritage Institute at Centennial College (Kanada), Institute of Multicultural Education YISWIND (Čína), Forum of Algerian Citizenship & Modernity (Alžírsko) a další.

Členské setkání v říjnu roku 2012 organizovalo zakládající město a sídlo ICCN Gangneung v Jižní Koreji. Česká a Slovenská republika měly poměrně velké zastoupení. Ze Slovenska se na 4. valné shromáždění vypravila tříčlenná delegace z příhraničního mikroregionu Čachtice-Kopanice. Z České republiky se jednání zúčastnili dva zástupci členské obce Vlčnov Jan Pijáček a Eva Krchová, ČNS reprezentovala Eva Románková, českou delegaci obohatili také čtyři studenti uherskohradištského gymnázia s profesorem Janem Duškem. Čtyřdenní setkání mělo pět částí – konferenci, studentské fórum, jednání hlavního výboru, valné shromáždění a mezinárodní kulturní festival. Zasedání bylo doplněno o další program – exkurzi po významných památkách Gangneungu a zahajovací a závěrečný společenský večer.

Na konferenci vystoupilo ve dvou blocích osm přednášejících – řádných i přidružených členů, všechny příspěvky byly otištěny ve sborníku. Téma znělo *The Current Status of the Implementation of the 2003 UNESCO Convention at Local Government Level and its Contribution for Sustainable Local Development* (Současný stav implementace Úmluvy UNESCO z roku 2003 na úrovni místních samospráv a jeho přínos k udržitelnému místnímu rozvoji). Každý ze dvou bloků konference se zaměřoval na jiné dílčí téma. Úvodní příspěvek přednesl zástupce Sekretariátu Úmluvy o zachování nehmotného kulturního dědictví UNESCO Edmond Moukala. Upozornil na důležitou roli, kterou města hrají při ochraně nehmotné kultury a při

Workshop kaligrafie v rámci prezentace členských měst ICCN. 2012, foto E. Románková.

implementaci Úmluvy, a také zdůraznil nezbytnost propojení občanské společnosti, nevládních organizací a místních samospráv. Následoval první blok jednání s názvem *Identifying the status of the implementation of the UNESCO 2003 Convention at a local government level and its contribution for sustainable local development* (Identifikace stavu implementace Úmluvy UNESCO z roku 2003 na úrovni místních samospráv a jeho přínos k udržitelnému místnímu rozvoji), uváděl jej čestný člen organizace Centre for Traditional Culture – School Museum of Pusol – Luis Pablo Martinez. V úvodu tohoto bloku zazněl společný příspěvek zástupců ČNS a Vlčnova, který rozebíral fungování systému ochrany nehmotné kultury

v České republice, důležité dokumenty a události a přehled dosavadních českých zápisů na Reprezentativní seznam nehmotného kulturního dědictví lidstva. Druhá část byla zaměřena na dopady zápisu Jízdy králů na světový seznam, především co se týká propagace obřadu a zvýšení povědomí o tomto statku, rostoucí návštěvnosti a finanční podpory ze strany vlády. Zmíněn byl rovněž průběh přípravy nominační dokumentace a mezigenerační předávání statku.

V dalším příspěvku popsala belgická kolegyně Jorijn Neyrinck z akreditované nevládní organizace Tapis Plein vlámský model udržitelné sítě ochrany nehmotného kulturního dědictví, který funguje dvojdimenzionálně. První dimenzi tvoří organizace, jako jsou muzea, archivy a specializovaná centra, druhou reprezentují místní a regionální kulturní pracovníci, kteří tvoří geografickou síť pomocí sdružování do tzv. heritage cells (kulturních buněk). Díky těsnému navázání na místní společenství a nositele mají nejlepší přehled o jejich potřebách a mohou tak efektivně posilovat spolupráci na všech úrovních. Mezi nejzajímavější příspěvky zástupců místních samospráv v tomto bloku patřila prezentace Moshe Sinaie, starosty města Rosh Haayin v Izraeli. Ten popisoval novou tvář města, kterou se místní samospráva snaží vytvořit skrze jediné společné téma postupující veškeré místní dění – hudbu.

Také ve druhém bloku jednání zazněly zajímavé příspěvky na téma *Presenting local government's efforts for the safeguarding of its inscribed*

elements, and discussing effects of the inscription on sustainable local development (Prezentace aktivit místních samospráv v oblasti ochrany statků zapsaných do UNESCO a diskuze nad dopady zápisů na udržitelný místní rozvoj). Maribelle Bimohya z provincie Ifugao na Filipínách se zaměřila na zpěv hudhud, který byl v roce 2001 zapsán do UNESCO jako Mistrovské dílo ústního a nemateriálního dědictví lidstva. Autorka porovnávala stav před zápisem a ochranná opatření, která po něm následovala na vládní i místní úrovni – vedle nových vládních nařízení a rozsáhlých výzkumů a publikací bylo zmíněno také pořádání soutěží, založení školy živých tradic na základní i středošolské úrovni, institucionalizace kulturních festivalů ve městech a kulturní festivaly jako součást školních aktivit. Velmi zajímavý příspěvek přednesl Luis Pablo Martinez, jenž představil propojení tří hmotných a nehmotných statků ve městě Elche ve Španělsku: kulturní krajiny a zavlažovacího agrosystému Palmeral, středověké mystické hry La Festa o smrti, nanebevzetí a korunovaci Panny Marie a pedagogického projektu školního muzea Pusol (School Museum of Pusol) zapsaného do Registru osvědčených praktik.

Členská obec Vlčnov iniciovala v roce 2010 první ročník fóra mládeže, jež je navázáno na konferenci starostů a kulturních organizací. Za záměrem pořadatelů fóra tehdy stálo přesvědčení, že dnešní mladí lidé jsou budoucí vůdci osobnosti, které budou dál ochraňovat a přetvářet kulturní dědictví svých

lokalit či zemí. Rozhodli se proto vytvořit platformu, díky níž se budou studenti z členských měst moct setkávat, mluvit o své identitě, sdílet své kulturní zkušenosti a navzájem se obohacovat v oblasti kulturního poznání. Jelikož je fórum vždy součástí konference starostů, mají studenti možnost setkat se se vzory lidí, kteří aktivně pracují pro své místní komunity a spoluvytváří hodnoty, na kterých se zakládá nejen ochrana nemateriální kultury. Studenti během fóra diskutovali, představovali si navzájem kulturu svých lokalit, navštívili místní školu a vytvořili společnou deklaraci, kterou přednesli valnému shromáždění.

Třetí den zasedání se konalo valné shromáždění, kde se schvalovaly body předjednané hlavním výborem, jemuž druhým rokem předsedal Jan Pijáček. Jednalo se o přijetí nových členů, devíti řádných a sedmi přidružených, o otázce dlouhodobé udržitelnosti členství měst vzhledem k měnícímu se vedení v každém volebním období, hovořilo se o možných společných projektech a řešila se také úprava stanov. Pro nás důležitým bodem bylo projednání členských příspěvků. Dosud nebylo potřeba vyžadovat po členech žádné finance, jelikož domovské město Gangneung ICCN štědře podporovalo. S rostoucí světovou krizí a stále se zvětšujícím počtem členů však bylo nutné začít o příspěvcích uvažovat. Valné shromáždění schválilo, že příspěvky budou platit pouze členská města a jejich výše bude záviset na počtu obyvatel. Jan Pijáček správně upozornil na to, že nevládní organizace jsou z většiny zároveň organizacemi

neziskovými, jejich vklad do jednání sdružení místních samospráv je však neocenitelný, jelikož jsou odborníky v oblasti etnologie, kulturní antropologie a dalších příbuzných oborů a zároveň úzce spolupracují s nositeli a místními komunitami. Členství v ICCN je tedy i nadále pro ČNS bezplatné.

Gangneung nabídl členům konference řadu zajímavých zážitků. Setkání bylo zahájeno slavnostním otevřením muzea Ojukheon, předposlední večer byl připraven krátký koncert tradiční korejské hudby a divadla němých masek Danoje (zapsáno v UNESCO). Pro účastníky byla také připravena exkurze do sídla ICCN na gangneungské radnici, na festival kávy a do paláce Seongyojang – známého muzea korejské tradiční architektury.

Součástí konference byl první ročník velkého multikulturního festivalu *ICCN World Intangible Culture Festival* – dlouho plánovaného společného projektu členů ICCN. Festival trval deset dní a jeho cílem bylo představit nejen domácí korejskou kulturu, ale především také kulturu členských měst ICCN. K vidění tak byla přehlídka tradičních řemesel (z korejských např. kovářství, výroba papíru, výroba šperků, hrnčářství, kaligrafie, výroba hudebních nástrojů, zpracování bavlny, výrobky z přírodních materiálů, čajový obřad; ze světových indonéská batik, výroba iránských kobereců a další), představení tanečních a hudebních folklorních souborů z členských měst (ČR zastupoval soubor Hradišťan), v areálu festivalu probíhala denně škola tanců z různých světových

oblastí, včetně jižní Moravy. Každé členské město ICCN mělo v areálu festivalu svou vlastní prezentaci. Hlavní výbor navrhnul, aby se tradice festivalu rozvíjela a aby každé další město pořadající konferenci nebo workshop zorganizovalo v rámci svých možností také další ročník festivalu. Účastníci se rozcházelí po několika dnech nabitých informacemi i zážitky s vizí dalšího workshopu, který se uskuteční v chorvatském Dubrovniku na podzim roku 2013.

Eva Románková

Contents

Studies

- Věra Frolcová*, Research on spiritual folk songs in the 21st century and methodological inspiration of Václav Frolec..... 5
- Margita Jágerová*, Changes in approach to breastfeeding and care for newborns using an example of two generations of mothers 17
- Jana Virágová*, Death and Muslim funeral rituals in Syria and the Czech Republic 33

Materilas

- Jiřina Veselská*, Folk culture on the pages of the Studies of Cieszyn Silesia 1972–2012 52
- Jiřina Veselská*, Selected bibliography of ethnographic and folkloristic contributions in the collection Studies of Cieszyn Silesia, volume 1–14..... 57

Ethnology abroad

- Barbora Machová*, Ethnology in Bulgaria in the early 2000s..... 67

Contributions by Correspondents of the Czech Ethnographical Society

- Františka Jandová*, Christmas tree 72
- Josef Krám*, Waiting for the “Golden Pig” 74

Personalia

- Dagmar Klímová (2. 2. 1926–2. 3. 2012) (*Petr Janeček*)..... 75
- Anniversary of Helena Mevaldová (*Petr Janeček*)..... 78
- Selective bibliography of Heleny Mevaldové (*Petr Janeček*) 81
- A few words to the anniversary of Jana Pospíšilová (*Miroslav Válka*) 83
- Selective bibliography of Jana Pospíšilová (*Miroslav Válka*) 85
- Ilja Melkus is celebrating a life anniversary (*Miroslav Válka*)..... 93
- Selective bibliography of Ilja Melkus (*Miroslav Válka*) 94

Books

- Markéta Holubová: Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska. VI. Okruhy kultů poutních madon jezuitského řádu / Ethnographic atlas of Bohemia, Moravia and Silesia. VI. Circuits of cults of Jesuit pilgrimage Madonnas (*Jana Tichá*)..... 97
- Irena Pišútová: Maľby na skle / Paintings on glass (*Luboš Kafka*) 98
- Pavel Popelka: Od věnečku k obálence aneb Co všechno kdysi znamenala svatba na Uherskobrodsku a Moravských Kopanicích / From a wreath to “obálenska” hat or What a wedding once meant in the Uherský Brod Region and Moravské Kopanice (*Ludmila Tarcalová*) 100

Exhibition

- Obrázky z poutí. Svaté obrázky ze sbírek Muzea Jindřichohradecka / Pictures from a pilgrimage. Holy images from the collections of the Jindřichův Hradec Museum (*Markéta Holubová*)..... 101
- Ta jeho milá modré oči má... Sváteční kroje svobodných na Moravě a ve Slezsku před 80 lety / His love has blue eyes... Festive costumes of single people in Moravia and Silesia 80 years ago (*Ludmila Tarcalová*)..... 102

Conference

- Czech Ethnographical Society at the 4th General Assembly and Conference ICCN (*Eva Románková*) 104

